

A BALKÁN „KIS” POLITIKAI FÖLDRAJZA

Pap Norbert

Balkán Füzetek No. 5.

Pécs, 2007

Kiadja: a PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja
7624 Pécs, Ifjúság u. 6. Tel.: (36) 72/501-531

Szerkesztőbizottság: Dr. Tóth József
Dr. Dövényi Zoltán
Dr. Pap Norbert

Sorozatszerkesztő: Reményi Péter

Technikai szerkesztő: Reményi Péter

Borítóterv: Szász István

Az ábrákat gondozta: Balassa Bettina

Lektorálta: Dr. Hóvári János

© Dr. Pap Norbert

Megjelent 200 példányban

ISBN 978-963-642-198-4

ISSN 1588-6557

Készült az **OTKA T 49291** számú kutatás keretében.
A kötet megjelenését támogatta:
A PTE Földrajzi Intézete
a PTE Földtudományok Doktori Iskola
és a Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így a sokszorosítás, terjesztés, fordítás joga fenntartva.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
A BALKÁN NAGYTÉRSÉGI HELYE, HELYZETE	7
A Balkán, Dél-Európa és a Mediterráneum területi kategóriáinak érték- és strukturális tartalma	8
<i>Térképző faktorok, nevezéktani problémák a topográfiai Dél-Európában .....</i>	<i>8</i>
<i>Az „európaiság” és a „balkániság” ismérvei.....</i>	<i>9</i>
<i>Délkelet-Európa az Európa probléma keretében .....</i>	<i>10</i>
<i>A Balkán külső és belső határai, törésvonalai .....</i>	<i>17</i>
A Balkán-félsziget helye, szerepe a nagytérségi-globális dimenzióban	20
<i>A Balkán-félsziget a geopolitika néhány klasszikus elméletében .....</i>	<i>20</i>
<i>A török útkeresés problémája.....</i>	<i>26</i>
ÁLLAMOK A BALKÁNON.....	34
A biztonság problémája kapcsán	35
A balkáni államok gazdasági és politikai földrajzi struktúrái	36
<i>Albánia .....</i>	<i>39</i>
<i>Bosznia-Hercegovina.....</i>	<i>39</i>
<i>Bulgária .....</i>	<i>40</i>
<i>Ciprus.....</i>	<i>41</i>
<i>Görögország.....</i>	<i>42</i>
<i>Horvátország.....</i>	<i>43</i>
<i>Macedónia (FYROM).....</i>	<i>47</i>
<i>Montenegró.....</i>	<i>48</i>
<i>Szerbia.....</i>	<i>48</i>
<i>Szlovénia.....</i>	<i>49</i>
<i>Törökország.....</i>	<i>49</i>
MAGYARORSZÁG, A BALKÁN ÉS A TENGER.....	54
Magyarország helye a világban – a dél-európai kapcsolatok jelentősége.....	55
<i>Dél-Európa a magyar külpolitikai gondolkodásban.....</i>	<i>57</i>
<i>A magyar gazdasági-, politikai- és kulturális kapcsolatok a balkáni térséggel .....</i>	<i>59</i>
<i>Délkelet-Európa szemlélete a magyar földrajzi irodalomban és közgondolkodásban .....</i>	<i>60</i>
<i>Politikai és kulturális kapcsolatok napjainkban .....</i>	<i>63</i>
<i>Intézményi és politikai kapcsolatok .....</i>	<i>63</i>
<i>Kulturális és civil kapcsolatok .....</i>	<i>64</i>
<i>A balkáni államokkal létesített gazdasági partnerkapcsolatok .....</i>	<i>68</i>
<i>Horvátország .....</i>	<i>68</i>
<i>Törökország .....</i>	<i>69</i>
<i>Albánia .....</i>	<i>70</i>
<i>Bosznia-Hercegovina .....</i>	<i>70</i>
<i>Bulgária .....</i>	<i>71</i>
<i>Ciprus .....</i>	<i>71</i>
<i>Görögország .....</i>	<i>72</i>
<i>Macedónia (FYROM) .....</i>	<i>72</i>
<i>Montenegró .....</i>	<i>72</i>

<i>Szerbia</i>	73
<i>Szlovénia</i>	73
<i>Összegzés</i>	73
A tengeri kijárat kérdése	75
Az 1990-es évek háborúi hatása a nyugat-balkáni városhálózatra	80
<i>Bevezetés</i>	80
<i>Az új államhatár hatása a városhálózat különböző elemeire</i>	82
<i>A fővárosok</i>	82
<i>A határmegvonások „vesztes” városai</i>	84
<i>A határmegvonások „nyertes” városai</i>	85
<i>Városok, hosszú távon nehezen kezelhető geopolitikai, etnikai problémákkal</i>	85
Pécs a Balkán kapuja	88
<i>Bevezetés</i>	88
<i>Pécs a magyar Megyei Jogú Városok körében</i>	88
<i>A Dél-Dunántúli Régió és Pécs</i>	92
<i>Magyarország és Dél-Európa – Pécs szerepe államközi viszonyban</i>	93
<i>A város intézményesült külkapcsolati rendszere</i>	94
<i>Az országhatáron túli, települési és térségbeli kapcsolati rendszere</i>	94
<i>Pécs potenciális külkapcsolati helye</i>	98
KONKLÚZIÓK	100
BIBLIOGRÁFIA	102
MELLÉKLETEK	114
FÜGGELÉK: A „Nyugat-Balkán” válogatott kronológiája (összeállította: Reményi Péter)	119
HORVÁT NYELVŰ ÖSSZEGZÉS	125

ELŐSZÓ

Amikor egyetemi tanulmányaimat – történelem-földrajz szakon – 1990-ben Pécsen, az akkor még Janus Pannonius Tudományegyetemen megkezdtem, még nem sok fogalmam volt arról, hogy mi az a Balkán, és semmiféle tapasztalatom nem volt vele kapcsolatban. A kitörő, új balkáni háború azonban hamar testközelbe hozta. Az Eszék ostrománál használt ágyúk hangja egy kevésbé fogékony alkatot is gondolkodásra készítetett volna, de én Gyarmati György, Hóvári János és Sokcevsits Dénes óráin a Balkán mélystruktúráival is megismerkedhettem.

Azóta tart fogva ez a téma. Keresztül-kasul beutaztam a félszigetet, és többféle percepcióból megismerhettem az itt élők életét. Kutatóutakon, egyetemi tanulmányi ösztöndíjjal, hivatalos kiküldetések során, magánutakon, diplomaták és katonák asztalánál, valamint hétköznapi emberek társaságában gyűjthettem tapasztalatokat. Írtam tanulmányokat, szerkeszthettem köteteket is a Balkán témájában. 1999-ben, a doktori fokozat megszerzését követően egyetemünk akkori rektora, Tóth József megbízott az újjászervezett Balkán-program vezetésével. Az újjászervezett, kibővített Balkán-műhelybe fiatalok sorát sikerült csábítanom.

A vizsgálati térség lehatárolása, mint általában az ilyen kutatásoknál kényes. A Balkán fogalom összetett és ellentmondásos voltát a dolgozatban igyekeztem körüljárni és ezzel is egy elfogadható lehatárolást elérni. A másik két dél-európai félsziget kevésbé vitatható lehatároltságú, de a kontinentális törzsterülethez széles nyakkal kapcsolódó Balkán-félsziget esetében már kérdéseket vet fel. Két állam okozott dilemmát, Románia és Szlovénia. Az elsőt nem, a másodikat viszont bekapcsoltam a vizsgálati körbe, holott mindkettőnél voltak/vannak jelentős, közismert ellenérvek. Románia Magyarország számára nem tölt be dél-európai szerepet, bár kötődései Dél-Európa (a Balkán) felé jelentősek. Szlovénia számunkra ebben a déli kapcsolatrendszerben elsőrendű közvetítő terület, bár hármass osztatóságán belül a mediterrán jellegű terület a legkisebb.

A másik gondot Törökország jelentette, amely területének mindössze 3%-a fekszik Európában, de mint fontos eurázsiai középhatalmat megkerülhetetlennek találtam egy sor kérdés vizsgálatában. Nem értelmezhető nélküle a Balkán kapcsolati- és közvetítő terület jellege, a ciprusi probléma és a balkáni konfliktusok jelentős része sem.

Az alábbi dolgozat születésének körülményeiben szerepet játszottak a tágabb térséget illető utazási tapasztalatok, külföldön folytatott tanulmányok és kutatóutak, forrásfeldolgozás, primer, empirikus kutatás, szekunder források értékelése és statisztikai elemzés egyaránt. Ösztöndíjas tanulmányokat folytattam Itáliában, az Egyesült Királyságban és Görögországban. Kutatómunkát végeztem Máltán, Rómában és a Balkán több országában. Tanulmányutak sorát vezethettem Szerbiába, Bulgáriába, Bosznia-Hercegovinába, Horvátországba, Szlovéniába és Itáliába, ahol egyetemi hallgatók kisebb-nagyobb csoportjainak mutathattam meg a térséget és helyünket annak rendszereiben. Egyetemi kollégákkal közös tanulmányutakon vettem részt Egyiptomban, Törökországban, Cipruson, Tunéziában, több esetben Olaszországban, továbbá Spanyolországban. Mindezek a tapasztalatok hozzájárultak a munka születéséhez.

Az elmúlt években a Magyarországhoz kapcsolódó kutatásaim alapvetően a területfejlesztés, településfejlesztés komplex problematikájához kötődtek. Ennek során a

kialakuló magyar regionális struktúrákat, a régióközpontok (főként Pécs) szerepét, különösen a Dél-Dunántúl viszonyait, annak megyéi, kistérségei, városai szerepét vizsgáltam. Mindenkoron fontos viszonyítási pontot képeztek számomra a nemzetközi dimenziók, akár a határmenti együttműködések, akár a városok, kistérségek államhatáron átnyúló kapcsolati rendszereit tekintjük. Az érdeklődésem ebben a körben főként a globalizáció viszonyaihoz történő alkalmazkodás, tehát a nemzetközi struktúrák keretei között folyó verseny volt.

Jelen kötetet, akárcsak a Balkán Füzetek sorozat többi tagját, a tudományos publikálás céljai mellett az egyetemi oktatás, különösen pedig a mesterképzés céljaira is szeretnék felhasználni. Ajánlom a kötetet elsősorban tanítványainknak, akik a pécsi Balkán-műhely keretében igyekeznek bővíteni ismereteiket a térségről.

Pécs, 2007. augusztus

Dr. Pap Norbert

A BALKÁN NAGYTÉRSÉGI HELYE, HELYZETE

A BALKÁN, DÉL-EURÓPA ÉS A MEDITERRÁNEUM TERÜLETI KATEGÓRIÁINAK ÉRTÉK- ÉS STRUKTURÁLIS TARTALMA

Térképző faktorok, nevezéktani problémák a topográfiai Dél-Európában

A német geográfia hatására – Európa középső térségeinek percepciójával – alakult ki és terjedt el az a térfelosztási rendszer, mely égtájak szerint, illetve a klíma sajátosságainak megfelelően egy fagyosabb Észak-Európát, az óceáni hatást mutató, nedves Nyugat-Európát, a mediterrán Dél-Európát, a száraz kontinentális Kelet-Európát, és a köztük fennmaradó területen pedig Közép-Európát tekinti a kontinens alapvető részeinek. Ez az egyszerű rendszer, azáltal, hogy milyen jelentős szerepet tulajdonítottak elődeink a klíma társadalomformáló, életmód meghatározó hatásának a 19. század végéig, a 20. század elejéig, alkalmasnak tűnt az európai társadalmak csoportosítására, térközösségeik meghatározására. A fenti nagytérségek osztásával további különbségeket (érték)tartalmakat és sajátosságokat igyekeztek meghatározni, sokszor átfedő módon.

A topográfiai Dél-Európa, akár a többi terület, sajátos értéktartalmat hordoz, ezért lehatárolása is kényes. A különböző Európa-felosztások más-más országcsoportot, területet sorolnak ebbe a kategóriába.

Nincs olyan állam – talán Olaszországot kivéve –, amelyet valamely felosztás ne hagyott volna ki Dél-Európa keretéből. Különösen vitatható a két mediterrán szigetország helyzetre, elsősorban Ciprusé, melyet a legtöbb földrajzi munka nem sorol még Európához sem. Mindez utal arra a nagy földrajzi dilemmára, hogy vajon a Földközi-tenger térmegosztó, térelválasztó vagy térségformáló tényező-e? A három kontinensre kiterjedő nagytérség viszonya Dél-Európával alapvető szempontja kell legyen minden, a térséggel foglalkozó kutatónak.

A Mediterráneum, mint térkategória magában foglalja a Földközi-tengert és peremtengereit közrefogó térségeket Európában, Ázsiában és Afrikában. Egyértelműen kulturális földrajzi kategória, akkor is, ha természeti, politikai és gazdasági dimenziói is vannak. Sokféle meghatározása ismert, vannak szerzők, akik mint „olajfa övezetet”, mások, mint a Földközi-tengeren keresztül futó utak együttesét, vagy éppen mint a lapos, terrakotta cseréptető házak építészeti „régiját” emlegették. Manapság, amikor a mezőgazdasági termelés jelentősége kisebb az életünkben, és a mediterrán térség elvesztette azt a kiemelt szerepét a globális közlekedési rendszerekben, amit hajdan élvezett, és a vidám, piros tetős házak turista látványossággá váltak, amelyek helyett az igénytelen beton épületek adják a térség meghatározó építészeti élményét, lassan minden korábbi meghatározás elveszíti jelentőségét. De mégis, legyünk akár Fiumében, Athénban, Marseille-ben, Barcelonában vagy Alexandriában, átélhetjük a mediterrán érzést, az életmód, a konyha, a személyes viszonylatok egyfajta egységét, ezek segíthetnek megélni azt a valamit, ami furcsa módon, a sokféleség és az ellentmondások ellenére is, a Mediterráneum.

A harmadik vizsgálandó kategória ebben a sorban a Balkán, mely földrajzi szempontból evidens módon illeszkedik a sorba, de kulturális reflexeink ugyanilyen evidens módon hagynak ki, mint valami taszító helyet a vonzó mediterrán világból. A három dél-európai félsziget közül a legkeletebbit ugyanúgy körbeölelik a tengerek, mint a másik kettőt, a klíma sajátosságai hasonló módon a mediterrán és a kontinentális klímaterületet jelentik, mint a másik kettő esetében. Erőteljes kapcsolatai észak és dél felé is hasonlóak.

A Földközi-tenger térségét az első jelentős, ismertségre szert tett balkáni nép, az ókori görögök még „belső tenger” néven különböztették meg az Atlanti-óceántól. Medencéjét Oikumené néven az ismert és lakott világgal azonosították. Az i. sz. V. századtól kezdték a „földek közötti tenger” (mediterrán tenger) néven emlegetni, de a mediterrán elnevezés a 19. század elejéig melléknévként, jelzőként szerepelt. Ekkor vált tulajdonnévvé (*Mediterráneum*), megkülönböztetendő a más kontinensen fellelendő „földközi-tengerektől”, mintegy kifejezve az európai világhegemoniát (LACOSTE, 1993).

A fontosabb nevezéktani jellegzetességek, melyeket a különböző nemzeti földrajzi irodalmak tartalmaznak, sajátos nemzeti, birodalmi percepciókat jelenítenek meg. A különböző nemzeti percepciók szerint a Földközi-tenger térsége: *Mediterráneum néven egységet képez, különösen az olasz és a francia megközelítésben, viszont kevésbé létezik az angolszász irodalomban, illetve más területet értenek alatta* (Dél-Portugáliát, Dél-Spanyolországot, Dél-Itáliát: lásd, mint *mediterrán kultúrterület*). Főbb részei, melyek egymást gyakran átmetsző térkategóriák: *Kelet-és Nyugat-Mediterráneum, Maghreb és Mashrek, Middle East és Moyen Orient, Ibéria, Itália, Balkán...* különböző értékeket és különböző érdekeket jelenítenek meg. Még az egységes kategóriákhoz is különböző területi és egyben értéktartalmak kapcsolódnak. Így például a *Middle East* területi kategóriára számos elképzelés található az angolszász irodalmakban. Minimálisan Törökországtól Jemenig, Izraeltól Iránig terjedő terület, maximálisan kiterjedhet Marokkótól az indiai Kasmírig, Kelet-Trákiától Szomáliáig.

Melyek tehát azok a térképző faktorok, melyek az említett nevezéktani sajátosságok mögött állnak, és hogyan fejtik ki hatásukat egymást erősítve, vagy éppen gyengítve, lerontva, kijelölve határokat, strukturálva a teret?

Európa nagy déli félszigetei, valamint szigetei sajátos szerepet foglalnak el a kontinens területei között. Egy kontinensünket is részben átfedő térkategória, a Mediterráneum keretében, annak a *civilizációs magterületnek* képezték részét, ahol az európai kultúra alapvető civilizációs vívmányai – a görög bölcsélet és művészet, a római jog és államszervezet, a keresztény vallás és életforma – létrejöttek.

Ha kiegészítjük a negyedikkel, a jóval kisebb lélekszámú, kisebb területen koncentrált, a mai politikai földrajzi problémák némelyikében mégis kulcsszerepet játszó zsidósággal, a kép teljessé válik. A legdirektebb módon ez a civilizációs „szomszédság” a Balkán-félszigeten mutatkozik meg.

A súlyponti területek Kis-Ázsia, Palesztina, Egyiptom, a Balkán- és az Appennin-félsziget voltak. A Mackinder-i Világsziget központjában, három kontinens és három civilizáció érintkezési pontjánál mindenkoron (még ha változó intenzitással is) élénk gazdasági, kulturális, politikai kapcsolat jellemezte a különböző európai, észak-afrikai és nyugat-ázsiai népközösségek közötti viszonyt. Az időről időre megszülető államalakulatok, birodalmak általában több kontinens területére is kiterjesztették fennhatóságukat a Földközi-tenger medencéjében, kulturális sajátosságait elterjesztve. A különböző térképző faktorok nem igazodtak a kontinentális határokhöz, kuszává téve a terület térszövetét. Vallási, etnikai anomáliákat hoztak létre, lehetséges alapjául az *együtműködésnek és a politikai konfliktusoknak*.

A leginkább szembevetendő és valóban jelentős térképző faktor a vallás. Az egyik legjelentősebb Mediterráneum-kutató, a francia Fernand Braudel a Földközi-tenger körül elterülő vidék lényegét három nagy vallás, három nagy civilizáció egymás mellett élésének a helyszínének látja (BRAUDEL, 1996).

„A Mediterráneum, [...] három kulturális közösség, három életerős civilizáció, három a fogát mindig megmutatni kész szörny, három meghatározhatatlan sorsú személyiség, amely örök időktől, de

legalábbis századok és századok óta a helyszínen van. Ez a három civilizáció: a Nyugat, az iszlám világ, és az ortodox kultúrkör.” (FERNAND BRAUDEL)

Dél-Európa eszerint a latinságot jelenti, mely a nyugati keresztény világot köti a térséghez, valamint a keleti kereszténységet, melynek kapcsolatrendszere éppen a Balkánon az Orosz Birodalmat kapcsolja be a térségbe. Az iszlám, mely Nyugat-Ázsiában és Afrikában meghatározó, a Balkánon is jelen van. Autochton muszlim kisebbség itt található egyedül Európában, ráadásul államalkotó népként (bosnyák, török és albán). A Dél–Észak migráció keretében egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az iszlám a középső és nyugati mediterrán térségben is, ahol lassanként már államonként a második legnépesebb vallási közösségként van jelen. Az izraeli zsidóság a zsidó diaszpórát, főleg pedig a népes és befolyásos amerikai zsidóságot kapcsolja a térséghez.

Az etnikai kép még ennél is bonyolultabb. Dél-Európában különféle indoeurópai népek élnek, itt a baszkok és a máltaiak képeznek jelentős kivételt. Velük szemben a déli parton a különféle arab nyelvjárásokat beszélik. A legfőbb kivételek a hébert (ivrit) beszélő zsidók és a berber nyelvet beszélő maghrebi népcsoportok. Keleten a legjelentősebb a török népesség, mely azonban nem homogén módon tölti ki a teret. Több más nyelvet is beszélnek még Kis-Ázsiában, mint a kurdot és az örményt, a Balkánon ellenben jelentős török népesség él Bulgáriában, Macedóniában és Kelet-Trákiában. A napjainkban felpörgő kontinentközi és intrakontinentális migráció hatására a főleg városi terekben az etnikai fellazulásnak vagyunk részesei, tanúi.

A politikai berendezkedésben is elválik Észak és Dél. Európában parlamentáris demokráciák vannak, délen a tekintélyelvű rendszerek valamilyen válfaja alakult ki. A nagy kivétel Délen Izrael Állam. A különféle, demokratizációt erősítő (demokrácia export) törekvések ellenére a különbség fennmaradni látszik.

A Mediterráneum egységét hirdető, elsősorban francia geográfusok és történészek (BRAUDEL, 1996) (SIEGFRID, 1947) érveiket elsősorban a klíma azonosságából vezetik le. Ez az alapja az egykor tényleg hasonló, ma már kevésbé egységes mediterrán mezőgazdálkodásnak, a hasonló termelvényeknek, mint a szőlő, a citrusok, az olíva. Ez utóbbiról nevezik másképpen „olajfa övezetnek” is a térséget.

A mezőgazdaságon túl a gazdaság egyéb területein is sokféle hasonlóságot hoznak fel érvként az egység mellett. Ilyen például a kereskedelemre való nagymértékű ráutaltság, a természeti erőforrásokban való szűkösség, az ipar kézműves vagy kisüzemi jellege. Ezek egykor az egész medencére jellemzőek voltak, de manapság már jelentős kivételekre mutathatunk rá. Hosszú történelme folyamán a kereskedelmi tranzitfunkció mindig kiemelkedő fontosságú volt, ezt mindenképpen régióspecifikusnak ismerhetjük el.

További egyesítő tényező még a települések hasonló megjelenése, hasonló szerepköre. Ennek a hagyományos építőanyagok használata idején, az egyforma klimatikus adottságok, és az építési ismeretek térségbeli cseréje révén volt alapja, de az industrializáció újfajta, és nemcsak a térségre specifikus homogenizációt teremtett.

Felmerült még ezen túl egy önálló, ún. mediterrán rassz feltételezése is (SIEGFRID, 1947).

Úgy tűnik, a jelentős elválasztó sajátosságok mellett nagyon komoly egymásrataltság is jellemzi a térséget. A Földközi-tenger mérete miatt, a közlekedési módok fejlődése okán ma már nem elválasztó, hanem inkább összekapcsoló jellegű. Sok jel mutat arra, hogy a dél-európai térség kapcsolatrendszere milyen erős a déli part irányában. *A térség társadalmi, gazdasági és államai leginkább problémáikban hasonlóké. Hasonló vagy azonos kihívásoknak kell megfelelniük, ami mindenképpen érdekközösséget teremthet számukra, akár a szegénységet, akár a migrációt, vagy a közös biztonságot kell kezelniük.*

A Mediterráneum politikai egységet képezett a Római Birodalom keretében egy hosszabb időszakon keresztül. A birodalom felbomlását követően meg-megújuló erőfeszítések történtek egysége visszaállítására, hol az oszmáni hatalom, hol a spanyolok küzdöttek érte. Időről időre Itáliából indult ki törekvés (Velence kereskedelmi birodalma, vagy az olasz egyesítés és kolonializmus időszaka) a térség egy jelentős része összekovácsolására. Napjainkban az euro-mediterrán partnerség keretében szövődnek mind erősebb integrációs szálak a tengermelléki területek és Európa unióban tömörült részei között. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy napjainkban a térség alapvetően az európai magterület felé gravitál, ami indokolja a térség európai kötődésének átgondolását.

Európa déli részén a Balkán-félsziget (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Görögország, Horvátország, Macedónia, Szerbia, Montenegró, Szlovénia) és egy mediterrán szigetállam, az európai uniós tag, földrajzilag közel-keleti fekvésű, de a görög–török ellentét alapján meghatározott Ciprus államai, illetve függő területek képezik a vizsgálódásunk tárgyát. Romániát – elismerve bonyolult, és sok szempontból a térséghez tartozásra utaló jellegét – számos ok miatt mégsem vontuk be a vizsgálati körünkbe. Egyetlen és fő indokként azt hoznánk itt csak fel, hogy magyar szempontból annyira mások a kapcsolatok ezzel az állammal, és annyira különbözik kapcsolatrendszere a többitől, hogy külön kategóriának tekintjük.

A térképező faktorok közül a politikai földrajz szempontjából a legfontosabb, az egész világon egyre növekvő interdependencia ellenére, máig az állami szuverenitás marad. Délkelet-Európában a fentebb felsorolt 10 ilyen politikai képződmény van jelenleg (2007), de nincs okunk feltételezni, hogy ez mindig így is marad. Az országok államtestét jelenleg is a centrifugális és centripetális erők bonyolult játéka tartja többé-kevésbé egyensúlyban. Néhány államban azonban a centrifugális erők jelentős növekedését figyelhetjük meg, és vannak jelei, akár már a közeljövőben bekövetkező új államosodásnak is.

Az „európaiság” és a „balkániság” ismérvei

Érdeemes végiggondolnunk a földrajzi elhatárolás kérdéskörében az Európához tartozásnak és a szinte minden tekintetben az ellentétpárjának tekintett Balkánhoz tartozásnak a minőségi tartalmát, illetve különbségeit.

Annak a sajátos feltételrendszernek, aminek „európaiság” a neve, meghatározására sokan tettek már kísérletet. Mégis, konszenzus a kérdésben ez idáig nem alakult ki. Sejtésünk szerint nem is fog mindaddig, amíg az európainak nevezett térségben jelentősséggel fog bírní az Európához tartozás, vagy az azon kívül maradás.

A vizsgálati keretként alkalmazott feltételrendszer – melyben elvileg minden eddig született meghatározás elemei elhelyezhetők – figyelembe vesz természeti, népsűrűségi-urbanisztikai, nyelvi-etnikai, történeti-kulturális, gazdasági, politikai, biológiai-genetikai, pszichológiai és antropológiai érveket egyaránt. Számunkra különösen azért fontos ennek a kérdésnek a tisztázása, mert a számbavett tényezők elterjedése kijelöli azt (vagy azokat) a törésvonalakat, melyek Európát más területektől elválasztják, illetve Délkelet-Európát, valamint a Balkánt mint tércategóriát értelmezni segítenek.

Az európaiság komplex fogalmához, főleg a témához kapcsolódó korai koncepciók alapvetőnek gondolták néhány természeti tényező, elsősorban a klimatikus adottságok hozzájárulását. Összefoglalóan ezt a körülményt az éghajlat viszonylagos enyheségében jelölhetjük meg. Erre utal Kozma Ferenc, Cholnoky Jenő, Montesquieu, és még sokan mások. Kozma Ferenc eredeti megállapítása szerint „...*A különböző klimatikus viszonyok között élő népek abban az időben, amikor még a mainál nagyságrendekkel nagyobb volt társadalmi létük természet-függősége, nem egyenlő feltételek között 'startoltak' és – egyéb, őket ért hatásokkal egyetemben – ennek édes, vagy keserű levét mindmáig isszák – vagy legalábbis még ma is érvényesül bizonyos mértékig e starthelyzet-különbözőség hatása.*” Ez a pozitív anomália, ami az európai népek számára előnyként jelentkezik, a mediterrán, az óceáni, és a nedves kontinentális éghajlati területeken élő embercsoportokra vonatkozik. A természeti tényezők közül felbukkan még a domborzat általi tagoltság és az ásványkincsekben való gazdagság is, mint hatótényező. Az Európához kapcsolódó táj sztereotípiája a megművelt kultúrtájé. Szelíd dombság, tágas síkságok képe jelenik meg, a művelésbe fogott természetben az évszázados településeket jó utak kötik össze, a képüket az évszázados templomok körül csoportosuló polgárházak határozzák meg.

Az európaiság egy fontos ismérveként jelentkezik a viszonylag kis területen élő nagy embertömeg (magas népsűrűség), a sajátos településstruktúra, azaz a nagyváros-középváros-kisváros-városiasodó falu, arányosan kialakuló hálózata. A sűrű népesség (ld. munkaerő, piac, tehetség-kiválasztás számára alkalmas tömeg, innovációkészség, az információ-áramlás felgyorsulásának lehetősége), amely a Brit-szigeteken, Észak-Franciaországban, Németalföldön és a Ruhr-vidéken már a középkor ezredforduló utáni időszakában kialakult, ideális körülményeket biztosított a gazdasági-kulturális fejlődés beindulásának. A népesség a fentebb vázolt településhálózatban él gyakorlatilag a „Fekete halál” (1347–54) óta. Ezt a „magot” veszi körbe egy egyre csökkenő népsűrűségű terület, és a településhálózat torzuló arányai kezdenek jellemzővé válni. A kelet-európai, majd az ázsiai térségekben a településhálózat, illetve egyes elemeinek képe nagymértékben megváltozik.

A nyelvi-etnikai faktort szinte minden koncepció említi, annyira alapvetőnek, karakterisztikusnak tekintik. A Brit-szigetektől Vlagyivosztokig terjedő, kelet felé keskenyedő zónában a népesség – néhány zárványtól eltekintve – valamilyen indoeurópai nyelvet beszél. Több szerző, pl. Jordan (JORDAN, T. G., 1973) az európaiság egyik legalapvetőbb kritériumának tartja.

Közhelyként hangoztatott és talán a leggyakoribb érv az egységes európai kultúra emlegetése az Európa meghatározásokban. „*Európa nem pusztán és nem is elsősorban földrajzi fogalom:[...] A valóságban Európa a történetileg kialakult emberi kultúrák egyike*”. Ennek alapjául a keresztény kultúrkört tekinti „...*Európa történeti kultúrájának volt egy alapvető közös motívuma: a kereszténység...*” (KOSÁRY D. 1997), bár hangsúlyozza annak későbbi fokozatos megosztottságát és a schizmák sorát tekinti kiindulópontnak az európai sokféleség kialakulásában. Ez a forrása annak, amit a „*problémának az a kritikai újragondolása, a megújulási képesség, az újat keresés*”-nek nevez Kosáry, és az európaiság egyik különlegességét adja. Az ellenpont, a viszonyítási dimenzió itt is természetes módon Ázsia.

„*Európa sohasem volt annyira egységes, nem élte meg oly mélyen és sokoldalúan a közösséget, mint a virágzó középkor századaiban, a kereszténység jegyében, a közös hit, a közös latin kultúra, az egész nyugati kereszténységet behálózó közös egyházi intézmények révén.*” (KATUS L. 1997). Az az Európa, amit ebben az időszakban a Republica Christiana-val, vagy a Christianitas fogalmakkal azonosítottak a kortárs írástudók, már kétségtelenül nem létezik. Akkor sem, ha a középkori katedrálisok és a falusi plébániák ma is behálózzák ezt az egykori területet. A vallási tényezők ma is hatnak persze, de a korszellem megváltozott, más súllyal szerepelnek, mint korábban az európaiság feltételrendszerében. Fernandez-Armesto kortárs angol történész például kétségbe vonja az európai kultúra egységét, több kultúrát feltételez arra hivatkozva, hogy annyira nagyok az etnikai, nyelvi, nemzeti, vallási különbségek. Mások kétségbe vonják a vallási hagyományoknak a meghatározó szerepét a kultúra alakításában, illetve mélyebben keresik Európa kulturális meghatározottságát (ORMOS M. 1997, KOZMA F. 1992).

Érdekes és mélyebb kulturális rétegeket hangsúlyoz Kozma Ferenc. Az egységes európai kultúra több alapvető vonását sorolja fel. Szerinte „a természetismereti kiindulási racionalizmus”, „az individualizmus”, és egy „sajátos prioritási rendszer”, amelyben a hangsúlyos az egyénnek elsőbbsége a közösséggel szemben, a materiális javaknak a szellemiekkel szemben, a gyorsan megvalósítható céloknak a nagyobb kívárást igénylő célokkal szemben, az internális élvezetnek az externálissal szemben azok a tényezők, melyek az európai kultúrát minden más kultúrától alapvetően megkülönböztetik. Az összehasonlításban impliciten az Ázsiához való mérés húzódik meg.

Egy másik tényező, melyet számításba szoktak venni, a gazdaság. Az európai gazdaság embrionális állapotban, mint „az agrárvidékkel körülvett középkori város” jelenik meg. Ezeknek a városoknak az elterjedése, illetve sűrűsödése az európaiság kétségtelen ismérveként szolgált. Ennek társadalmi-gazdasági tartalma, az általa kínált környezet biztosította azt a fejlődést, amely egyedülállóan nagy hatékonyságot biztosított ezeknek a gazdaságoknak. Éppen ez a hatékonyság az, ami kiemelte hosszú időn keresztül a környező, más úton fejlődő, alacsonyabb hatékonyságú gazdaságok közül. Még ma is, amikor három világgazdasági erőcentrum mérkőzik az elsőségért, az európai teljesítmény tiszteletreméltó. Napjainkban talán ez a legerőteljesebb, domináns tényező.

Az antropológiai-biológiai vizsgálatok során arra a kérdésre keresték a választ, melyek az európai ember biológiai sajátosságai¹. Jordan egyik európai ismérve a kaukázusi rasszhoz való tartozás (JORDAN, 1973.). Ahogy a kereszténységgel és az indoeurópai nyelvekkel kapcsolatban is megállapítható, messze a konvencionálisan Európához sorolt területeken túl is jellemző ez a vonás, miután a migráció és a kolonializmus a rasszok területi elterjedését alapvetően megváltoztatta.

---

¹ Extrém megközelítésként értékelhetjük, hogy a vércsoportok gyakoriságát vizsgálva megállapítható, hogy milyen magas az 'A'-vércsoportba tartozók aránya és alacsony az Rh pozitívitásé, Ázsiával összevetve (CZEIZEL, 1986). Ezek a tendenciaszerű jellegzetességek azonban kevésbé alkalmasak térségi lehatárolásra.

Európa nevével szorosabban összefonódott, az európai hagyományokból levezethető politikai rendszer a demokrácia. Ilyen módon a demokratikus berendezkedésű államok közössége lehetne az európaiság letéteményese, és a tekintélyelvű rendszerek, diktatúrák jelölnék ki határait. Itt a demokrácia kritériumainak meghatározása jelenti az egyik problémát, választani kell a demokrácia szubsztantív és procedurális felfogása között. Bizonyos mérhetőséget a demokrácia intézményeinek elterjedtsége biztosíthat. A probléma aktualitását korunk „kis-Európája”, az Európai Unió bővítésének dilemmái adják.

Láthatólag az „európai minőség” feltételrendszerében időről-időre más és más elem, vagy elemek kerülnek/kerülhetnek domináns pozícióba, míg más elemek kisebb hangsúllyal kerülnek említésre, esetleg tűnnek el az érvrendszerből, alapvetően a korszellemnek megfelelően. Ugyanakkor Ázsia képe többnyire viszonyítási pontként húzódik meg a megfontolások mögött.

A Balkán és a „balkániség” minőségét ebben a kontextusban érdemes értelmezni. A természeti tájban a megművelt európai kultúrtájjal szemben a vad, természeti állapot, a pásztorkodásra használt hegyvidék képe jelenik meg uralkodó sztereotípiaként. A települések képe az elterjedt vélekedés szerint keleties és gondozatlan.

A balkáni társadalmak – a közkeletű vélekedés szerint – kulturális jellegükben keletiesek. Ez a leginkább meghatározó kép, amiben az „európaiak” megragadják a különbséget. Alapja a vallási sokszínűség, a nagy létszámú autochton iszlám csoportok jelenléte és az oszmáni időszakból megmaradt számos szokás. A társadalom szövete valóban sok tekintetben különbözik, például a nemzeti közösségekben gondolkodás, nem utolsósorban a Közép-, vagy a különösen Nyugat-Európához képest később bekövetkezett nemzetté válási folyamat miatt más jellegű, illetve sokkal intenzívebben megélt. Az individualizáció kevésbé jellemzi a térség társadalmait. A háborús erőszak másféle cementet képez ezen társadalmakban, mint a nyugatiakban.

A politikai berendezkedést a tekintélyelv határozza meg, a konfliktusok elintézési módja az európai közvélekedés szerint az erőszak. A demokratikus berendezkedés sok esetben a paródiája az európai államokénak.

Az európaiság sok tekintetben összeforrott a gazdagság, a jómód jeleivel, amivel szemben a balkáni társadalmak a szegénység, illetve a szélsőséges jövedelmi és vagyoni helyzet képét mutatják.

Láthatjuk, hogy a balkániség ismérveit szinte minden tekintetben az Európához tartozással ellentétben fogalmazták, illetve fogalmazzák meg. A „balkániség” nem létezhet az „európaiság” nélkül. Az „európaiság” viszont nem értelmezhető az Európa és Ázsia közötti különbségtétel nélkül. A Balkán kultúrföldrajzi területi kategóriáját alapvetően az Ázsia és Európa közötti kapcsolati terület jelleg határozza meg.

Délkelet-Európa (a Balkán) az Európa probléma keretében

Az elmúlt két évtizedben Európa egységesülése, illetve az abban nagy késedelmet szenvedő, esetleg az ebből a folyamatból hosszabb időre kimaradó, délkelet-európai térség államainak sajátosságai, mássága felveti a térség Európához való kapcsolódásának jellegét is.

Az európaiság koronként változó tartalmú fogalom. Éppen ezért a mindenkori releváns európai tér is változó határok között jelenik meg, az európaiság változó elterjedésének megfelelően. Az általános európai karaktervonásokhoz adódott partikuláris sajátosságok, melyek a regionális különbségtételt indokolják ugyancsak történeti kategóriák. Kialakulnak és elhalnak, de létpályájukon is állandóan változnak

jelentőségük. Jellegadóbból színezőelemmé, sajátos helyi ízből struktúrateremtővé alakulhatnak.

Az Európa – fogalom eredete az ókor egyik jelentős hajós és kereskedő népéig, a föníciaiakig nyúlik vissza. A nyelvükben található *ereb*, napnyugat kifejezést vették át a görögök, és használták az Égei-tengertől nyugatra és északra fekvő területekre, gyakorlatilag az általuk lakott földre, paradox módon az európai minőségében számtalanszor megkérdőjeleződött Balkán-félszigetre.

A fogalom, mint az (ugyancsak föníciai eredetű – *aszya*, napkelet) Ázsia territoriális tartalmú fogalom ellentétpárjaként született. Hogy mikortól kaptak valamiféle politikai, térközösség-vállalási tartalmat, nehéz lenne bizonyítani, de gyanítjuk, hogy a kezdetektől. Az Ázsiához való viszonyulás az egész Európa-kérdéskör legtartósabb eleme és Délkelet-Európa, vagy más néven a Balkán értelmezésének is kulcsponája.

Strabon – az ókori regionális földrajz legnagyobb római kori mestere – az i. sz. 1. században írt munkájában, a „Geográfiájában” az ismert világot három kontinensre osztotta: Ázsiára, Lybiára és Európára. Ekkorra már a térkategóriák különböző struktúrákat, társadalmi modelleket fejeztek ki, és a „földrajztudományba” bevonult az ún. Európa-probléma.

Mi tehát Európa, és mi legyen a tartalma? Egységben célszerű elképzelnünk, vagy inkább tartózkodjunk a politikai homogenizálódástól?

Az európai értékeket évszázadokon át az iszlám, leginkább az oszmániai fenyegették, összefogásra készítette a keresztény hatalmakat. Európát nem utolsósorban ezzel a nagyrészt ázsiai, részben viszont „délkelet-európai” hódító hatalommal szemben fogalmazták meg.

Közben hatalmas szélsőségek között jött létre Európa eszméje az általános filozófiai gondolkodás keretében. A spektrum az Európa egységét egy uralkodó uralma alatt elképzelt és kívánó Dante-től az európai egységet „erkölcsi lehetetlenségnek” tekintő Montesquieu-ig terjed. Utóbbi vezeti be azt a politikai földrajzi közhelyet, hogy míg Ázsia a birodalmak tere, addig Európa megosztott tér „Európában a föld természetes tagozódása több, közepes terjedelmű állam kialakulásához vezetett...” Ugyanakkor a szövegnek más olvasata is lehetséges, és az egységpártiak is találnak benne kapaszkodókat. „Európa nem más, mint egy hatalmas, több kisebb nemzetből álló nemzet...” (XVIII. szakasz). Legfőképpen azonban érveket sorol fel arra, hogy Európát miért nem lehet, vagy miért nem célszerű egyesíteni egy államban (pl. a nagy távolságok, az információáramlás nehézkessége, klimatikus, morfológiai adottságok, stb.).

A földrajztudományban Alexander von Humboldt fogalmazta meg, hogy Európa nem más, mint Ázsia nagy nyugati félszigete, ezzel a 19. században a világ túlnyomó részét kolonizáló kontinens tértartalma relativizálódott. Egyben az Ázsiához kapcsolódó viszony, főleg a különbözőség, illetve a kapcsolódás kérdése újra reflektorfénybe került. A kapcsolati területek részben felértékelődtek, részben a közvetítő szerep révén magukra vonták a tudományos kíváncsiságot.

Oswald Spengler az 1910-es években írta meg „A Nyugat alkonya” című monumentális történetfilozófiai munkáját (SPENGLER, O. 1995), melynek első kiadása 1918-ban jelent meg. Az I. világháború lezárultával egy időben az olvasók kezébe kerülő könyv arról beszélt, hogy az egész földgolyóra kiterjedő nyugat-európai kultúra hanyatlásnak indult. Az érvelésnek komoly nyomatékot adott, hogy a világháborút egy Európán kívüli hatalom az Amerikai Egyesült Államok beavatkozása döntötte el. A háború alatt, illetve azt követően felerősödő antikolonialista harc az Európán kívüli kontinensek szerepének felértékelődését hozta. Európáról, Délkelet-Európáról, illetve annak tértartalmáról alkotott képét az alábbi idézet világítja meg.

„...A földrajz megjelöl egy földrészt, Európát, mire a történész rögvest kötelességének érzi, hogy ő is megbúzzon egy ennek megfelelő ideális határt, ami Európát elválasztja Ázsiától. Az „európai” mint történelmi típus nem létezik. A görögök esetében ostobaság „európai antikvitásról” beszélni – Homérosz, Hérakleitosz, Püthagorasz tehat „ázsiaiak” voltak? –, valamint arról a „küldetésükről”, hogy Ázsiát és Európát kulturális szempontból közelebb hozzák egymáshoz. Ezek pusztá szavak, melyek a térkép felületes értelmezéséből erednek, és minden valóságálatpot nélkülöznek. Egyedül az „Európa” szó, valamint az ennek hatására kialakult gondolati képződmény volt az, ami történelmi tudatunkban Oroszországot a Nyugattal semmivel sem igazolható egységgé kapcsolta össze. Ez esetben – a mi könnyvön nevelkedett kultúránkban – nagy borderejű gyakorlati következményekhez vezetett egy merő absztrakció. Ezek a könyvbarátok ugyanis – Nagy Péter figuráján keresztül – évszázadokra meghamisították egy primitív néptömeg történelmi útját, jóllehet az orosz ösztön – egy olyan ellenséges érzülettel, amely Tolsztojban, Akszakovban és Dosztojevszkijben testesült meg – nagyon helyesen és mélyen határolja el „Oroszország Anyácskát” „Európától”. „Kelet” és „Nyugat” valódi történelmi tartalmat hordozó fogalmak, Európa ezzel szemben üresen kongó megnevezés. Valamennyi nagy alkotás, amit az antikvitás létrehozott, a Róma és Ciprus, Bizánc és Alexandria közötti kontinentális határ tagadása révén jött létre. Mindaz, amit európai kultúrának nevezünk, a Visztula, az Adriai-tenger és a Guadalquivir közé eső területen keletkezett. S ha feltételezzük is azt, hogy Periklész idejében Görögország „Európában volt”, ma már nem ott található.” (SPENGLER, O. 1995)

A Balkán-félsziget, (Délkelet-Európa) alapvető politikai földrajzi dilemmája az Ázsiához való kötődéssel, illetve azzal kapcsolatban ragadható meg. A „sötét Európa” eszméje, az ázsiai hatások feltartóztatásával kapcsolatos küldetés, máskor pedig a közvetítő szerep az, ami történelme során végigkísérte a térséget. Ezért alapvetőek azon funkciói, melyek az itt keresztülhaladó utakkal, a térségen áthaladó migráció kezelésével, a nagyhatalmi játszmákkal a délkelet-európai ütőkártyáért folytak és úgy tűnik, folynak tovább.

A Balkán külső és belső határai, törésvonalai

A kontinens egy déli, északról magashegységekkel, az általuk körülvevett kisebb-nagyobb medencékkel, keskenyebb-szélesebb tengerparti síkságokkal jellemezhető térsége Délkelet-Európa. A térség elsősorban tengeri meghatározottságú, szigetek, félszigetek tagolják tovább a felszínét, a tengertől a szárazföld egyetlen pontja sincs túl messze. Nincs olyan világos, északi határa mint a másik két dél-európai félszigetnek. Lehatárolása mindig is problémás volt és maradt. Általában a Száva–Duna vonalát tekintik konvencionális határnak, de jelentős szóródás tapasztalható a megfogalmazott véleményekben.

A klíma szerepe, mint már említettük, alapvető volt a korai térlehatárolási koncepciókban. A Balkán részben mediterrán, hosszú, száraz, meleg nyárral, enyhe téllal és őszi csapadékmaximummal jellemezhető. Mellette a tengerparti hegyláncok mögötti medencékben a kontinentális klíma hatása tapasztalható meg. A belső határok tekintetében a klíma kettőssége, illetve a határ plasztikusan élhető meg.

Három nagy, hegységekről elnevezett dél-európai félsziget közül a Balkán az egyik, mely közvetíti Ázsia és részben Afrika hatásait Európa törzsterülete felé. A három kontinenst elválasztó tenger az emberi történelem hajnalán sem állított leküzdhetetlen akadályt a hajósok elé, sőt, az emberi civilizáció egyik bölcsőjének szerepét játszotta. Hatása tehát a félsziget történetére döntő jelentőségű.

A természeti környezet változatossága bizonyosan hozzájárult a térség kulturális gazdagságához. A halban gazdag tengerek, a terra rossa, illetve a folyóvölgyekben a termékeny öntéstalajok élelmezési biztonságot adtak, a hegyoldalakat borító erdők a hajóépítés alapanyagául szolgáltak. Ezekből sajnos mára csak kevés maradt, a görög, római, vagy éppen a velencei gályák építésére kitermelésre kerültek.

A fiatal, eurázsiai hegyláncok és a földtörténeti ókor variszcida röghegységei biztosította könnyen kitermelhető ásványi nyersanyagok változatossága az anyagi kultúra (építészet, kézművesség, ékszer, szerszám és fegyverkészítés) fejlődéséhez nyújtott segítséget. Gondoljunk csak itt a görög (pentelikoni, hymettosi) márványbányákra, a ciprusi rézre, az attikai (lauriumi) ezüstbányákra.

A félsziget környezete az elmúlt évezredek során a természeti környezet átalakulása (a fokozódó kiszáradás) és az emberi beavatkozás súlyos következményei miatt erősen leromlott állapotban van. A degradált talajok, helyenként a túllöntözés, a természetes növénytakaró kiirtása után maradt macchiák, vagy csupasz karmezők, a tömegturizmus és az ipari tevékenység miatt elszennyeződött tengerpartok, a nem az ilyen mérvű motorizációra tervezett városok élhetőségének romlása, a mind nagyobb gondokat okozó vízhiány megannyi környezeti probléma, melyekkel a helyi társadalmaknak szembe kell néznie.

A **településhálózat** jellege sokban különbözik Európa középső fekvésű térségétől, és méginkább a nyugat-európaiaktól. Az urbanizáció szintje mind a városodás mind a városiasodás szempontjából alacsonyabb. Az urbanizációs folyamatok később is indultak meg, mint a viszonyításul kínáló térségekben. Az oszmáni uralom legplasztikusabban a térben talán éppen a településhálózat hosszú távú fejlődését befolyásolta, esetenként éppen azzal, hogy a megfelelő méretű és funkciójú városok hiányában urbanizációs robbanásra készítette a térség modernizálódó társadalmait.

A térség legjelentősebb városai a félsziget peremén találhatók, részben a tenger és a szárazföldi utak találkozásánál alakultak ki, másrészt a közép-európai térség „birodalmi” hagyományú metropoliszai ezek. A települések arculata hozzájárul a regionális másságok kialakulásához. A főleg hegyvidéki arculatú tájban sok archaikus jellegű településforma található. Magas a szórvány települések aránya.

1. ábra: A Balkán-félsziget lehatárolási koncepciói (Szerk.: Konkoly S., 2006.)
 (A határvonalak vastagsága a földrajzi határok „tudományos népszerűségét” mutatja. A lehatárolási koncepciók sorrendje északról déli irányban az alábbiak szerint)

1. Duna–Dráva vonal: Györfly I. (1884–1939)–Strömpl G. (1885–1945)
2. Sematikus egyenesként a Trieszt–Odessza vonal
3. Duna–Száva–Trieszti-öböl: Lóczy L. (1849–1920)–Cholnoky J. (1870–1950)
4. Duna–Száva–Isonzó: Jovan Cvijić (1865–1927)
5. Duna–Száva–Ljubljana–Gorizia vonal: Ricchieri G, (1861–1926)
6. A 46°-os szélességi kör által határolt félsziget: Renier H, (publ. 1933)
7. Száva–Kulpa–Trieszti-öböl: Mendöl T. (1905–1966)–Lóczy L. (1849–1920)
8. Duna delta–Iztriai-félsziget vonal: Kogutowitz Károly (1886–1948)
9. Déli-Kárpátok vonalata: Lóczy, Cholnoky, Mendöl T, Szabó Pál Zoltán (1901–1965)
10. Duna–Száva vonal: György A. (publ. 1881), Havass Rezső (1852–1927)
11. Duna vonala: Tóth Zoltán (1899–1972), Hézsér Aurél (publ. 1916)
12. Dinaridák gerincei: Hézsér Aurél, Morgenstern H. (1856–1940), Zeune A. (1778–1853)
13. Duna–Száva–Una vonal: Tóth Zoltán (1889–1975)
14. Balkán-hegység vonalata: August Zeune (1778–1853), Morgenstern H. (1856–1940)
15. Balkán-hegység–Sar Planina–Rigómező–Dinaridák: Morgenstern H (1856–1940)
16. Szaloniki-öböl–Fekete-Drin völgye: Cholnoky szerint a déli Balkán északi határa
17. Szaloniki-öböl–Vlorëi-öböl: Mendöl T. szerint a déli Balkán északi határa

A **nyelvi kérdés** ebben a „kulturális kohóban” alapvető jelentőségű. Az indoeurópai tengerben több kisebb nyelvi zárvánnyal számolhatunk. Ilyenek a török szórványok

délen, vagy a magyarok, a térség északi peremén. Az igazán jelentős törésvonal azonban nem ezeket környezetüktől, hanem a többségeket egymástól választja el. A szlávokat, görögöket, albánokat, az egykor nagyobb számban a térség északi felébe került dunai németeket a kulturális örökségük összekapcsolta a térségen kívüli népekkel.

A törésvonalak elsősorban olyan módon fejtik ki hatásukat, hogy a nyelvi kérdés beágyazódik valamilyen ideológiába. A nyelvi kérdést ilyen módon alapul vevő ideologikus mozgalmak voltak a pánszlávizmus, a pángermán mozgalmak és a latin nyelvet beszélő népek sorsközösségét hangsúlyozó mozgalmak. Mindezek még a 19. században születtek, és meg-, megújulva fejtették ki hatást az európai politikára, egy-egy jelentősebb hatalom (orosz – pánszláv; német – pángermán; olasz – latinitás) érdekeinek szolgálatában.

Jelentős hatást tulajdonítanak a kereszténységet megosztó nagy törésvonalaknak is. A 11. és a 16. században bekövetkezett két nagy (egyház)szakadás hatására három nagy, vallási alapon elkülöníthető keresztény kulturális terület alakult ki, amelyek hatásukat bizonyos mértékig a társadalom erőteljes szekularizálódása ellenére is megőrizték. A hosszabb ideje elkülönülten fejlődött nyugati- és keleti kereszténységet tartják hagyományosan az Európát megosztó fő tényezőnek. Olyasmikben vélik a különbség okait felfedezni, mint a hatalommegosztás eltérő hagyományai (egyház és társadalom, egyház és állam viszonya), a társadalom önszerveződésének gyenge hagyománya, az innovációknak való ellenállás, a nagy európai szellemi mozgalmakból (Cluny-reform, reneszánsz, reformáció, felvilágosodás) való kimaradás. A 20. század végére, a modern társadalmaknak a vallástól való tömeges elfordulása ellenére a felekezeti hovatartozás jelentősége, mint az egyik legfontosabb identitásképző tényező, megmaradt. „...*A hit és a vallásyakorlás megrendülése dacára a vallási azonosságtudat fennmaradása a jelenlegi időszak egyik legmegdöbbentőbb szociológiai és antropológiai jelensége*” (TODD, E. 1993). A tágabban vett délkelet-európai térségben koncentráltan megélhetőek a vallási törésvonalak, melyek politikai-háborús konfliktusok alapjává, esetleg ürügyévé, vagy magyarázatává válhattak az **iszlám, a keleti ortodoxia és a katolicizmus** szimbólumai alatt (plasztikusan a boszniai háború idején jelent ez meg).

A politika szférájában, az egyes államokban élő társadalmakra jellemző **politikai kultúra, biztonsági problematika** és politikai berendezkedés különbségei szintén kijelöltek határokat. A demokratikus berendezkedésű és a tekintélyelvű, autoriter rendszerek elterjedése szintén kijelöl egy Európát, melynek határai jól kitapinthatóak déli és keleti irányban. A Kelet–Nyugat szembenállás időszakában a határ keleten megegyezett a „vasfüggönnyel”. Annak szétszakítását követően pedig áthelyeződni látszott a volt Szovjetunió hatáira, némi anomáliával a Balti-tenger térségében, illetve Délkelet Európa/a Balkán kirekesztésével Európából. A Kelet-Balkán (a nyugati részhez hasonlóan elmaradott, de jelentősebb biztonsági kockázatokat nem jelentő államainak) európai integrálásával napjainkban oldódni látszik Délkelet-Európa kirekesztettsége, illetve a kérdés a Nyugat-Balkán térségére szűkült le. A Nyugat-Balkán, mint napjaink „legsötétebb” Európája, az egykori történeti Balkán fogalom örököse. Azon csoportját jelenti a Szlovénia nélküli posztjugoszláv térség államainak (+Albánia), melyek biztonságpolitikai kockázatot viselnek, és ezért „kívültartásuk”, legalábbis egyelőre, kívánatos.

A BALKÁN-FÉLSZIGET HELYE, SZEREPE A NAGYTÉRSÉGI-GLOBÁLIS DIMENZIÓBAN

A Balkán-félsziget a geopolitika néhány klasszikus elméletében

Globális, birodalmi percepciót fedezhetünk fel a brit és az amerikai geopolitikai, globálstratégiai megközelítésben. Ezeket a hatalmakat, kisebb szövetségeikkel együtt a geopolitikai szakirodalom hagyományosan mint „tengeri hatalom” határoz meg. Ezekre az államokra döntően egy ipari társadalom és a kereskedelemről, hajózástól való gazdasági függés volt a jellemző a 19. század végén. Jelentős tengeri haderő kiépítését engedte meg a kifejlesztett ipari, gazdasági kapacitás, ugyanakkor érdekeik védelme azt ki is kényszerítette. Az angolszász geopolitikusok ezeknek a realitásoknak az ismeretében gondolkodtak a tágabb térségről.

A 17. századtól a 20. század közepéig egy északi hatalom, a Brit Birodalom építette ki – nagyon tudatos geopolitikai gyakorlattal – állásait a Földközi-tenger térségében. Az angol flotta 1704. augusztus 25-én kerítette hatalmába Gibraltár szikláját, és azt minden későbbi támadással szemben megvédte. A tenger legfontosabb kijáratát, a kereskedelem ellenőrzésének kulcsát, egy a térségben idegen hatalom kezébe került. Ezzel kezdődött a brit pozíciók fokozatos kiépítése keleti irányba, 1708 Menorca, 1800 Málta, 1878 Ciprus, 1882 Egyiptom, és ezzel a másik, megnyíló kulcsfontosságú kijáratot is megszerezték egészen a 20. század közepéig.

Az amerikaiak első földközi-tengeri „élményei” az ún. kalózkérdéshez kötődtek. Az észak-afrikai „kalózköztársaságok” rendszeres sápot fizettek a térségben elhajózó kereskedőkkel, így az amerikaiakkal is. Ennek jelentős történeti irodalma van, és a térség amerikai megítélésére (negatív módon) befolyást gyakorolt. A geopolitika egyik atyjának tekintett amerikai Alfred Thayer Mahan amerikai tengerésztiszt, a maritimista irányzat képviselője, a 19. század végén, a stratégiai vízi utak ellenőrzését (a brit 18. századi történelem tapasztalatai alapján) a nagyhatalmiság alapjának tartotta. Brit – amerikai közös flotta, támaszponthálózat az eurázsiai peremvidéken, a tengeri kijáratok ellenőrzése (*köztük a Boszporusz–Dardanelláké*) Oroszország fékentartására szerepeltek ajánlásai között. Álláspontját a tengeri hatalom elsőbbségébe vetett hite és a történelmi tapasztalat befolyásolta.

A századfordulón bekövetkezett közlekedési forradalom hatása alatt a brit Halford J. Mackinder a szárazföldi és a tengeri hatalom természetét elemezte. Megfogalmazta a Heartland koncepciót (eredetileg még Pivot Area). Ezt az ún. *Szívterületet* Eurázsia hegyek övezet elzárt térségére helyezte, ahonnan meg-megújuló (migrációs) nyomás érte a parti övezet államait, és amelyről úgy vélekedett, a vasút és a robbanómotor révén fölénybe került a tengeri hatalommal szemben. Történelmi példák sorával bizonyította, hogy a „szívterület” és a parti övezet államai (Inner Crescent) közti harcból rendszerint a „szívterület” kerül ki győztesen. Fő következtetése, hogy minden eszközzel meg kell akadályozni Oroszország és Németország összefogását, a Szívterület egyesítését. Ebben Délkelet-Európának egy alárendelt, de fontos szerepe volt.

A 20. század talán legnagyobb hatást gyakorló geopolitikusa, globálstratégája Nicholas John Spykman volt, egy amerikai geográfusprofesszor. Elődei, Mahan és Mackinder nyomán indult el, de sok szempontból bírálta is őket. Az Inner Crescent helyett adekvátabbnak érezte a Rimland („Szegélyövezet”) kifejezést, és annak alapvető szerepet szánt elgondolásaiban. Úgy vélte, ennek birtoklása a világ feletti hegemonia kulcsa.

*„Aki ellenőrzi a Rimlandot, uralja Euráziát,
Aki uralja Euráziát, ellenőrzi a világ sorsát.”*
(J. N. SPYKMAN, 1944)

A tengeri kijáratok, folyóvölgyek fontosságát hangsúlyozta. A II. világháborút követő időben kiépült szövetségi rendszer és az eurázsiai peremvidéken kiépült támaszponthálózat révén elért siker a Szovjetunió feltartóztatásában, visszaszorításában majd legyőzésében, elképzelései helyességét igazolta. Rendszerében a Mediterráneum fontos szerepet játszott, a realizálódó „feltartóztatás” stratégiájának első alkalmazására éppen a Balkán-félszigeten, a görög polgárháborúban való aktivizálódás kapcsán került sor.

A második világháború után szovjet katonai túlsúly alakult ki, mellyel a hagyományos angol „balance of power” politika nem tudott mit kezdeni. Ezáltal kerülhetett sor a Truman-doktrína (1947) meghirdetésére, és a földközi-tengeri brit pozícióknak (Görögország és Törökország) az amerikai érdekszférába emelésére. Ezzel új fejezet kezdődött egyebek mellett a geopolitikában is. A „tengeri hatalom” az atlantizmus formájában tovább létezett, egyetlen állam, az Amerikai Egyesült Államok túlhatalmának jegyében, mely a NATO katonai szervezetébe tömörítette az ebbe a körbe sorolható államokat.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az angolszász geopolitikai percepcióra a tengeri és szárazföldi hatalom közti globális harc, a hatalmi egyensúly kialakításának kérdése, a közlekedési feltételek figyelembe vétele, a hagyományos fegyverekkel való elérhetőség, és az eurázsiai peremvidék, ezen belül Délkelet-Európa fontosságának hangsúlyozása volt jellemző.

Oroszországot és Németországot, valamint bizonyos megközelítésben Franciaországot is, a geopolitikai szakirodalom összefoglalóan „szárazföldi hatalomnak” aposztrofálja. Ezek az államok hatalmas emberi és anyagi erőforrásokkal rendelkeznek. Ez óriási embertömeget, természeti erőforrásokat (érceket, energiahordozókat, termőföldet) és erre épülő ipari kapacitást, élelmiszertermelő bázist jelent. A tengerektől a tengeri hatalom ellenőrzése és a természeti akadályok (hegyláncok) miatt el vannak vágva. Ugyanakkor viszont elérhetetlenek is a „tengeri hatalom” számára. Modernizációs törekvéseik, gazdasági expanziójuk a hajózás és a kereskedelem fejlesztését igényli. Globális háborús konfliktus idején általában igyekeznek átvágni a tengeri hatalmak gyűrűjét, mélytengeri flottát kiépíteni, melegtengeri kikötőkre szert tenni. Ebből következően a geográfiai adottságok alapvető jelentőségűek a konfliktuszónák kialakulásában.

A szárazföldi hatalmak számára a neuralgikus pont a vizsgált térségben a fekete-tengeri kijáratok ellenőrzésének kérdése volt. A tengeri hatalmak a mediterrán hegemonia révén ellenőrizhették a Szovjetunió legfontosabb melegtengeri kijáratát a világtengerekre. Az orosz (utóbb szovjet) percepcióból ugyanis a bezártság érzése és kérdése a döntő.

Az orosz állami törekvés – útvonal biztosítása a meleg tengerekre – Nagy Péter koráig vezethető vissza. A hatalmas területre kiterjedő Orosz Birodalom határainak 2/3 része tenger, de ezek nem hajózhatók szabadon, hosszabb-rövidebb időre befagynak, és a világgazdasági centrumtérsegektől távol fekszenek, de a gazdaságilag jelentős orosz területek is periférikusan helyezkednek el hozzájuk képest. Ugyanakkor a modernizáció, a világgazdaságba való bekapcsolódás kényszere egyre sürgetőbb erővel jelentkezett. Ehhez egész évben használható útvonalra volt szükség. A két szóba jövő kijárat a

Baltikumon és a Fekete-tengeren vezetett keresztül. Az első az év egy részében részlegesen befagy, másrészt jól ellenőrizhető a szűk szorosokban, a Kattegat és a Skagerrak vizein. Szükség volt tehát egy másik, biztonságos kijáratra is. Churchill így jellemezte Oroszország helyzetét:

„Oroszország ... olyan, mint egy óriás, aki nem tud lélegezni a két orryukán: a Balti-tenger és a Fekete-tenger szűk kijáratain.” (CHURCHILL, 1945)

A Fekete-tenger északi térségének az orosz uralom alá rendelése a 18. században kezdődött, amikor az orosz uralkodók kiterjesztették fennhatóságukat a Fekete-tenger melletti területekre (Zaporozsje 1774, Krími Kánság 1783–92, stb.). A 19. század során az Orosz Birodalom folyamatosan harcokat vívott a Török Birodalommal, a balkáni népek szabadságküzdelmének támogatása címén. Ennek nyomán folyamatosan nyert teret, a partvidék mind nagyobb részét tartotta uralma alatt. Orosz–török háború zajlott 1828–29-ben, 1853-ban, 1877–78-ban. A török haderő rendre alulmaradt a harcokban. A szorosokat azonban, melyeknek nagy stratégiai értéket tulajdonítottak a britek, a franciák, de utóbb a németek is, külső támogatással képesek voltak megtartani. Az angolszászok ugyanis a 19. század folyamán mindig is tartottak attól, hogy az oroszok, kijutva a Földközi-tengerre, a létfontosságú útvonalat – Gibraltár és Szuezt között – elvághatják. A szorosoknak orosz kézbe kerülése a 19. században egyesült Németországnak sem volt érdeke.

„A Dardanellák kérdésének hatalmas jelentősége van, amikor arról van szó, hogy eldöntsük, vajon Oroszország a Dardanellákat tetszése szerint zárhatja vagy nyithatja... Keleten a legfontosabb német érdek az, hogy a vízi utak és a tengerszorosok, továbbá a Duna a Fekete-tengertől fölfelé ugyanúgy szabad maradjon, mint eddig...” (BISMARCK, 1878)

Németország sok tekintetben hasonló helyzetben volt mint Oroszország. Szárazföldi hatalom volt, tengeri kijáratait az angol flotta ellenőrizhette. A századfordulóra mind agresszívabbá váló vilmosi külpolitika ennek az angol ellenőrző szerepnek a megtörését célozta meg. Ennek két terepe volt: az angol–német flottaépítési verseny, és az ún. Berlin–Bagdad vasút megépítése. A balkáni térségben ebből a rivalizálásból messzemenő következmények származtak.

A Berlin–Bagdad vasút megépítésével a németek egy alternatív útpályát céloztak létrehozni szárazföldön, összekötve Atlanti- és az Indiai-óceánt, mint ahogy a britek a Gibraltár–Szuezt–Aden útvonal révén már rendelkeztek egy ilyen útvonallal².

Melyek voltak a célok, amelyek a német politikai elitet vezették? Három cél fogalmazódott meg Hans von Kiesling német vezérkari tisztnak, az események aktív részese interpretálásában³. Megközelíteni Indiát, ily módon viszonylag gyorsan német hadosztályokat lehet juttatni a Shatt el Arab térségébe. Hasznosítani lehet a vasút menti területek erőforrásait (olaj és termőföld). A háború során felmerült (1916), hogy egy esetleges török–perzsa–afgán szövetség létrejötte esetén ezen keresztül logisztikai támogatást nyújtsanak ennek a britekkel és Oroszországgal harcoló katonai erőnek. A vasút haszna végül abban mutatkozott meg, hogy Törökország az ezen keresztül nyújtott logisztikai támogatás révén ki tudott tartani a háború végéig.

A vesztett háború utáni német percepciót Karl Haushoffer, német tüzértiszt, geográfus, a náci „vezérkar” tanácsadója jelentette meg. Nagy, észak–dél kiterjedésű ún. pánrégiók kialakítását javasolta. Ezek közül (témánk szempontjából), a Németország központú Eurafrika érdemel figyelmet, hiszen az Európát és Afrikát összekötő (és egyben szétválasztó) kapocs és híd a mediterrán térség. A II. világháború idején voltak is bizonyos törekvések, amelyek ebbe az irányba mutattak /ld. Afrikakorps/.

A Szovjetunióknak az intervenciót követő éveket saját területi-gazdasági rendszerének újjászervezésével kellett töltenie. Így a tengersizorosok kérdése egészen a II. világháború előestéjéig nem merült fel újra. Ekkor, a tengelyhatalmakhoz való csatlakozás puhatólódzó tárgyalásai során jelent meg újra a kérdés.

„... a következő néhány hónapon belül a Szovjetunió biztonságát a tengersizorosokban egy a Szovjetunió és a földrajzilag a Szovjetunió fekete-tengeri határainak biztonsági övezetén belül elhelyezkedő Bulgária közötti kölcsönös segítségnyújtási szerződés garantálja majd, és egy támaszpont létrehozása hosszúlejárati haszonbérleti szerződés révén a szovjet szárazföldi és haditengerészeti erők számára a Boszporusz és Dardanellák lőtávolságán belül...” (SZTALIN, 1940)

A tárgyalások nem jártak sikerrel, Hitler már a Szovjetunió elleni támadást készítette ekkor elő. A Szovjetunió az antifasiszta hatalmak oldalán kapcsolódott be a háborúba. Később, amikor világossá vált, hogy a háborút a szövetségesek nyerik meg, a háború utáni rendezés kérdései kerültek napirendre. Teheránban (1943) Sztálin újra felhozta a tengersizorosok ügyét.

„Sztálin szóba hozta, hogy Oroszországnak melegvízi kikötőkre van szüksége. Kijelenttem, hogy ennek nincs akadálya. A Dardanellák sorsa és a sevres-i béke felülvizsgálata felől is érdekelt volt. Erre azt mondtam, hogy szeretném, ha Törökország is bekapcsolódna a háborúba, ezért a pillanat nem alkalmas rá, hogy ezt a kérdést felhessük.” (CHURCHILL, 1943)

A Szovjetunió az antifasiszta, a gyarmati felszabadító mozgalmak, a baloldali erők támogatásával szövetségesekre tett szert a földközi-tengeri térségben: a spanyol köztársaságiak támogatása az 1930-as években, a görög kommunistáké a II. világháború után, ami végül is kiváltotta a Truman-doktrínát.

A 2. világháború végére, a jaltai megállapodás értelmében a „szárazföldi hatalom” – elsősorban biztonsági megfontolásokból –, az idetartozó államoknak széles körét egyesítette magában a Szovjetunió (és szövetségi rendszere) által megszemélyesítve. A döntő jelentőségű változás a korábbiakhoz képest, hogy míg korábban két jelentős állam, Oroszország és Németország megosztva uralta a térséget, ezután itt egy egység jött létre. Az atlanti szervezettel egy olyan koalíció állt szemben, amely Németország egy részét és korábbi „csatlósai” jelentős részét is tömörítette. Az ezzel kapcsolatos aggodalmakat a már említett brit geopolitikai klasszikus, H. J. Mackinder fogalmazta meg. A 2. világháború eseményeinek figyelembevételével írta le híressé vált megállapítását, melyben Kelet-Európának kiemelkedő jelentőséget tulajdonít.

„Aki ellenőrzi Kelet-Európát, uralja a Heartlandot, Aki uralja a Heartlandot az uralja a Világszívetet, Aki uralja a Világszívetet uralja a Világot.” (MACKINDER, 1943)

Láthatóan a szárazföldi hatalmak, Németország és Oroszország, az egész tárgyalt időszak alatt kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottak a világtengerekre való kijutásnak. A Földközi-tenger medencéjében ez a Boszporusz és a Dardanellák ellenőrzésének kérdésében jelentkezett. Ennek a két fő indítéka a világgazdaságba való szabad bekapcsolódás igénye és a tengeri hatalomnak a gazdaság alapját adó gyarmati kereskedelmének megtörése volt. Fontos hangsúlyozni, hogy ezen hatalmak szemlélete globális volt. Számukra a számos frontvonalnak csak az egyike húzódtott ebben a térségben. Voltak azonban kisebb hatalmak, a térség helyi államai is, amelyek a Balkánnal kapcsolatban sajátos célokat fogalmaztak meg.

A „tengeri hatalom” és a „szárazföldi hatalom” közti átmeneti zónában (Rimland) számos állam helyezkedik el, melyek hol az egyik, hol a másik hatalmi központhoz kapcsolódnak. A nagy szövetségi rendszerek kialakulásakor is hol az egyik, hol a másik oldalra kerültek. Önálló, a nagyhatalmaktól független, autonóm (geo-) politizálásra

komoly esélyük nem volt, bár voltak ilyen kísérletek (pl. éppen a két világháború közötti Olaszországban). Az általunk vizsgált térség is ilyen átmeneti helyzetű volt. Az idetartozó államoknak igazodniuk kellett a világpolitika nagy pólusaihoz, ugyanakkor a saját geopolitikai prioritásaiknak is igyekeztek a létező korlátok mellett érvényt szerezni. A domináns hatalmat, Nagy Britanniát ezen államok részéről több alkalommal is érte kihívás a medencében, első ízben a 18. század végén (Napóleon). Később a balkáni, mediterrán államok a mindenkori (sajgó) birodalmi nosztalgiák ellenére a különböző szövetségi rendszerekben foglaltak helyet

Törökország a veszteségeket mind a térségben, közvetlen szomszédságában szenvedte el. Háborúk hosszú sorával fokozatosan veszítette el birtokait a Fekete-tenger környékén, a Balkánon, Észak-Afrikában és a Közel-Keleten. A birodalom, „Európa beteg emberének” haldoklása – a „keleti kérdés” – hosszú ideig tartott, a domináns hatalmak nem engedték meg riválisaiknak, hogy egyszerre túl nagy darabokat tépijenek ki a testéből. A birodalom első számú védelmezője Anglia volt. Az 1840-es *londoni egyezményekkel* Törökországot gyakorlatilag angol védnökség alá helyezték. A legjelentősebb geopolitikai kérdés a tengerszorosok már ismertett ügye volt. E miatt Törökországot többször meg kellett védeni az orosz támadástól. Ezt a segítséget eleinte Anglia, utóbb pedig Németország nyújtotta. Az I. világháborút Németország oldalán befejező törökök minden Anatólián kívüli birtokukat elveszítették, de még az anyaországban is súlyos feltételeket voltak kénytelenek elviselni (Isztambul antant ellenőrzés alatt, görög térnyerés Ióniában, stb.). A Musztafa Kemal pasa (Atatürk) vezette nemzeti erők háborúban érték el a sévres -i békediktátum eltörlését, és egy Törökországnak kedvezőbb szerződés (a lausennei béke) aláírását. Így az egyetlen vesztes hatalom volt, mely tárgyalhatott a békefeltételekről. A háborút követően egy a Közel-Keleten páratlan modernizációs folyamatot hajtottak végre, melynek révén Törökország egy részben európai típusú fejlődés útjára lépett. A Török Birodalomra, majd később a török államra ebben a hosszú korszakban a pozíciók és a területek mind teljesebb megtartása jellemző a különböző területszerző hatalmakkal szemben. Az atatürki állam külpolitikai orientációjára egyfajta egyensúlykeresés, valójában izolacionizmus volt a jellemző. Erre lehetőséget az orosz/szovjet állam átmeneti meggyengülése és befelé fordulása teremtett. A tengerszorosok kérdését a törökök és a nyugati hatalmak számára megnyugtatóan az 1936-os montreaux-i szerződés rendezte, de annak geostratégiai jelentősége továbbra sem csökkent.

A Földközi-tenger olasz részről úgy jelent meg mint „mare nostrum”, az olasz expanzionizmus és kolonializmus földrajzi kerete a két világháború között. Az egységként kezelt régiószemlélet az olasz nemzeti percepció természetes következményének tekinthető.

„Kevés könyv, kivéve az olaszokat, tárgyalja a mediterrán politikát. Ennek okát akkor értettem meg, amikor magam is írtam róla egyet. A téma hatalmas, nehéz körülírni és nehéz uralni, mert hosszú éveken át a Mediterráneum csak eszköz volt, anélkül, hogy valaha is cél lett volna – kivéve Olaszország számára. ... A politikában egy átjáró, egy szűzérék, abonnan az ember hallhatja hangját, a bosszúállás mezeje. Mindig egy útvonal volt, amely vezet valahová, vagy egy kötéllé, amely ha meghúzzuk, a másik végén feltáru India, Vlagyivosztok, a Közép-Duna vagy Moszku. Nem lehet írni róla anélkül, hogy ne tárgyalnánk a birodalmi, a muzulmán s az európai politikát...” (E. MONROE, 1939).

Az olasz geopolitikai aktivitásnak igen kemény korlátai voltak. Az olasz állam későn jött létre, részei nem tudtak szervesülni. Erőteljes centrifugális erők érvényesültek és érvényesülnek ma is az államterületen (PAP, 2001). A két világháború közötti időszakban igen ambiciózus, de teljesen irreális geopolitikai programmal léptek fel,

melynek az olasz gazdasági kapacitások végessége és az olasz katonai erő gyengesége szabott korlátot (KENNEDY, 1989).

A többi térségbeli állam gyenge volt, így számukra az alkalmazkodás lehetősége maradt egy szűk mezsgyén. Ezekben az államokban az eliteknek a köznéptől való távolsága nagy volt és maradt. A külföldi kapcsolatrendszerüket tehetségesen felhasználó politikusok erőskezű hatalmat tudtak kiépíteni és esetenként gyors sikert tudtak elérni. Ezek a sikerek azonban legtöbbször gyorsan el is enyésztek a következő vezetői garnitúra impotenciája, vagy a nemzetközi viszonyok fordulatai következtében. A külpolitika az elitek játszótere maradt, a szélesebb néptömegek nem értették meg jelentőségét, helyi konfliktusaik ezért gyakran szolgáltak nagyhatalmi játszmákban.

Az első, az oszmáni uralmat lerázó nép a görög volt (1823). Külső támogatók segítségével, szisztematikusan építették fel nemzetállamukat. Az újabb és újabb területszerzésekhez etnikai homogenizációs lépések párosultak. A külvilághoz való kapcsolatukat az erős török ellenségkép, valamint az olasz, angol és német törekvések közötti lavírozás jellemezte. A többi térségbeli nép, a bolgárok, a szerbek és az albánok is létrehozták államaikat, melyek hasonló modell szerint működtek. Mindegyik mögött külső hatalmak – alkalmanként váltva is egymást – álltak. A helyi politikai kultúrába mélyen beivódott a külső elvárásoknak megfelelés. Az időnként megfogalmazott belső egységtörekvések (különböző föderációs, konföderációs elképzelések) rendre elbuktak.

Míg a II. világháború előtt a „szárazföldi hatalom” és a „tengeri hatalom” alig volt több pusztán absztrakciónál, és a felsorolt területeken különböző, időnként egymással is ellenséges államok helyezkedtek el, addig 1945-öt követően a helyzet gyökeresen megváltozott. A „szárazföldi hatalom” a szovjet blokk formájában inkarnálódott, a „tengeri hatalom” államait pedig a NATO szervezete fogta össze. Ekkor, néhány „történelmi pillanattal” a geopolitika mint abszolút realitás villant fel. A kor vezető amerikai geopolitikusa, a már említett N. J. Spykman javaslata – a Rimland biztosítása különböző szövetségi rendszerekkel (Bagdadi Paktum majd CENTO, SEATO, stb.), amerikai támaszpont hálózattal – rövidesen valóra vált.

A bipoláris világrend kialakulásának kezdetét két, geopolitikai szemléletű teória, doktrína meghirdetésével jelölhetjük ki. Szovjet részről a Zsdanov fémjelezte „két tábor” elmélet, amerikai részről a Truman doktrína 1947-es megszületése mutatja az új világpolitikai időszak kezdetét.

Az általunk vizsgált térség az egyik fő színtere volt az eseményeknek. A Truman-doktrína meghirdetése konkrétan a Délkelet-Európa (Görögország, Törökország) eddigi angol érdekszférába eső területeinek a jövőben amerikai biztosítását mondta ki. Az esemény jól kifejezte egyúttal a hagyományos európai hatalmak súlytalanságát is.

A Földközi-tenger térsége ebben az időszakban végig az egyik konfliktuszónája volt a két, egymással szemben álló szövetségi rendszernek. A gyarmati rendszer széthullása során a különböző felszabadító mozgalmak, reform- és forradalmi csoportok, szervezetek az államépítés, gazdaságfejlesztés feladatait, mint alternatív lehetőséget a szovjet blokkhoz való csatlakozás útján látták lehetségesnek megoldani. Ilyenek voltak Algéria, Líbia, Egyiptom és Szíria, melyek a II. világháború utáni történelmük egy-egy időszakában a keleti tömbtől igyekeztek beszerezni hitelt, működő tőkét, korszerű fegyvereket, modern technológiát valamint ott kívántak biztosítani felvevő piacot általában gyenge minőségű, kevéssé kurrens áruiknak.

Az államok másik csoportja nyugati orientációt követett, vagy éppen valamelyik szövetségi rendszer tagjává vált (NATO, Bagdadi Paktum). Franciaország és Olaszország a NATO alapító tagja volt. A többi dél-európai országban diktatúrákat találhatunk, melyek ugyan nyugati orientációt követtek, de a demokratikus államok klubjában szalonképtelenek voltak. Nehézségekkel küszködött Görögország is, mely

először egy véres polgárháborút szenvedett el, később pedig egy jobboldali katonai diktatúrát („fekete ezredek”).

Mivel az egyiptomi forradalmi kormány jelentős támogatást nyújtott (a pán-arab szolidaritás talaján) az algériai függetlenségi mozgalomnak, Franciaország is érdekeltté lett egy a korábbi status quo-t helyreállító katonai akcióban. Így a szuezi térséget angol-francia és mellettük izraeli csapatok támadták meg 1956-ban. Amint az jól ismert, a határozott szovjet és amerikai fellépés hatására meg kellett hátrálniuk, az elfoglalt területeket kénytelenek voltak kiüríteni.

Ami valójában történt, az a két szuperhatalomnak a megegyezése, a korábban a térségben elsőrendű hatalmi központoknak (Nagy Britanniának és Franciaországnak) a rovására. A helyzetet legtöbbször az Amerikai Egyesült Államok nyert. A térségben a meghatározó katonai erővé a VI. amerikai flotta vált. Bizonyította ezt hamarosan a libanoni „béketeremtés” is (1958). Az amerikai katonai túlsúly napjainkig megmaradt, ezt szolgálja a számos térségbeli támaszpont is.

A keleti blokk összeomlásával lehetővé vált a térség fokozatos és legalább részleges integrálása az euro-atlanti rendszerekbe. Ami a többi, a Balkántól északra fekvő volt VSZ és KGST államnál nem is volt vitatéma, az a Balkánon – a korábbi hagyományok szellemében – másképpen játszódtott le.

A török útkeresés problémája

A globális geopolitikai gondolkodás tizenkilencedik századi kezdeteitől fogva a mai Törökország területe folyamatosan jelen van a különböző klasszikusok, mint Mahan, Mackinder, Spykman, Cohen írásában. Ami a geopolitikai gyakorlatot illeti, a „keleti kérdés”, vagy másképpen „Európa beteg emberének” sorsa már a 18. századtól fellelhető az európai politikákban, a 19. századtól pedig egyik központi kérdésévé vált.

Oroszország „fékentartására” javasolta A. T. Mahan a stratégiai víziutak ellenőrzését, (brit-amerikai közös flotta álljon fel, támaszpontok hálózata létesüljön az eurázsiai partvidéken és a tengersizorosok – köztük a Boszporusz, Dardanellák – kerüljenek szoros ellenőrzés alá). A koncepció alapja a tengeri hatalom elsőbbségébe vetett hit volt.

A tengersizorosok kérdése ettől kezdve a globális geopolitikai gondolkodásból nem maradhatott ki, akár az Inner Crescent (Mackinder), akár a Rimland (Spykman) koncepcióját nézzük, megjelenik Törökország hovatartozásának, szuverenitásának és területi integritásának kérdése. A Cohen által megalkotott Shatter Belt koncepcióban az egyik legjelentősebb ilyen ütköző zóna részeként fogalmazódik meg. Természetesen a kor német és orosz gondolkodói is foglalkoztak a kérdéssel, és a külpolitikai gyakorlatban is folyamatosan napirenden volt. Többek között a sévres-i (1920) és a lausanne-i (1923) békemegállapodások, vagy a montreux-i (1936) egyezmény is foglalkozik a kérdéssel. *Ez képezi Törökország geopolitikai, geostratégiai viszonyrendszerének legfontosabb, nagyfokú állandóságot mutató elemét.* Regionális geopolitikai helyzetében ezzel szemben jelentős átalakulás ment végbe a köztársaság kikiáltása óta.

A döntő elemet, mely máig meghatározza Törökország geopolitikáját, a következőben látjuk. Törökország külkapcsolati térszerveződésére máig hatást gyakorol az oszmán birodalmi örökség és geostratégiai helyzete. Ugyanakkor, a modern török nemzetállam kialakulásával ennek a területi entitásnak radikálisan megváltozott a *raison d'état*-ja, létértelme, társadalmi méretű konszenzussal kialakított küldetése. A történelmi örökség és az évszázados hagyományok állandó feszültségben vannak ezzel az új, és úgy tűnik mély gyökereket vert stílussal, formával, valamint az időközben megszületett új tartalommal, értékrenddel. Az Atatürk örökség az egész korszakot átélő maradt, de a geopolitikai realitásokkal az eredeti tanítás folyamatosan ütközik.

A függetlenségi háború sikeres lezárása megteremtette a Mustafa Kemal által kívánatosnak, de legalábbis elfogadhatónak tartott államterületi kereteket. Mindössze az olajban gazdag Moszul környéki területek birtoklását nem volt képes elérni, azokat brit csapatok szállták meg, majd az iraki királyság részét képezték. A török állam – már Atatürk halála után néhány hónappal – 1939-ben megszerezte a vegyes arab–török lakosságú francia mandátumterületet Alexandretta városát és környékét, mely Hatay tartomány lett a török államban.

Az államterület viszonylagos kompaktsága és a nemzetállam építésének koncepciója indokolatlanná, feleslegessé, sőt nemkívánatossá tett mindenféle területi expanziót, hiszen az ily módon bekebelezhető területek mindenképpen jelentős nem török népességnek az államba kerülését eredményezték volna. Az államépítés nehézségei, a reformok sorozata egyébként is lekötötték az erőforrásokat és a figyelmet.

A hagyományos fenyegetettség Oroszország felől ebben az időszakban nem jelentkezett. Oroszszággal a függetlenségi háború alatt kialakított jó viszony² kitartott egészen 1939-ig. A szovjetállam építése egyébként ugyanúgy lekötötte az energiákat otthon, mint a nemzetállam építés Törökországban, illetve a szovjet külpolitikai aktivitás másfele, elsősorban Közép- és Nyugat-Európára összpontosított.

A nyugati minták, törvények, normák átvétele ellenére Törökországot nagymértékű izolacionizmus jellemezte ebben az időszakban. A gazdaságot az állami irányítás, az importpótló beruházások, a részleges autarchiára törekvés szakította el a világgazdaság más részeitől. A környező államok korábban oszmán uralom alatt éltek és nem keresték az együttműködés lehetőségét. Ami a Balkán török szörvényait, illetve muszlim népeit illeti, akárcsak Közép-Ázsia török nyelvű népei, kívül maradtak a török külpolitika látókörén. Atatürk veszélyes gondolatnak tartott minden pán-turáni vagy pán-izlám törekvést a modernizálódó, szekularizált török nemzetállam számára. Ugyanakkor a szorosabb nyugati szövetségben való részvételt sem tartotta fontosnak. Lépései a status quo fenntartására irányultak. Minthogy a status quo-t ebben az időszakban a náciizmus és a fasizmus fenyegette, ezekkel szemben kötött szerződéseket balkáni, és keleti muszlim szomszédaival, amelyek azonban csak igen korlátozott kötelezettségvállalásokat tartalmaztak.

Már Atatürk halála után, Ismet İnönü elnöksége alatt következett be egy jelentős fordulat a török külpolitikai magatartásban. Sztálin 1939-ben jelentette be Oroszország (Szovjetunió) régi-új igényét a török tengerszorosok feletti ellenőrzésre. A Molotov–Ribbentrop paktum rendkívül komoly fenyegetést jelentett Törökország számára is. Ennek hatására kötöttek a britekkel és a franciákkal szövetséget.

İnönü 1944-ig távol tartotta országát a háborútól, megtartva annak semleges státuszát, és 1945 februárjában, egy meglehetősen formális nyilatkozattal a háborúba lépésről vált hadviselővé. A részvétel mindvégig formális maradt. Ez azonban elegendő volt ahhoz, hogy Törökország az Egyesült Nemzetek Szervezete alapító tagjává válhasson.

A szövetséges hatalmak erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a török államot Németország ellenében beléptessék a háborúba. A törökök azonban tudták, hogy a fő fenyegetést számukra a Szovjetunió jelenti. Azt is sejtették, hogy a háborús szövetség az angolszászok és a Szovjetunió között nem tarthat ki sokáig a jelentős érdekellentétek miatt, és államuk a szovjet fenyegetés elleni gátként szolgálhat (MANGO, 1994).

A pillanat 1947 márciusában jött el, amikor Görögország és Törökország védelmében meghirdetésre került a Truman doktrína. Törökország részesedett a

---

²A rövid életű örmény államot együttes erővel típorták el, mely mindkét állam területi integritását veszélyeztette.

Marshall-segélyből, katonai kontingenst küldött a koreai háborúba és 1952-ben belépett a NATO-ba, Görögországgal egyetemben. Az azóta eltelt időszak legkiemelkedőbb hatású tényezője az amerikai szövetség, melynek nemzetközi kapcsolatai között végig prioritása volt és maradt.

A NATO szövetségi rendszerébe való belépésével és a különböző európai integrációs szervezetekkel való kapcsolatfelvétellel Törökország elindult az Európához kötődő integráció útján. A kapott gazdasági és katonai segítség révén regionális középhatalmi pozícióba jutott a térségben. Izrael után a Közel-Kelet második legerősebb hadseregére tett szert.

A hidegháború vége, a Szovjetunió széthullása, hatalmi erőterének széttöredezése, egy új világpolitikai rendszer kialakulása Törökországtól egy új geopolitikai viszonyrendszer kialakítását követelte meg. Alapvetően átalakult az őt körülvevő politico-territoriális környezet. A régi szövetségi struktúra újraértékelésre kerül. A Kelet–Nyugat szembenállás évtizedes struktúrája, a szovjet fenyegetés véget ért, helyettük lokális konfliktusok sora lángolt fel közvetlen térségében.

1991-ben forradalmi geopolitikai változás következett be Törökország helyzetében. Három évszázados orosz, majd szovjet törökellenes területi aspirációkat követően megszűnt az orosz–török szárazföldi közös határ. Határai mentén új területi entitások jöttek létre, hatalmi és területi fragmentáció következett be a szovjet-orosz visszavonulással. A Fekete-tenger térségében Ukrajna és Grúzia, valamint a magát lassan újrafogalmazó Oroszország követel magának szerepet, befolyást. A szorosok kérdése új dimenziót kapott, mint az azerbajdzsáni olaj világpiacon vitelének alternatív útvonala.

A Dél-Kaukázusban is régi-új államok születtek: Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán. Közép-Ázsiában muszlim köztársaságok alakultak, Kazahsztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán és Tadzsikisztán. A Balkánon a valódi függetlenségüket elnyert államok újrafogalmazták külkapcsolataikat és zajlik egy erőteljes és erőszakos államosodási folyamat is. Délen, az Öböl térségében alakult ki tűzfészek, melynek révén a kurd kérdés kap erőteljes külpolitikai hangsúlyt. Az arab államokkal pedig a palesztin–zsidó békefolyamat előrehaladta miatt kell átgondolni a kapcsolatait. A szovjet fenyegetésnek a nyugati világot cementáló hatásának vége, és Törökország kezd elszigetelődni. Távolodni látszik a fő európai áramlatoktól. Egyre többször kap kritikákat belső társadalmi berendezkedésével, vagy külpolitikájával kapcsolatban.

Sezer szerint a török látásmódot 3 fő tényező határozza meg (SEZER, 1996). Az első Törökország saját fekvéséből adódó geostratégiai fontosságának tudata. A második történeti természetű, mely abban áll, hogy az ottomán múlt örökségeként a környező népekkel különböző tehertételekkel súlyosbított a kapcsolata. A harmadik ideológiai természetű, a török modernizáció nyugatos, szekuláris jellegével áll kapcsolatban.

Az állam geostratégiai helyzete kiváló. Európa és Ázsia találkozási pontjánál fekszik, keleten „parancsnoki pozícióban” a Közel-Kelet északi része, a Balkán és az Öböl felett. Kelet–nyugat relációban pedig ellenőrzi a közlekedési vonalakat, melyek a Fekete-tengertől futnak Gibraltár és Suez felé. Ezekért a kiváló adottságokért Nagy Péter óta háborúk sorát vívták az oroszok az ottománokkal a Balkánon, a Fekete-tenger régiójában és a Kaukázusban. Az oroszok visszaszorulása ellenére (1991) Törökország geostratégiai értéke nem csökkent. Jugoszlávia szétesése, az Öböl-krisis, a posztsovjét térség biztonsági problémái miatt fontossága még nőtt is.

A török államnak a múlttal való viszonya meglehetősen ambivalens. Atatürk idején olyan radikálisan szakítottak az addig követett hagyományokkal, az ottomanizmussal, hogy hosszú ideig nem is vettek tudomást a történeti örökségről. A szomszéd, egykor oszmán fennhatóság alatt élő népek kollektív emlékezete ezzel szemben meglehetősen élénken

őrizte negatív képét a birodalmi időknek. A kilencvenes években feléledt az ottomán kor iránti érdeklődés. Publikációk jelentek meg erről az időszakról, hirtelen téma lett „a Török Világ újjászületése az Adriától Kínáig”. Felbukkant a politikai érvelésben a történeti jogalap és a politika perifériáján irredentista erők léptek fel, Moszul vidékét és a Dodekanészoszt illető követeléssel. Míg ezt a neo-ottomanizmust alapvetően „belső fogyasztásra” szánták, a szomszédoknál ellenhatást váltott ki. Görögországban, mint a török irredentizmus állami szintű jelenlétét értékelték, példaként állítva Hatay és Ciprus esetét. A török vezetők több ízben deklarálták, hogy Törökországnak nincsenek expanzionista, hegemonista törekvései. Ellenben a befolyás növelése, és a befolyásolásra való képesség egy fontos, megvalósítandó cél a török külpolitikában.

A legjelentősebb törést az Atatürk fordulat ideológiai téren hozta. A szakítás az iszlám hagyományok jelentős részével, a nyugatos reformok, a szekularizáció állandó feszültséget teremtett a modernisták és a tradicionalisták, a nyugatosok és az iszlámisták között. Ugyanakkor külső ideológiai fenyegetettség is beárnyékolta a török politikát. A kezdetektől egészen a kilencvenes évek elejéig a Szovjetunió próbálkozott a marxizmus „exportjával”. Az Iránban 1979-ben lejárásodott iszlám forradalom óta pedig a politikai iszlám „exportjával” is szembe kellett nézni. Ellenben a nyugatos berendezkedésre maga teremtett követendő, és esetleg vonzó példát. Ily módon elképzelhető társadalmi berendezkedésének modellként való kezelése is az újonnan államosodott kaukázusi, közép-ázsiai, balkáni térségben.

Görögország hagyományosan rossz viszonya Törökországgal az ottomán hódoltság idejére nyúlik vissza. A sérelmek sora kölcsönösen hosszan sorolható. Bár a világpolitika fordulása úgy hozta, hogy egy politikai-katonai szövetségi rendszerbe kerültek (NATO, 1952), a személyes sérelmek tömeges léte, néhány kis sziget hovatartozása, légtérhasználati viták, az Égei-tenger talajzatában található ásványkincsek kitermelése, de különösen pedig a Ciprus kapcsán kitört vita miatt a görög–török viszony napjainkban is igen problematikus. Az 1990-es években a Balkánon kialakult helyzet a görög–török viszony alakulásában újabb konfrontációt eredményezett.

Törökország balkáni ország földrajzi, történeti és kulturális értelemben egyaránt. Az ottomán hódítás a balkáni, délkelet-európai térség talán legfontosabb térképző faktora volt. Így Törökország a Balkánon mindig egy fontos viszonyítási pont marad. Az elmúlt évtizedekben azonban külgazdasági, szövetségi kapcsolatai átalakulásával a térség jelentősége további értelmet is nyert. A Balkán stratégiai kapcsolat is Nyugat-Európa felé, amellyel külkereskedelmének több mint felét bonyolítja, és ahol mintegy 3 millió török él, akik rendszeresen meglátogatják családjukat, pénzt utalnak haza és az innováció talán legfontosabb hordozói.

Ezért a Balkán sorsa, az ott kialakuló új államrendszer és hatalmi egyensúly természete nem közömbös Törökország számára. Az ezerkilencszázkilencvenes éveket megelőzően kialakult *status quo*-val alapvetően elégedettek voltak. Jugoszlávia fennmaradásában bíztak, hiszen az ilyenformán kialakult egyensúlyt, csakúgy mint a török/muszlim kisebbség helyzetét illetően a lehetőségek közötti legjobbnak ítélték.

Bosznia-Hercegovina kiválásával, illetve a kirobbant polgárháború nyomán a török álláspont megváltozott. A status quo védelmével kapcsolatos politikát felváltva egy új, hármas célt tűzött ki: a vérontás megállítását, Bosznia-Hercegovina függetlenségének és területi integritásának védelmét, valamint hogy a háború további eskalációját megakadályozza. A boszniai muzulmánok egyik legjelentősebb támogatójává vált. Újrafogalmazta kapcsolatait más balkáni államokkal is. Bulgáriával két egyezményt is aláírtak, hogy rendezzék a bulgáriai muszlim kisebbség miatt megromlott kapcsolatokat. Macedóniát elsőként ismerte el és támogatta Görögország ellenében. Albániának segítséget nyújtott a konszolidációban.

A háború elején alakult informális szerb–görög antantot, mint egy erős muszlim/török ellenes koalíciót tekintette, mely alapvető módon sértette érdekeit. A görögök – akik kellemetlennek tartották, hogy egy új muszlim állam alakul, mintegy a hátukban – a kezdetekben a szerbek legfőbb támogatójának szerepét játszották a nemzetközi porondon. A közös ortodox hit erős összekötő kapcsot játszott a boszniai szerb és a görög vezetők között. A kialakulónak tűnő görög–szerb hegemonia a Balkánon a törökök számára a legrosszabb verziót kínálta a lehetőségek közül.

Ciprus 1571 és 1878 között török hódoltsági terület volt. Ebben az időszakban sok török települt meg a szigeten. Az Oszmán Birodalom átadta a Brit Birodalomnak, így az 1960-ig brit felségterületté vált. A szigetnek nagy stratégiai jelentősége van, a britek meg is őriztek két támaszpontot. A török és a görög ciprióta közösség viszonya a függetlenség elnyerését követően egyre romlott. A törekeny egyensúlyt külső hatalmak garantálták, azzal, hogy a status quo-t minden eszközzel biztosítani lehet. A jelenleg fennálló helyzet – tudniillik a sziget megosztottsága – egy 1974-ben bekövetkezett, a ciprusi demokratikus államot a diktatórikus berendezkedésű Görögországhoz csatolni szándékozó államcsíny (*enoxisz*) és az azt követő török invázió eredménye.

A sziget északi 37%-án létrejött egy, csak Törökország által elismert államalakulat, az Észak-Ciprusi Török Köztársaság (1983). A ciprióta törökök etnikai tisztogatást hajtottak végre, és az általuk uralt területen létszámfölénybe kerültek. A kis-ázsiai területekről származó telepésekkel (mintegy 85 000-re becsülik számukat) együtt kb. 190.000 főt képeznek. Területükön a tartós berendezkedés jeleit figyelhetjük meg, pl. a települések nevét törökösítik. A kis államot mintegy 40 000 fős török katonaság védelmezi. A nemzetközi közösség szinte egyként utasítja el a jelenlegi állapot fenntartását, netán a területnek a Török Köztársaságba való beolvasztását.

A Balkánon és Cipruson lejátszódó események közvetve és közvetlenül is nagymértékben befolyásolják egy régóta kívánatosnak tartott lehetőség, az ország európai uniós integrációjának megvalósulását. A mediterrán térség EU tagságra leghosszabb ideje aspiráló állama Törökország. A társulási egyezményt 1963-ban írta alá a két fél, míg a teljes jogú tagságra való jelentkezés 1987-ben történt meg. A hosszú várakozásra a felek által követett gazdaságpolitikákban meglévő markáns különbségek és politikai események egyaránt közrejátszottak.

Európa ebben az időszakban is komoly részt vállalt a török gazdasági problémák megoldásában. A törökök a maguk módján „beléptek” az EK/EU-ba, „csatlakoztak” Európához, méghozzá tömegesen, amit mutatnak a különböző európai országokban élő török kisebbségek. A jelentős számú, és Törökországba már visszatérni nem szándékozó muszlim népesség megjelenése az európai városok etnikai gettóiban ma már geopolitikai realitássá vált. A szélsőséges szervezetek tényerése körükben, pl. Szürke Farkasok, valamint az ugyancsak jelenlévő kurd kisebbséggel folytatott összetűzések biztonságpolitikai kockázattá tették jelenlétüket.

Országok	Népességszám
Németország	1 918 000
Hollandia	215 000
Franciaország	240 000
Belgium	85 000
Dánia	30 000
Ausztria	150 000
Svájc	73 000
Egyesült Királyság	20 000
Svédország	50 000
Összesen	2 781 000

1. táblázat: Török népesség néhány európai országban (1992)(fő), Forrás: Közli Faruk Sen 234. o.

Ország neve	Kisebbség száma
Macedónia	97 000
Jugoszlávia (Szerbia-Montenegró)	110 000
Bulgária	800 000

2. táblázat: Autochton török kisebbségek a balkáni országokban (1991–92) (fő) szerk.: Pap N.

A török csatlakozás a közösséghez (EU) Redmond szerint négy fontos ponton kerülhet vizsgálatra, a gazdaság, a politika, a kultúra és a stratégia területén (Redmond, 1996). Ezek közül csak egynek a mérlege pozitív, a stratégiaié (fentebb már vázoltuk jellegét és indokait), a többié negatív. Gazdasági téren Törökország várhatólag még hosszú ideig nem éri el az EU-s szintet. Politikai téren a fentebb vázolt rossz viszony mellett (az EU tag Görögországgal) beszélnünk kell belpolitikai gondokról is, melyek közül a két legsúlyosabb a török hatóságoknak az emberi jogokat sorozatosan és brutálisan sértő magatartása (a fennálló helyzet többször készítette már állásfoglalásra az Európa Parlamentet), valamint a már vázolt kurd-kérdés. Az ún. kulturális probléma tulajdonképpen egy eufemizmus, itt arról van szó, hogy Törökország egy 99%-ban muszlim ország, melyben ráadásul az utóbbi időben az egyik legjelentősebb politikai párttá egy iszlámista szervezet vált. Az utóbbi választásokon folyamatosan erősödik jelenlétük a politikai életben.

Mindezek figyelembe vételével Törökország a megváltozott világpolitikai helyzet mellett nem számíthat gyors EU csatlakozásra. Szekuláris és nyugatias társadalmi, valamint politikai berendezkedése ellenére alternatív kapcsolati rendszerét kell erősítenie, melyre az átstrukturálódó közép-ázsiai, kaukázusi, fekete-tengeri és balkáni területeken van lehetősége.

A török külpolitika a Szovjetunió összeomlása után nagy aktivitást mutatott a közép-ázsiai és kaukázusi térségben. 1991 őszen paradigmatváltás következett be Törökországban, a Moszkvára koncentrált politikát az utódállamokkal létesített, szinte minden szférára kiterjedő kapcsolatépítés váltotta fel. Azerbajdzsánt és a közép-ázsiai török köztársaságokat elsőként ismerte el.

Kölcsönös kormány- és államfői látogatások, egy sorozat kormányközi találkozó zajlott le, török pénzügyi segítség kilátásba helyezése, az Eurázsiai Kereskedelmi és Iparkamara létrehozása, 10 ezer, a volt Szovjetunióból származó diák fogadása a török

egyetemeken, stb. jelezte a megnövekedett kölcsönös érdeklődést. 1993 októberében tartottak egy nagy jelentőségű találkozót³ hat „türk” állam részvételével (Törökország, Azerbajdzsán, Kazahsztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán). A felek kapcsolataik minden szintjét intézményesítették. Számos munkacsoportot hoztak létre a különböző területeken. Egy második hasonló találkozón a gazdaság területén tettek erőfeszítéseket az összehangolódásra.

Törökországot érdekei szorítják a posztszovjet térség államaival létesített mind szorosabb együttműködésre. Ezek az államok természeti kincsekben rendkívül gazdagok. Az ottomán időszak öröksége nem terheli kapcsolataikat, amit egyéb szomszédairól nem mondhatunk el. Ugyanakkor alternatívát képezhetnek a Nyugattal, a nyugati kapcsolatrendszerrel szemben, csökkentve a növekvő elszigeteltséget.

Egy másik, részben hasonló indokú kezdeményezés a Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködés (Black Sea Economic Cooperation). A szervezet török kezdeményezésre 1992-ben alakult. Részt vesz benne Albánia, Azerbajdzsán Bulgária, Görögország, Grúzia, Moldova, Oroszország, Örményország, Románia, Törökország és Ukrajna. Az együttműködés eredményeképpen a korábban állami irányítású (tervgazdasági berendezkedésű) államok a piacgazdasági intézményekről és mechanizmusokról szerezhetnek tapasztalatokat. Törökország központi elhelyezkedése, relatív fejlettsége révén profitálhat az együttműködésből. Az alábbi táblázat ennek a regionális gazdasági integrációnak a belső erőviszonyairól ad tájékoztatást.

	Népesség (millió fő)	GDP/fő (USD)	GDP növekmény	Infláció	Össz. ker/GDP
Albánia	3400	n.a	-15,00%	n.a.	15,69%
Azerbajdzsán	7202	2370,00	-26,00%	1350%	103,57%
Bulgária	8470	1051,98	-7,70%	110%	108,86%
Görögország	10 200	7636,87	1,30%	16%	56,15%
Grúzia	5478	2000,00	-35,00%	1000%	56,99%
Moldova	4360	2762,00	-21,00%	1277%	54,13%
Oroszország	148 770	4325,00	-20,00%	1350%	44,00%
Örményország	3645	2000,00	-37,40%	1500%	84,45%
Románia	22 760	777,58	-15,40%	210%	55,37%
Törökország	58 584	2637,30	5,50%	67%	24,33%
Ukrajna	51 900	3560,00	-16,00%	n.a.	36,00%

3. táblázat: A BSEC tagjai, főbb gazdasági mutatóik az alakulás évében (1992), Forrás: GÜLTEKIN, N. B.–MUMCU, A. (1996): Black Sea Economic Cooperation. In: Mastny, Vojtech–Nation, R. Craig: Turkey Between East and West. New Challenges for a Rising Regional Power. Westview Press, Oxford, 198 p.

Törökországnak arab szomszédaival való viszonyát meghatározza a több évszázados ottomán uralom alatt kialakult gyanakvás és bizalmatlanság. Az iszlám összekötő szálait Atatürk szándékosan vágta el, amikor 1924-ben megszüntette a kalifátust, az egész iszlám/arab világ tiltakozása ellenére. A törökök a NATO-ba való belépésükkel szembekerültek az anti-imperialista érzelmű arab közvéleménnyel is. A Közel-Kelet arab államai többségükben szimpatizáltak a Szovjetunióval, vagy legalábbis elfogadták gazdasági és katonai segítségét. Ráadásul Izrael Állam elismerésével szintén szembekerült az arab világgal. Erre vezethető többek között vissza pl. az is, hogy miért nem kapott támogatást ciprusi akciójához az arab államoktól.

³ 1. Turkic Summit, 1993. október 30–31. Ankara

A hidegháború végetértével és a palesztinai békefolyamat előrehaladtával Törökországnak felül kellett vizsgálnia arab politikáját. A gazdag arab országokkal létesített, és létesíthető gazdasági kapcsolatok igen perspektivikusak. A helyi biztonsági problémák kezelésében is egyre inkább magukra lesznek utalva a helyi államok. A török társadalom jelentős hányadát kitevő iszlámisták ugyanakkor szívesen látnák a muszlim államokkal való kapcsolatok erősítését.

A két öbölháború nyomán Irakban kialakult helyzet Törökország területi integritását illetően kedvezőtlenül alakult. Észak-Irakban a kurdok autonómiája egy kurd állam alapjait rakta le. Ennek hatása Törökország kurdok lakta keleti részein már érezhető. Úgy tűnik, Törökországnak hosszabb távon be kell rendelkeznie a kurd kérdés előnytelen feltételek melletti kezelésére.

A török–iráni viszonyt évszázadok óta beárnyékolja, hogy a két nép és a két állam az iszlámnak eltérő ágához tartozik. Iránban uralkodik a síitizmus, míg Törökországban túlnyomóan szunniták élnek. Ezzel együtt is az elmúlt évtizedek különösebb nagy konfliktusok nélkül teltek. Az első világháborút követően mindkét országban nyugatias reformfolyamat indult el – Iránban Reza Pahlavi vezetésével. Mindkét országot elfoglalták saját hasonló törekvései, a közös aggodalom pedig az északon felemelkedő szovjet–Oroszországtól pedig még közel is hozta őket egymáshoz. Együtt vettek részt olyan védelmi jellegű szövetségekben is, mint a Bagdadi Paktum, vagy a CENTO.

Változást az 1979-es iszlám forradalom hozott viszonyukban. Az iszlám vezetők (élükön Khomeinivel) Atatürköket, szekularizációs törekvései miatt az iszlám ellenségének nyilvánították. A török államon belül is élnek – hacsak kis számban is – síiták, akiket fundamentalista szunnita csoportokkal együtt Irán erkölcsileg és pénzzel is támogatott.

Nyílt konfliktusra a szovjet veszély árnyékában mégsem került sor, sőt 1988-ban megerősítették együttműködésüket. Létrehozták a már említett ECO-t Pakisztánnal együtt. Az irániakat a konfliktuskerülés jellemezte az iraki–iráni háború időszakában is. Ugyanakkor három neuralgikus pont létezik a két ország viszonyában, melyek potenciális konfliktusforrást jelenthetnek.

Mindkét állam jelentős kurd kisebbséggel rendelkezik. Az olajban gazdag észak-iraki területeken, részben török közreműködéssel létesített „menedék” a kurd menekülteknek felkeltette az irániak gyanakvását, hogy az a török befolyás megerősödését szolgálhatja a térségben, és hogy egy esetleg megalakuló kurd állam vonzó hatással lehet saját kurd kisebbségére. Egy másik feszültségforrás a közép-ázsiai muszlim köztársaságok feletti befolyás kérdése. A két állam eltérő állami-társadalmi berendezkedést kínál modellként, de a posztszovjet térség gazdag természeti erőforrásai, elsősorban az olaj világpiacra juttatásának kérdésében is ütköznek érdekeik. A harmadik ilyen terület a Törökországgal nagyon szoros kapcsolatokat kiépítő Azerbajdzsán kérdése. Irán északnyugati részén sok azeri él. A fokozódó nacionalizmus eredményezhet irredenta törekvéseket és ez Irán területi integritását veszélyeztetheti.

ÁLLAMOK A BALKÁNON

A BIZTONSÁG PROBLÉMÁJA KAPCSÁN

Az általunk értelmezett „biztonság” széles spektrumú és komplex jellegű. A fogalom, klasszikus értelmezése szerint, fenyegetettség nélküli állapotot jelent. A „biztonság” értelmezésünkben magában foglal védelmi (katonai) és polgári (civil), környezeti, népesedési és kulturális, gazdasági és kriminológiai, továbbá ellátási/élhetőségi kérdéseket egyaránt.

A konkrét terület (a Balkán) kapcsán visszatérően szembesülhetünk különböző intenzitású fegyveres konfliktusokkal, melyek a térség biztonsági kérdéskörének legnagyobb figyelmet kapott, szinte jellegadó elemeivé váltak. Ezek részben államközi konfliktusok, melyek cél- és okrendszerében központi szerepet a térségen kívüli nagyhatalmak játszmái, esetenként direkt fegyveres harcrai álltak. Másrészt alacsonyabb intenzitású konfliktusok, felkelések, „terror-akciók”, melyek a Balkán helyi társadalmi szociális, vagy nemzeti elégedetlenségéből fakadtak, ritkábban „kívülről” szították, kezdeményezték őket. A jelenségekről a jelen mű kronológiája szolgált nagyszámú példát.

A fegyveres konfliktusok kialakulása kapcsán megfigyelhető az okok körében, hogy ezek mögött időnként a helyi (még nem fegyveres) társadalmi konfliktusok helytelen kezelése, vagy figyelmen kívül hagyása fontos szerepet játszott. A településhálózat jellege és a benne foglalt intézményrendszer, a különböző nemzeti szállásterületek bonyolult rendszere és sok helyen átfedő jellege, a társadalom ön-, szomszédsági- és jövőképe hozzájárult a konfliktusok kialakulásához, esetenként az eskalációjához (Nagy-Görögország, Nagy-Bulgária, Nagy-Szerbia, Nagy-Horvátország, Nagy-Románia, Nagy-Albánia, stb. idejéhez).

A félsziget népeinek ismert történelme során a jólét és a szegénység szélsőséges formáit élte meg, helyenként egyidőben és gyakorlatilag szomszédsági viszonyban. A jólét és az lehetőség kérdése a fegyveres konfliktusok mellett a belső és a nemzetközi migráció kiváltójaként napjainkig alapvető jelentőségű (gastarbeit, stb.).

A migráció nem csupán kiindulási pontjának körülményei miatt, hanem célterületén és a közvetítő, illetve átmeneti területén is biztonsági kérdés. A szállásterületek kiterjedésének átalakulásával, a helyi, sokszor érzékeny politikai egyensúlyok felborulásával, szociális kérdésként is jelentkezik (szerbek szállásterületének északra húzódása az oszmánok elől, illetve napjaink konfliktustérségeiből pl. a Vajdaságba). A görög–török lakosságcsere, a török és pomák lakosság viszonylagos Bulgáriában, stb. egyes térségekben a helyi társadalmi konfliktusok megoldásának szélsőséges („végső-”) formája. Az albánok szállásterületének kiterjedése Dél-Szerbiába és Nyugat-Macedóniába, illetve a bosnyák–szerb, horvát–szerb viszonylatú menekültkérdés ezen eseménysorozat recens elemei. Okkal gondolhatjuk tehát, hogy ezek az végletes megoldások sorozata nem zárult le és a vonatkozó településhálózati, népesedési vizsgálatok rámutatnak ezen meg-, meglődülő folyamat állomásaira.

A Balkán, mint kapu Nyugat-Ázsia és Európa között visszatérően közvetít egészségügyi kockázatokat is. Ezek a járványos betegségek (száj- és körömfájás, kolera, pestis, madárinfluenza, stb.) időről-időre megjelentek a térségben és a migráció révén fenyegetettséget jelenítettek meg az európai társadalmak számára. Napjaink illegális migrációjának veszedelmes járványok kialakulása az egyik legkritikusabb potenciális következménye.

Sok szerző leírja az európaihoz képest archaikus balkáni társadalmak jellemzőit. A vérségi kötelékek erőssége, nagycsaládok, klánok, faluközösségek szerepe napjaink modern társadalmi számára anakronisztikusnak tűnik. Ugyanakkor a Balkánon ezek a

társadalmi önvédelem hatékony szervezeti formái. A legális és a nem legális (fekete és szürke – 30–70%-os arány) gazdaság szervezetében, a fegyveres küzdelmek szervezésében, a nemzetközi szerepű bűnszervezetek hatékonyságában megmutatkozik jelentőségük. A családi-vérségi-nemzeti kötelékek erejének feltehetőleg fontos szerepe volt és van abban is, hogy a térséget illetően mind a tudományos kutató, mind a gyakorlatias biztonsági elemző, vagy a gazdasági tanácsadó szembesül az „információs biztonság”, illetve bizonytalanság kérdésével.

A Balkán-félsziget természeti körülményeit tekintve Európa kevésbé stabil térségeihez sorolható. A rendszeresen jelentkező, következményeiben súlyos földrengések (Szkopje, Banja Luka, Kotor, stb.), az aszály (illetve az öntözés problémája), a felszín/a talaj nagy kiterjedésű degradációja, a folyóvízi (pl. Duna), vagy felszíni (*pluviális*) áradások, mint jelentős, környezeti biztonsági kérdésként jelentkeznek. A 20.századi modernizációs kísérletek (urbanizáció és industrializáció) jelentős környezeti károkat is örökségül hagytak. A háborús konfliktusok nem csupán kiterjedt pusztulást okoztak, hanem (pl. az aknamezők telepítésével Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában) hosszú időn át mutatkozó környezeti biztonsági kockázatot is jelentenek.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a térséget illetően az összetett társadalmi konfliktusok, de a környezeti veszélyforrások is szinte állandóan jelen vannak. A térség tanulmányozása során az a benyomás alakulhat ki a kutatóban, hogy a társadalmi- és a környezeti stabilitás, a béke, átmeneti jellegű a térségben, annak alapstruktúráját a társadalmi konfliktusok összetett rendszere képezi, sokkal inkább, mint Európa más térségeiben.

A BALKÁNI ÁLLAMOK GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI FÖLDRAJZI STRUKTÚRÁI

Korunkban az államok feletti struktúrák folyamatosan nyerneket teret, elsősorban a kis és közepes méretű nemzetállamok rovására. A kétségtelen visszaszorulás ellenére az állami szint, mint az állampolgári lét egyik kerete, a politikai tér fontos szerveződési formájaként továbbra is létezik. Indokoltnak tűnik tehát, hogy a térség országainak belső térstruktúráit röviden áttekintsük. Egy korábbi vizsgálatunkban Dél-Európában vizsgáltunk 17 államot, illetve három különböző státusú függő területet, melyeket a 4. táblázatban, létrejöttük politikai földrajzi körülményei szerint csoportosítottuk.

<i>reliktum államok</i>	<i>dekolonizált államok</i>	<i>felépülő nemzetállamok</i>	<i>leépülő birodalmi központok</i>	<i>Gyámság alatt álló, átmeneti helyzetű területek</i>
Andorra San Marino Vatikán Monaco	Ciprus Málta	Görögország Olaszország Horvátország Szlovénia Macedónia Albánia Montenegró	Portugália Spanyolország Törökország Szerbia Bulgária	Bosznia-Hercegovina Koszovó Ciprusi Török Köztársaság

4. táblázat. A dél-európai államok csoportjai genesisük szerint. szerk.: Pap, N. (2007)

A tipológiánk négy kategóriát tartalmaz, melyen belül jelentősen különböző entitások találhatóak. Az első egység a reliktum államok köre. Európában ezekből a „maradék”

államokból hat található, a táblázatban található négyen kívül Liechtenstein és Luxemburg sorolható ide. Valamennyi középkori előzményekre visszatekintő, esetenként ütközőállami múlttal bíró, ügyesen manőverező vezetőikre támaszkodó, napjainkban pedig erős regionális, helyi gazdasági érdekeket, vagy kulturális partikularitást tükröző az életük. Bizonyos hasonlóságot Montenegró mutat velük a Balkánról.

A térség koloniális hagyományait idézik a szigetállamok. Ezek a fix helyzetű „anyahajók” követő történelmű területek, melyek a térség mindenkor domináns hatalmának a befolyása alatt álltak. A gyakori uralomváltás tükröződik kultúrájukon is. Az egykori gyarmattartóval kialakított kapcsolat ma is jelentős szerepet játszik életükben.

A legnépesebb csoport a nemzetállami struktúráikat építők köre. Méretben és jellegben is nagyon különböző esetekről van itt szó, de ami a közös bennük, az a nemzetállami-területi struktúrák kialakításának hasonló folyamata. Sajátos módon ez a leginkább „európai”, főáramnak tekinthető trend, út, melyen a kontinens legtöbb állami entitása haladt.

A nemzeti szállásterületük határain messze túlterjeszkedő államokból képződött csoport a negyedik. Ezek a stratégiai túlterjeszkedés talán elkerülhetetlen (?) hibáját elkövető, erőszakos hódítók csoportja, melyeknek meg kellett élniük a „birodalmi” struktúráik széthullását. Nemzetközi kapcsolataik, szomszédságpolitikájuk, belső társadalmi, politikai törésvonalaik alakulásában ennek a múltnak számottevő szerepe van ma is. Az általunk vizsgált térségben Törökország, és Szerbia tartozik ebbe a körbe. Bulgária többször is megélte nagyállamiságát és annak hanyatlását. Tulajdonképpen nem fér bele igazán egyik kategóriába sem. Legjobban mégis ezen utolsó csoporthoz tudjuk sorolni.

Az utolsó csoport – szükségszerűen – nagyon különböző esetekből áll. Ami mégis kapcsolatot teremt közöttük, az az átmenetiség és az instabilitás. Ezek azok a politico-territoriális képződmények, melyek a térség államait, különösen pedig a szomszédait a leginkább foglalkoztatják. Sajátos módon mind a három, a táblázatban szereplő ilyen eset a tágabb Balkán térségéhez kötődik.

A Balkán-félsziget átmenete északi irányba fokozatos, nincs világos természetföldrajzi határa. Talán a leginkább bevett lehatárolása folyókhoz kötődik, a Duna, a Száva és a Kulpa vagy az Isonzo adta elválasztás az, ami ma a leginkább elfogadott. Dél-Európa ezen harmadik félszigetének a lehatárolása a legproblematikusabb mind közül. Nincs olyan világos, hegység általi lehatárolása, mint a másik két félsziget esetében a Pireneusok, vagy az Alpok. Keleti irányban a Fekete-tenger, délen az Égei- és a Földközi-tenger, nyugaton a Jón-tenger és az Adria határolja.

A félsziget névadója az erdős hegyet jelentő, kelet–nyugati futású Balkán-hegység. Ezen túl még a Rodope, a Dinári-hegység, a Pindosz, illetve északon a Kárpátok adják meghatározó vonulatait. A félszigeten nem alakult ki olyan központi medenceség, vagy fennsík, mely a településhálózatot, a népesség letelepedését úgy befolyásolta volna, hogy kedvezzen, egy a félszigetet átfogó egységes állam kialakulásának. A kis fél-medencék, medencék, folyóvölgyek, zárt hegyvidékek egy töredezett államstruktúra kialakulását segítették elő. A főbb utak (elsősorban a kiemelt szerepű Duna-völgy) DK–ÉNY irányúak, a hegyeken való átkelés nem okozott nagyobb problémákat. A haránt irányúak alárendelten, kiegészítően jelentek meg. A térség rendszerint felvonulási terepül kínálkozott a térségbeli nagyhatalmak számára.

	Terület	Népesség	Etnikai összetétel %	GDP/fő (USD)
Albánia	28 748	3,6 millió fő	Albán 95 Görög 3	5700
Bosznia-Hercegovina	51 129	4,2 millió fő	Bosnyák 48 Szerb 37 Horvát 14	5500
Bulgária	110 994	7,9 millió fő	Bolgár 84 Török 10	10 400
Ciprus	9251	0,8 millió fő	Görög 85 Török 12	22 700
Görögország	131 957	11 millió fő	Görög 95	23 500
Horvátország	56 538	4,4 millió fő	Horvát 89 Szerb 5	13 200
Macedónia FYR	25 713	2 millió fő	Macedón 67 Albán 23 Török 4	7800
Montenegró	13 813	0,65 millió fő	Crnogorác Szerb Muszlim albán	3800
Szerbia	88 360	10,5 millió fő 7,498 ezer fő (Koszovó nélkül) 5,8 millió (Koszovó és Vajdaság nélkül)	Szerb 65 Albán 20 Muszlim 3 Magyar 3 Vlah 1 Cigány, stb.	4400
Szlovénia	20 253	2,0 millió fő	Szlovén 88 Horvát 3 Szerb 3 Bosnyák 2	23 400
A Balkán	536 756	47,1 millió fő	10–12 jelentősebb nyelv	n.a.
Európai Unió	4 324 782	486,6 millió fő	23 hivatalos nyelv	29 400

5. táblázat: A politikai Balkán államainak néhány alapadata (2006), Források: Enciclopedia della Geografia, 2005, nemzeti statisztikák, CIA Worldfactbook alapján Szerk: Pap N.

Meghatározó folyója a Duna, melynek vízgyűjtője kiterjed a félsziget nagy részére. További jelentős folyói, mint a Marica, Sztruma, Vardar/Alexios, Száva, Kulpa, Timok, Drina, Neretva, Drin, sem hasznosíthatóságuk, sem pedig elválasztó szerepük révén nem érnek fel a Dunával, szerepük helyi – regionális. Ugyanakkor igen nagy a szimbolikus jelentőségük a helyi társadalmak identitásában, vagy határ-, illetve határjelölő folyóként.

Klimája kontinentális, a déli és nyugati tengerpartokon mediterrán, vagy legalábbis mediterrán hatás alatt álló. Hatása leginkább az életmódban érhető tetten, nagyobb területi kiterjedtségben, mint a klímaterület. A belső területek medencéi kontinentálisak,

a magasabb hegyvidékek a hegyvidéki övezetesség képét mutatják. A Balkán imázsában, képében a hegyvidék a meghatározó.

Természeti erőforrásokban gazdag a térség. A sokrétű felszínalakzat, a geológiai sokszínűség, az élőhelyek változatossága egy komplex, sokoldalú gazdasági tevékenységnek teremtette meg a bázisát. Szénhidrogének, kőszén, vasérc, különböző színesfém-érccek, építőköő bányászata zajlik. A változatos, termékeny talajok, a kedvező klíma sokrétű mezőgazdaságot eredményeztek.

Az alábbiakban a **politikai Balkán** államait 'ABC' rendben mutatjuk be. Ismételtén jelezzük, hogy Ciprust, mint a török–görög konfliktus egyik „frontját” láttuk szükségesnek bevonni a vizsgálatba. Szlovénia esetében, bár elismerjük strukturálisan különböző, nem „balkáni” jellegét, a 20. századi történelme (a jugoszláv éra alatt) és stratégiai fekvése miatt nem láttuk megkerülhetőnek szerepeltetését. Romániát ellenkezőleg, bár sok tekintetben strukturálisan rokon a balkáni államokkal, ugyanakkor földrajzilag, geopolitikai alapproblémáit tekintve és magyar szempontból sem tartottuk kívánatosnak ebben a körben kezelni.

Albánia

Európa legelmaradottabb, de szemmel láthatóan feltörekvő állama. Többszörösen duális jellegű ország. A nyugati, partvidéki, alföldies, mediterrán jellegű Alacsony-Albánia és a keleti, hegyvidéki, kontinentális Magas-Albánia nem csupán morfológia, de az életforma tekintetében is különbözik egymástól.

Az ország északi, fejletlenebb vidékét az albán geg klánok (általában örök ellenzékiként), míg a fejlettebb, gazdagabb déli területeket az albán toszkok lakják. A vallásukat gyakorlók zömmel muszlimok (kb. 65–70%), kisebb részben ortodoxok (kb. 25–35%), a római katolikusok (kb. 10%) északon élnek. Albániában mint a világ első hivatalosan ateista országában a vallástalanok jelentős arányt képviselnek (*Becslések szerint a lakosságnak csak a 25–40%-a gyakorolja a vallását*). A szkipetárok magukat a sasok fiainak nevezik, társadalmuk sok archaikus elemet őriz. Szállásterületük kiterjed az országhatáron túli területekre is, számuk mindösszesen meghaladja a hét milliót. A kisebbségi csoportok közül a görögök száma jelentős. A főváros Tirana (kb. 400 e), más fontos városok, Shkodra, Durres, Kruje, Gjirokaster, Vlore. Az urbánus népesség aránya 43% (2001). A nyugati parti városok, különösen Durres, Albánia külvilági kapuja. A szárazföldi határai mentén sem az infrastruktúra, sem pedig a szomszédsági viszonyok nem kedveznek az intenzív kapcsolatoknak. A tengeren keresztül kompjاراتok biztosítják a kapcsolatot Olaszország, és tovább, az egész világ fele.

A gazdaság állapota rossz, ugyanakkor javuló. A sűrű és fekete gazdaság aránya becsléseink szerint mintegy 60%-os. Többféle ásványkincsel rendelkezik (kőolaj, földgáz, króm, vasérc, rézérc, stb.) A magyar gazdaság érdekképviselete rosszul áll Albániában, illetve az albánok lakta szállásterületen. Az évi egy–két ezer látogató Magyarországról, az elenyésző volumenű gazdasági kapcsolatok messze elmaradnak attól a lehetőségtől, ami a magyarság pozitív megítélésében rejlik Délkelet-Európa ezen sikerre ítélt népe körében (CSÁSÁR–PAP, 2006).

Bosznia-Hercegovina

Bosznia-Hercegovina egy bonyolult, összetett földrajzi, államszerkezeti és etnikai kompozíciójú állam a Balkán nyugati részén (REMÉNYI, 2004) (VÉGH, 2004). Az Adriai-tengerhez keskeny kis korridorral kapcsolódik Neum városkánál, keresztül szelve a keskeny horvát államterületet, azonban ez inkább csak szimbolikus jelentőségű. A tengeri kijárat horvát területen, a Neretva-völgyön keresztül valósul meg, Ploče horvát

kikötővárosnál. Az elmúlt évek szállítási statisztikái szerint jelentősége azonban csupán helyi, az ország tengerentúli szállításai 90%-át – gazdaságossági, logisztikai megfontolásokból – Rijeka és Koper kikötőin keresztül hajózzák be.

Az állam két történelmi területi egységből áll, a délnyugati (főként horvátok, illetve muszlimok által lakott) Hercegovinából, valamint a keleti és északi (főként szerb és bosnyák) Boszniából. Az államberendezkedés az etnikai elvet követi, a Szerb Köztársaság és a Bosznia-Hercegovina Föderáció kantonális rendszere egy bonyolult államigazgatási struktúrában adja ki Bosznia-Hercegovinát. Az állam nemzetközi gyámság alatt áll a közelmúlt polgárháborúja (1992–95) óta. Az ország fővárosa Szarajevó (kb. 500 ezer), más fontos városai Mostar, Banja Luka, Brčko, Tuzla, Bihać. A muzulmán lakosság tradicionálisan a városokban tömörül, ami a polgárháború nyomán tovább erősödött.

Az ország karakteresen hegyvidéki jellegű, a Dinári-hegység láncai, fennsíkjai és poljéi uralkodnak. Sík terület csak a Poszavinai alföld északon és a Neretva folyó völgyében található.

A négy száz éves török uralom alatt jelentős gazdasági hátrányokat halmozott fel. A jugoszláv tagköztársaságok közül a legelmaradottabbak közé tartozott. Ásványkincsei feldolgozására feldolgozóipar települt, a fémfeldolgozás, a hadiipar központjává vált, amiből nem sok maradt. Jelenleg az állam és a gazdaság fenntartásában a nemzetközi közösség jelentős részt vállal.

A polgárháborús pusztítás nagy emberi és anyagi veszteségeket okozott. Az entitáshatárok mentén az aknamezők, a muszlim lakosságú városok újjáépítése okoz jelentős feladatokat, melyet nagyrészt a nemzetközi közösség finanszíroz. Magyarország jelentős szerepet játszott a nemzetközi erők béketeremtő törekvéseiben. A magyar-bosnyák kapcsolatok a kereskedelemben számottevőek (PAP, 2004).

Bulgária

Bulgária a Balkán-félsziget keleti részén, a Fekete-tenger partján terül el. Természeti tagoltsága hármas osztatú. Északon a Duna-menti síkság fekszik, középen, kelet-nyugati irányban a Balkán-hegység (melyet a helyiek Sztara Planinának /Öreg hegyek/ neveznek) hármass vonulata terül el, délen pedig a Rila-Rodope masszívum vadregényes vidéke húzódik. A déli masszívum és a Balkán között húzódik Trákia alföldje. Az ország főbb folyói a Duna, az Iszker, a Sztruma, a Tundzsál, a Marica és a Kamcsija. Agro-ökológiai adottságai jók, a mezőgazdasági szektora jelentős, többek között olyan különleges termelvényekkel, mint a kozmetikai ipar által használt rózsza. Jelentős szerepe van az élelmiszer önellátásnak.

A népesség többségét a déli (vagy másképpen ant-) szlávok közé tartozó bolgárok alkotják. Jelentős arányt képviselnek a törökök. Az ország déli, hegyvidéki részén a bolgár nyelvű, muszlim vallású pomákok élnek. További két számottevő kisebbség még a Pírinben élő macedónok és a cigányok. A politikai berendezkedése konfliktusos, ugyanakkor – a délkelet-európai környezetéhez képest – stabilnak mondható.

A főváros Szófia (1,1 millió), más jelentős városok még Várna, Plovdiv, Burgasz, Blagoevgrad, Vidin, Sztara Zagora, Szliven, Rusze, Dobrics, Pleven, Veliko Trnovo. Az urbanizáció 67%-os.

A GDP termelésében az ipar mintegy 20%, a mezőgazdaság mintegy 15%-os arányt képvisel. A szolgáltatások 65%-ot termelnek meg. A szürke és a fekete gazdaság részaránya közel 40%-os. A privatizáció és zöldmezős beruházások révén a magángazdaság napjainkban uralkodóvá vált. Az EU csatlakozás 2007-ben megtörtént. A jövedelmek ugyanakkor alacsonyak, a munkanélküliség 20% körüli. Az országon belüli

különbségek nagyok, a tengerpart és néhány nagyváros környéke dinamikusan, ugyanakkor ellentmondásosan fejlődik (PAP-REMÉNYI-VÉGH, 2006). A balkáni térségben itt található az egyetlen, jelentős kultúrdiplomáciai aktivitást mutató magyar kulturális intézet (Szófia), a magyarok megítélése pozitív, a gazdasági kapcsolatok – különösen a turizmus – fejlődnek. A közös EU és NATO tagság révén a politikai kapcsolatok is közeledést mutatnak.

Ciprus

Ciprus a Keleti-Mediterráneumban éppolyan kiemelkedő stratégiai jelentőségű, mint Málta a Földközi-tenger középső részében (Pap, 1998). Kiterjedése nagyobb, felszíne változatosabb. Az északi Kyreniai hegység és a déli Trodosz között a termékeny Messzáriai alföld húzódik, ez adja természetföldrajzi tagoltságát. Vegetációja gazdagabb, mediterrán klímája szárazabb, mint Máltáé.

Cipruson jelenleg – meglehet ideiglenes jelleggel – de két állam szervezete van jelen. A természeti erőforrások bővebben állnak rendelkezésre mint a másik szigetországban, de a gazdaság szerkezete hasonló. A turizmus itt is jelentős szerepet játszik. Mellette a görög ciprusi pénzügyi szolgáltató szektor regionális jelentőségű. A sziget két fele közti gazdasági-fejlettségi különbség jelentős, a gazdasági teljesítmény a török északon negyede a déli görögének.

Népessége, ugyancsak Máltához hasonlóan, kevert. A többszöri uralomváltás következtében több területről érkeztek csoportok a szigetre, de Máltával ellentétben az etnikai-nyelvi összeolvadás nem ment végbe.

Történelmi pályája hasonló Máltáéhoz. A mindenkoron a térségben domináns hatalom vonta uralma alá. A népesség az ókor óta görög nyelvű, később a keleti ortodox kereszténységhez tartozott. Hosszú ideig állt oszmáni uralom alatt (1571–1878). Ennek következménye, hogy a szigetre török népesség települt át. Az etnikai-vallási megosztottság az elmúlt évszázadot meghatározta. Napjainkban a 800 ezer fős népesség 85%-a görög, 12%-a török, együttesen a két entitásban (*Az anatóliai áttelepülőkkel együtt a törökök aránya egyötödnyi lehet*). A népesség a hat jelentősebb városi település (Nicosia/Lefkosia, Famagusza, Kyreniai, Paphosz, Larnaca, Limassol) mellett falvakban él.

A Ciprusi Köztársaság a britek ellen folytatott gerillaháborút követően jött létre, elsősorban, mint a görög ciprióták állama. A brit uralom alatt (1878 és 1960 között) is és azt követően is, a két közösség szembenállása folyamatosan fennállt. Mindkét fél komoly sérelmeket halmozott fel, mely végül a sziget kettészakításához vezetett. 1974 nyarán a sziget északi felét török invázió érte, azóta a két közösséget az ENSZ által felügyelt demarkációs zóna választja el. A török fél 1983-ban kikiáltotta a független Észak-ciprusi Török Köztársaságot. A sziget görögök lakta, déli részén két brit támaszpont is fennmaradt (Akrotiri és Dekleia), mutatva, hogy geostratégiai jelentősége ma sem csökkent a térségben.

A lakosság zöme görögkeleti keresztény, a görög nyelvet beszéli, de sajátos ciprióta identitással bír. A török kisebbség (a török invázió előtt 18% volt az aránya) muzulmán vallású. A törökök többsége által lakott északi területen az 1974-es görögök szervezte puccs, majd az azt követő török invázió után egy török-ciprióta állam alakult ki. A háború jelentős exodust váltott ki, a törökök északra, a görög ciprióták délre menekültek. Mára a két állam etnikailag „tisztának” mondható. Az északi területeken a berendezkedés szándékának tartósságára utal, hogy a görög elnevezésű településeket „törökösítik”.

A két államot sajátos határ, demarkációs vonal választja el. Ez az ún. Attila-vonal, „zöld vonal”, vagy ENSZ pufferzóna. Ennek kiterjedése (szélessége) pár métertől néhány kilométerig terjed, és ENSZ-csapatok, (köztük magyarok) felügyelik. Sajátos politikai földrajzi jelenség egy török hídfő (enklávé) a görög ciprióta területbe ágyazódva (Kokkina).

Már az 1960-as, 1970-es években felmerült az akkor még egységes állam kantonizálásának terve (egy másik „mediterrán Svájc” koncepció). A szakítást követően több megoldási verziót is kidolgoztak. A kisebbségben lévő törökök, hogy egyenjogúságukat biztosítsák, konföderális elképzelésekkel léptek fel, mely nagyfokú önállóságot és a török fegyveres erőknek a szigeten tartását jelentené. Ezt a görög ciprióták nem fogadják el, és a föderális berendezkedés olyan válfaját javasolják, mely a központi kormányzatnak juttatná a ténylegesen legfontosabb hatásköröket. A nemzetközi közösség több kísérletet is tett már az újraegyesítésre, eddig sikertelenül.

A sziget gazdasága hagyományosan a természeti erőforrásokhoz kötődött. Mezőgazdasága zöldséget, citrusféléket, burgonyát termel. A nevével szorosan összefonódott rézkészleteket napjainkra nagyrészt kimerítették. Ugyanakkor vannak még műre való króm-, vas-, gipszkészletei is.

A sziget regionális tagoltságát alapvetően az etnikai elv határozza meg. A görög ciprióták a sziget déli kétharmadán, a török közösség a fennmaradó északi területen él. A mutatókat tekintve jelentős különbség áll fenn a két entitás között.

Görögország

A félsziget déli elvégződésénél elhelyezkedő és a térség legrégebbi (az ókorra visszanyúló) politikai hagyományokra visszatekintő állama. Természeti képét a tenger és a hegyvidék határozza meg. Mintegy 2000 sziget, továbbá a nagyon tagolt kontinentális tengerpart biztosítja, hogy nem lehet a tengertől túlságosan távolra kerülni. A felszín $\frac{3}{4}$ -e hegyvidék, a síkságok a tengerpartokhoz, illetve a hegyek közti medencékhez kötődnek.

A népessége 95%-a görög, csekély számú török és szláv kisebbséggel, illetve az albán határ mentén élő albánokkal. Társadalmá sok tekintetben archaikus. A főváros Athén, melynek agglomerációja a teljes lakosság 40%-át tömöríti és jelentőségben minden más várost elhalványít. Más fontos városok még Thesszaloniki, és Iraklion. A lakosság 60%-a él városokban.

Görögország esetében egy felépülő típusú államterületről van szó. Szembetűnő, hogy milyen erős centripetális erők fogják össze az országot. Népessége – nem kis részben a 20. századi etnikai tisztogatások, lakosságcserék nyomán – szinte homogén, a görög népesség aránya 96%, a görögkeleti vallásúak aránya 97%. Athén a nemzeti szimbólumok rendkívül nagy hányadát tömöríti. Pireusz, az ország legnagyobb kikötője jól egészíti ki a főváros funkcióit, hiszen az állam területének jelentős részét szigetek alkotják. A közigazgatási rendszer rendkívül centralizált, ami tovább erősíti a főváros helyzetét. A decentralizáció, a régiók kialakítása az utóbbi években indult meg, elsősorban külső, európai uniós hatásra.

A fellépő centrifugális erők közül a területi-fejlettségi különbségeket és a politikai ideológiák mentén hasadozott, polgárháborús hagyományokkal terhelt politikai kultúrát tekintjük kiemelkedőknek.

Határai az elmúlt 170 évben folyamatosan változtak az állam területének növekedésével. Hagományosan vannak határ-, illetve területi vitái szomszédaival. Elsősorban Törökországgal és Macedóniával (FYROM) vált feszültté a viszonya, csak részben területi kérdések miatt. Nem problémamentes a kapcsolata Bulgáriával és Albániával sem. Az elszigeteltség és a konfliktusos történelmi élményanyag terméke a

fenyegetettség-érzés. Az ország a NATO-átlag több mint kétszeresét költi védelmi kiadásokra. Helyzete stratégiai szempontból nagyon értékes. A NATO-val, illetve az EU-val való szárazföldi összeköttetése, különösen az energiaellátása problémákat okoz.

Kényes geopolitikai helyzetben van. Földrajzilag – bár csökkenő mértékben – de elszigetelt az EU törzsterületétől, szomszédaival történeti (török), névhasználati (Macedónia), kisebbségi (albánok, bolgárok), vagy gazdasági kérdések miatt feszült a viszonya. A belpolitikában is éles szembenállás jellemzi az egyébként demokratikus közéletet.

A gazdaság az Európai Unióban sereghajtónak számít. A hagyományos mezőgazdasági tevékenységet a turizmus, a hajózás, szállítmányozás, feldolgozóipari tevékenység váltotta fel az elmúlt évtizedekben.

Regionális feszültség a főváros és vidék, az északi perifériák (Épeirosz), az elszigetelt szigetek viszonylatában jelentkezik.

Horvátország

Horvátország a Balkán-félsziget északnyugati szögletében helyezkedik el. Jellege szerint kapcsolati terület, mely a közép-európai és a délkelet-európai térséget köti össze. A Balkán különböző lehatárolási koncepcióiban szerepel. A horvátok napjainkban élik meg államiságuk újjászületését. A Dráva, a Száva, a Kulpa, mint határfolyók érintik területét. Keleti határán a Duna folyik.

Alakja konkáv. Két nagy részre oszlik, egy tengerparti, dalmáciai és egy Dráva–Száva közti, szlavóniai (másképpen pannon-) sávra. A tengerparti zónát magas, korábban csak nehezen járható hegyláncok (Kapela, Velebit, Dinara) választják el a belső területektől. Egyes regionalizálási elképzelésekben ez az ország harmadik térsége: Hegyvidéki Horvátország.

Ma már a vasúti összeköttetés mellett autópályák biztosítják az áthaladást. A partvonal előtt a szigetek idegenforgalmi adottságot, de egyben regionális fejlesztési problémát is felvetnek a közlekedési kapcsolat biztosítása, a felszín degradációja, a vízhiány és a népesség elöregedése okán.

Az ország ásványkincsekkel csak szerény mértékben rendelkezik. Kisebb szénhidrogén- lelőhelyeket tártak fel a Dráva–Száva közén, a Dinaridákban pedig bauxitot. Ennek megfelelően ipari aktivitása a magasabb hozzáadott értéket előállító feldolgozóipar felé fordult. Az ország jelentős agro-ökológiai potenciállal rendelkezik Szlavóniában. A tengerparti mediterrán klíma pedig sajátosan színezi a mezőgazdaságot.

A legjelentősebb „természeti erőforrása” a turizmusnak kedvező klíma és az egyik legszebb és legtisztább európai tengerpart. Az ország gazdaságában a turizmus szerepe kiemelkedő.

Területe több, különböző irányú tranzitforgalomnak ad helyet. Nyugat–keleti irányban egy fontos európai folyosó húzódik keresztül rajta, mely az észak-olasz és délnémet területeket köti össze a szerb területeken keresztül Törökországgal (európai végpontja Isztambul) és az égei térséggel (európai végpontja Thesszaloniki). A Duna ugyanerre a tranzit szerepre erősít rá. Az igen intenzív tengerparti autópálya-építkezések jelentősége ma még főként regionális, de előrehaladtával a Nyugat-Balkán ma még relatíve elzárt térségei kerülhetnek feltárára a szárazföldön (Montenegró és Albánia), ennek jelentősége így belső szerepét meghaladó módon stratégiai.

A horvátoké a második legjelentősebb tagköztársasága, Zágráb pedig a második legjelentősebb városa volt az egykori Jugoszláviának. A köztársaság a föderáció fejlettebb, nyugati területeihez tartozott. Két meghatározó térszerkezeti vonala alakult ki. Az egyik egy kelet–nyugati tengely, mely Ljubljanát és Belgrádot kötötte össze Zágrábon

keresztül. Ennek, az ideológiai szempontból is kiemelten kezelt térségnek (*Testvériség-Egység autópálya*) a fejlesztése nagy figyelmet és erőforrásokat kapott. Az infrastruktúra fejlesztése, a tőkekoncentráció és az előrehaladott urbanizáció révén gazdasági jelentősége is nagy volt. A másik térszerkezeti vonal, melyet a tagköztársaság fejlesztései mellett magánbefektetések is erősítettek, az adriai idegenforgalomhoz kötődik, és Dalmácia területén húzódik.

A tagköztársaság a jugoszláv belső munkamegosztásban a fejlettebb partner szerepét töltötte be, elsősorban a Zágráb környéki ipari kapacitásra támaszkodva. Ez hozzájárult a szintetikus állam szétrobbanásához vezető feszültségek növekedéséhez.

Az ország konkáv alakjából és a hercegovinai horvátság települési területéből adódóan a Bosznia-Hercegovinával való kooperáció jelentősége már a jugoszláv időszakban is nagy volt, az állam periférikus területei csak a bosnyák területeken keresztül voltak jól elérhetőek.

A közeli, közép-európai országok számára (pl. Magyarország, Szlovákia) hagyományosan tengeri kijáratot nyújt, valamint az Adria-kőolajvezetéken keresztül hozzájárulhat az energiabiztonsághoz, nyáron pedig a tengerpartra igyekvő turisták áthaladását és fogadását biztosítja.

	Terület (km ²)	Lakosság (fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Többségi népesség és aránya (%)	GDP/fő	Főbb biztonsági kockázatok
Horvátország (2001)	56 594	4 437 460	78,4	Horvát (89,5)	7724 USD	Szerb kisebbség visszatérése, boszniai horvátokhoz fűződő speciális viszony
Bosznia- Hercegovina (2003)	51 209	3 832 301	74,8	Bosnyák (48)	1915 EURO	Gyenge túlbürokratizált állam, szeparatista törekvések, etnikai-vallási megosztottság
Ebből:						
<i>FBiH</i>	26 352	2 323 339	88,1	<i>Bosnyák (72,9)</i>	2068 EURO	<i>Horvát–bosnyák ellentét, effektív államterület, gyenge gazdaság</i>
<i>RS</i>	24 857	1 463 465	58,8	<i>Szerb (88)</i>	1594 EURO	<i>Önállóan életképtelen, de a centralizált BiH-t elutasítja</i>
Montenegró (2003)	13 812	620 145	44,9	Montenegrói (43,16)	2244,5 EURO	Albán és muszlim lakosság, életképesség kérdése, montenegróiak csak relatív többsége
Szerbia (2002)	77 474	7 498 001	96,7	Szerb (82,8)	2642,8 EURO (2004)	Koszovó „ elvesztése”, többi kisebbség helyzete, politikai radikalizálódás
Koszovó (1991)	10 877	1 956 000	175	Albán (88), 2003-as becslés: 94–95	1265 EURO (2004)	Függetlenedés, szerb kisebbség, határok
Albánia (2003)	28 748	3 111 163	108,2	Albán (97)	1800 USD	Gyenge állam, effektív államtér, szervezett bűnözés, határon túli albánok

6. táblázat: A Nyugat-Balkán államai, főbb adatai és a legfontosabb biztonsági kockázatok (Pap N.–Reményi P, 2007) szerk.: Reményi P. 2007.

A függetlenségi háború 1991 nyarától 1995-éig zajlott és horvát sikerrel zárult. A horvát állam függetlenné vált, nemzetközi elismerést kapott és a területi integritását is sikerült biztosítani (bár Kelet-Szlavónia csak 1998-ben tért vissza a horvát állami szuverenitás alá). A jelentős károkat a különböző források eltérően becsülik (22–29 Mrd USD).

A horvát gazdaság állapota ellentmondásos. Súlyos szerkezeti problémák jellemzik, a gazdasági növekedés nagyobbik részét a költségvetésből finanszírozott infrastruktúrafejlesztések adják, és csak kisebb mértékben származik a magánszektor teljesítményéből.

A szerkezeti válság oka, hogy nem alakult ki (a külföldi befektetések elmaradásával) a szocialista ipart váltó modern nagyvállalati rendszer. A 10 ezer körülire tehető ipari cég döntően hazai tulajdonú és nem képes még a hazai igények ésszerű ellátására sem, az exportképes kapacitás pedig csekély. A nehézipari üzemek (pl. hajógyárak) nagy veszteségeket termelnek. A mezőgazdaság korszerűtlen, a birtokstruktúra elaprózott. A szociális feszültségek a válságot szenvedő ágazatokban jelentősek, a munkanélküliség magas (hivatalosan 18%, a valóságban magasabb, 20–30% közötti).

Az ipar erősen koncentrálódik Zágrábba (1200 ezer) és környékére. A város, mint vásárváros és kulturális központ vált jelentőssé. A volt Jugoszláviában a második legnépesebb város volt Belgrád után, ipari jelentőségét tekintve azonban felülmúlta azt. Elsősorban a munkaerőre, illetve az urbánus környezet nyújtotta előnyökre települtek üze­mei. Ágazatai: gyógyszer­vegyészet, konfekcióipar, fémfeldolgozás, elektrotechnika, konzervgyártás, stb. A közeli városok közül Varaždin (Varasd) textiliparával, Sisak (Sziszek) a kőolaj-finomítással és a petrokémiával jellemezhető.

A távolabbi vidéki városok közül a Száva menti Slavon­ski Brod­ban mozdony és vagon­gyár működik. A tengerparti kikötővárosok közül Rijeka (Fiume) a legnagyobb, jelentős kikötői iparral, hajóépítő és javító üzemekkel. Kőolajkikötője Krk-szigeten kapott helyet. Innen indul Magyarország és Szlovákia felé az 1979-ben elkészült Adria-kőolajvezeték. A város jóléte, népesedési súlya és gateway funkciója miatt stratégiai jelentőségű. Tengeri kikötőként, logisztikai központként versenyben áll a kicsi de fontos szlovén kikötővel (Koper) és az észak-olasz kikötőkkel.

A part második legjelentősebb kikötője Split (Spalato). A városban cementgyár, vegyi üzemek, halkonzervgyár és hajóépítő műhely működik. Politikai jelentősége, mint a jobboldali erők egyik fő bázisaként van.

A regionális problématerületek a háború sújtotta eredetileg agrárius Szlavónia, Dél-Dalmácia és a szigetek. Zágráb környéke, Isztria és a Kvarner környéke a legfejlettebb területek.

Külgazdasági kapcsolataiból (*turizmus, külföldi közvetlen befektetés (FDI) és külkereskedelem*) kiderül, hogy a tranzit funkció (északnyugat–délkeleti és harántirányú is) és mint tengeri kijárat is ma ugyanúgy jelen van életében, mint korábban.

A volt Jugoszlávia mediterrán jellegű tengerpartjának 9/10-ét örökölte meg Horvátország (*a szárazföldi partszakasz: 1778 km, a szigetek összes partvonala: 4058 km, a szigetek száma: 1185, ebből lakott: 66*). Ez a kiemelkedő értéket képező idegenforgalmi vonzerő, az ország gazdasági fejlődésének, a gazdagodásnak legfőbb alapja. Az autópálya építésekkel az egész tengerparti sávot pár éven belül sikerül bekapcsolni a turisztikai vérkeringésbe. A szigorú építési szabályokkal, környezetvédelmi beruházásokkal, melyek prioritást kaptak az európai szervezetektől is, a természeti és a kulturális örökség védelme, megőrzése is biztosított. A turizmus a „béke iparága”. A térségben megszokott fegyveres konfliktusok igen sebezhetővé teszik gazdaságát.

A nyolc nemzeti park és a tíz természetvédelmi terület őrzi a természeti örökség javát. A tengerparthoz közel, a szárazföldön található a Plitvicei-tavak, a Krka Nemzeti Park, az Észak-Velebiti Nemzeti Park, a Paklenicai Nemzeti Park, a Risnjak Nemzeti Park. A tengeren találhatóak a Kornati-szigetek, a Brijuni-szigetek és a Mljet-sziget, melyek szintén megkapták a legmagasabb szintű védettséget.

A külföldi közvetlen tőkebefektetések 1993 és 2005 között 11,2 milliárd USD-t tettek ki. A turizmus bevételei növekvők (2004-ben 9,1 Mrd USD). A külkereskedelmi deficit ugyanakkor növekvő mértékű (2004-ben 8,6 Mrd USD). Mára az eladósodás 34,1 Mrd USD (2005). Az ország besorolása „B-”, az infláció alacsony 3,3%, a munkanélküliség 18% (2005). A körbetartozások, a behajthatatlan követelések magas aránya sújtja a vállalati szférát.

Az országba érkezett FDI (11,2 Mrd USD) zöme a bankszektorba (24%), illetve a szolgáltatásokba áramlott. Ugyanakkor 9%-át a gyógyszeriparba, 7%-át a kőolajiparba fektették. A nagybefektetők közül a Siemens, az Ericsson, a MOL ipari, a Deutsche Telekom távközlési jellegű.

A pénzügyi és biztosítási szektorban is végbement a piacgazdasági fordulat és külföldi tulajdonba került a szektor jó része (a 10 legnagyobb bankból 9 került külföldi befektető kezébe). A főbb befektetők között találjuk a Banca Commerciale Italiana-t, a Bayerische Landesbankot, vagy a magyar OTP-t. A kereskedelmet illetően a nagy áruházlánckok is megjelentek már az országban. Ugyanakkor a kis- és középvállalkozásokat riasztja a nagymértékű bürokrácia és a kiterjedt korrupció.

A szolgáltatások más területei közül a vasúti-, közúti tranzit és a tengeri kikötői szolgáltatások rejtenek reális kitörési lehetőséget, versenyelőnyöket. A kitűnő geopolitikai helyzetét kihasználva a közép-európai tranzitforgalomnak elsődleges közvetítőjévé válhat az ország (Erdősi, 2006). A horvát állam tudatosan építi ki nemzeti érdekei szerint a kapcsolódó feltételrendszert.

A nemzetközi kereskedelem mutatóit értékelve kijelenthetjük, hogy a horvát gazdaság nagymértékben integrálódott az EU-ba, napjainkra csatlakozás-érettnek tekinthető. A kiemelt külkereskedelmi partnerek részben a volt jugoszláv tagköztársaságok (Szlovénia és Bosznia-Hercegovina), másrészt a közeli fejlett szomszédok (Olaszország, Németország és Ausztria).

Macedónia (FYROM)

Macedónia (volt jugoszláv köztársaság) a Balkán kis landlocked állama, mely a Vardar folyó (Alexios) völgyében alakult ki. Görögország a névhasználata útjába nehézségeket gördített ezért alakult a nemzetközi elnevezése ilyen sajátosan (FYROM). Thesszaloniki görög kikötőjéhez ma is erős szálakkal kapcsolódik. Az államterület nagyrészt hegyvidék, az albán határ mentén tektonikus eredetű tavakkal (Ohridi-tó, Preszpa tó). Két fontos folyója a Vardar és a Fekete-Drin. Klímája kontinentális, a Vardar völgyében, a déli területeken mediterrán hatás érvényesül. Az ország fővárosa Skopje (600 e). Más jelentős városai még Tetovo, Bitola, Kruševo, Ohrid, Kumanovo. A népesség 60%-a városokban él.

Az etnikai kompozíció bonyolult. A többségi macedónok (1200 e) mellett nagy létszámú albán kisebbség, valamint több tízezres török, szerb és cigány népesség is él területén. A helyzetet bonyolítja a koszovói albán menekültek jelenléte, és az, hogy a szomszédos országokban (Görögország, Bulgária) az ún. égei Macedóniában, illetve a pirini Macedóniában macedón kisebbség él. Felekezeti megoszlásban a macedón többség és a szerbek görögkeletiek, az albánok, törökök, torbesek (macedón muszlimok)

és a cigányok az iszlámot követik. Politikailag jelentős szerepet visznek az egyébként csak kis létszámú evangelizációs (főleg baptista, metodista) csoportok.

A függetlenség elnyerése óta több belső és külső konfliktust megélt az ország. A kényes belső egyensúlyt az albánok és a macedónok között az autonómiák kényes – az ohridi keretegyezményben rögzített (2001) – egyensúlya biztosítja.

A gazdaság teljesítménye szerény. Ipara az érces nyersanyagok, a délen termelt dohány feldolgozására települt, napjainkban a privatizáció révén különböző külföldi tőkés csoportok kezében van. A turizmusnak jók az alapadottságai, de a politikai bizonytalanság jelentős akadályt képez a fejlődésben. A macedónok képzettsége a volt Jugoszláviában átlag feletti volt, ez a gazdaság fejlődési lehetőségeit illetően reményteli. A területi diszparitás a főváros és a vidék, a hegyvidékek és a szűkös síkságok, a macedón és az albán terület között áll fenn. A magyarokról alkotott kép az országban kedvező, Magyarország a macedón távközlés privatizációja révén jelentős befektető (PAP–REMÉNYI–VÉGH, 2006).

Montenegró

Crna Gora (a „*fekete hegyek országa*”) a Balkán legutóbb függetlenné vált – bár a függetlenség jelentős hagyományaival rendelkező – kis állama (2006). A kis hegyi köztársaság jelentős turisztikai erőforrásokkal rendelkezik. Tengerpartja, belső hegyvidékének vad szépsége, a Shkodrai-tó, műemlékekben gazdag városai Európa egyik leggyorsabban fejlődő turizmusának képezik alapját. A turizmus a „béke iparága”. A térségben megszokott fegyveres konfliktusok igen sebezhetővé teszik gazdaságát.

Az etnikai kompozíció bonyolult. A többségi crnagoracok mellett szerbek, muzulmán bosnyákok (a montenegrói Szandzsákban), albánok Ulcinj környékén élnek. A kényes egyensúly megtalálása a különböző csoportok között a montenegrói politika nagy kihívása.

A főváros Podgorica (az egykori Titograd) (160 ezer) mellett a kiváló kikötő és festői fekvésű Kotor, a felhagyott ipari központ Nikšić, az albánok központjának számító Ulcinj, a stratégiaileg fontos Bar, az idegenforgalom fontos központját képező Budva, Hercegnovi és a régi főváros Cetinje a településhálózat fontos elemei. A tengerparti út mellett kiemelt a Belgrád–Bar vasútvonal jelentősége, mely óriási költségekkel, össz-jugoszláv célokért épült.

A főként a turizmusra alapozott gazdaság stabil, fizetőeszközként az euró használják. Magyarország Montenegróban fontos befektető, a tengerpartja pedig potenciálisan nagy vonzerőt gyakorolhat a magyar turistákra (NAGY ABONYI, 2006).

Szerbia

Természetföldrajzi értelemben két nagy egységre tagolódik, az északi pannon, alföldi térségre, melynek legnagyobb része a Vajdaság területére esik. A déli hegyvidéki és medencéségekből álló terület már a Balkán-félsziget része. Ez utóbbi nyugaton a Dinári-hegységéből, keleten a Kárpát-Balkán vonulatból és a köztük elterülő Trák-Makedón masszívumból, illetve az Al-dunai medencéből tevődik össze.

A természeti, társadalmi és politikai szempontból is nagy jelentőségű Morava–Vardar tengely (Belgrád–Niš–Skopje–Thesszalóniki vonal) átjárását biztosít a hegyvidéken észak–déli irányban. A történelmi országrészek az északi, fejlett mezőgazdaságú, multikulturális Vajdaság, Ó-Szerbia, és Koszovó.

Az államban a többségi szerbek mellett albánok, „muszlimok”, magyarok, cigányok és horvátok is élnek. A felekezetek közül meghatározó a görögkeleti (szerbek), a horvátok és a magyarok egy része római katolikus, az albánok és a cigányok nagyrészt az

iszlámot követik, amiként a szandzsáki muzulmánok is, a magyarok egy része pedig protestáns.

A szerbek napjainkban saját „Trianonjukat” élik meg, nagyszámú szerbség került a határokon kívülre, a szomszéd államokkal viszonya rossz, de a nemzetközi közösséggel is feszült a viszony. Jugoszlávia szétesése az 1990-es évek elején jelentette az első traumát, az évtized végén a koszovói válsággal *de facto* a tartomány nemzetközi igazgatás alá került, a jogi rendezés még várta magára. 2006-ban Montenegró népszavazás útján szakadt el. A Vajdaságban etnikai feszültségek és a tartományi gazdasági érdekek teremtenek feszültséget. A Szandzsák muszlim lakosságával és Preševo-völgyi albánokkal szintén feszültségekkel terhes a viszony. Napjainkban a szerbiai választásokat követően a magyar, és a szandzsáki muszlim képviselők közös frakciót alakítottak, melyet a preševói albánok képviselője is támogat.

Az ország fővárosa Belgrád (1700 ezer), más fontos városok Novi Sad (Újvidék), Smederevo (Szendrő), Kragujevac, Niš, Pristina, Subotica (Szabadka), Zrenjanin (Nagybecskerek), Novi Pazar.

A 20. század elején még agrárius jellegű gazdaság az elmúlt évtizedekben jelentős fejlesztéseken ment keresztül. Ipari létesítményei főként az ó-szerbiai érlelőhelyekre települtek. Jugoszlávia széthullásával, a fejlettebb gazdaságú tagköztársaságoktól való elszakítottság miatt, az elmúlt másfél évtized háborúi, nemzetközi konfliktusai okán a gazdaság állapota katasztrofális.

Szlovénia

Szlovénia a térségben kivételes helyzetű és szerepű, újonnan létrejött „mintaország”. Az államterület négyes tagoltságú. A szűkös kiterjedésű, de attraktív mediterrán Tengeremellék, az alpesi jellegű észak (Júliai Alpok, Pohorje), a balkáni jellegű déli országrész (a karstos fennsíkokkal és poljékkal tagolt Dinári-hegység része), valamint egy pannon, kontinentális területből áll (Muravidék). Lakossága kicsi, de meglehetősen kompakt, kisebb létszámú horvát, szerb, bosnyák, olasz és magyar kisebbséggel. A fővárosa Ljubljana (270 ezer). További jelentős városok még Maribor, Celje, Nova Gorica, Novo Mesto és Koper. Stratégiai jelentőségű térségben fekszik, fontos útvonalak haladnak át rajta. A szlovének napjainkban élik meg államiségük születését.

Az olasz és a horvát szomszédság feszültségekkel terhes, Ausztriával nemzetiségi (névhasználati) kérdések miatt voltak gondjai. A Magyarországgal kialakított viszony kiegyensúlyozott, a magyar kisebbség parlamenti képviselete biztosított. 2004 óta az Európai Unió tagja. Gazdasága erős és stabil. Mezőgazdasága alpesi és kontinentális jellegű. Ipara fejlett, a tranzitforgalom és a turizmus jelentős bevételeket generálnak. A GDP-megtermelésében a mezőgazdaság 3%, az ipar 37%, a terciér szektor 60% részt vállal. 2007-ben a térségből új tagállamként elsőként, egyébként Görögországot és Montenegrót követően harmadikként csatlakoztak az euro-övezethez.

Az ország fontos nemzetközi tranzit terület Magyarországra számára, mely az olasz területek felé jelent fontos közvetítő térséget, illetve a koper-i kikötő fontos logisztikai központ (ERDŐSI, 2006).

Törökország

Kis-Ázsia és a fekete-tengeri szorosok ismert története messze a török népek feltűnése előtt kezdődött. A „termékeny félholdtól” északra fekvő terület ismert története a legősibbek közé tartozik. Olyan ősi civilizációk alakultak itt ki mint a hettitáké, és virágoztak mint a kisázsiai görögségé /ld. Milétosz/. A világirodalom egyik legnagyobb hatású műve, az Iliász már egy olyan geopolitikai probléma kapcsán születik meg, mint a

márvány- és fekete-tengeri kereskedelmet és hajóforgalmat ellenőrző kisázsiai Trója/Ilion görög seregek általi ostroma, majd elfoglalása. Ezzel a Boszporusz–Dardanellák problematikája bekerült a mindenkori – nem csak irodalmi – közgondolkodásba.

Az Oszmán Birodalom (a jelenlegi török állam közvetlen elődje) megalapítására 1299-ben került sor és hivatalosan létezett 1923-ig. Összevetve a megelőző török államalakulatokkal, sokkal tovább, több mint 600 évig maradt fenn. Jelentősége azt követően nőtt meg, hogy 1326-ban az oszmánok hosszú ostrom után bevették és fővárosukká tették Burszát. Ettől kezdve rohamosan gyarapodik az állam területe. Az expanzió a történelmi távlatból nézve majdnem megszakítás nélkül folytatódott 1566-ig, Szulejmán haláláig, és még ezután is folyt, de kisebb intenzitással, 1683-ig, Bécs török ostromáig. Az anyagi forrásokat a nagy mezőgazdasági népesség és a keleti kereskedelem ellenőrzése biztosította.

Az Oszmán Birodalom az I. világháborúban vereséget szenvedett, nagymértékben legyengült, és az antant hatalmak szándékai szerint jelentős részben a gyarmatok sorsára jutott volna. A háború alatt kötött titkos megállapodások értelmében a szorosok vidéke és Isztambul az oroszok⁴, Anatólia déli és nyugati darabjai az olaszok és a franciák, Szmirna/Izmir valamint Trákia a görögök, az arab lakta területek zömmel a britek, kisebb részben a franciák kezére jutottak volna. Keleten az örmények önálló államot, a kurdok esetleg autonómiát kaphattak volna. A szultáni kormányzat által aláírt sevrés-i békediktátum (1920) még további megszorításokat is tartalmazott. Ezek közül itt csak a birodalom egyes kisebbségeinek nyújtott kiváltságokat, autonómiákat emelnénk ki.

A Musztafa Kemal vezette kibontakozó török nemzeti mozgalom megakadályozta a békediktátum végrehajtását. Az 1923-as lausanne-i szerződés biztosította a török nemzetiségű területek integritását. Mindenféle idegen katonai ellenőrzés lehetőségétől valamint az örmény állam és a kurd autonómia lehetőségétől is megszabadultak. Két fontos ponton nem sikerült kedvező eredményt elérni: a demilitarizált tengerszorosok egy nemzetközi bizottság felügyeletére lettek bízva, és nem kaphatták meg az olajban gazdag Moszult, melyet utóbb a Népszövetség Iraknak ítelt. A tengerszorosokat az 1936-os montreaux-i egyezmény adta vissza Törökországnak.

Kemal a háború után nekilátott Törökország átalakításának, az iszlám legtekintélyesebb államából egy világi nemzetállammá tette. A háborút követően, 1923-ban kikiáltották a Török Köztársaságot. Azon az úton haladt, mint reformer elődjei, Törökországot kívánta modernizálni. Atatürk programját hat elvben foglalta össze, ezek a köztársasági eszme, a nemzethez való tartozás eszméje, a népiség, az etatizmus, mint az állam kiemelt szerepe, szekularizáció és a reformpolitika.

A nyugatosodás, reformmozgalom révén Törökország valóban hatalmas változáson ment keresztül, de a vállalkozás nehézségét, és a hatalmas ellenható erőket is mutatja, hogy a hadsereg, Atatürk örökségének legfőbb őre milyen alapvető szerepet játszik még ma is az ország politikai életében. Katonai puccsok sora, 1960-ban, 1971-ben, 1980-ban „segítettek” a megkezdett irányban tartani az országot.

A *Török Köztársaság* földrajzilag kompakt állam, túlnyomóan Ázsiának a Mediterráneumba nyúló félszigetén, Kis-Ázsiában terül el. Az állam területének csupán kis része, mintegy háromnegyed Dunántúlnyi terület helyezkedik el a Boszporuszon túli Kelet-Trákiában. Az európai és az ázsiai területek által körülzárt, a Fekete-tengerre és az Égei-tengerre egyaránt kijárattal rendelkező Márvány-tenger (Marmara Denizi) igazi török *mare nostrum*. Ez Törökország legértékesebb területe. A török állam kompaktságát

---

⁴A bolsevikok a volt cári igényekről lemondtak, igaz a polgárháborúval és külföldi intervencióval szembenézve nem is volt különösebb lehetőségük egy esetleges követelés érvényesítésére.

erősíti, hogy Anatólia⁵ északi és déli karéján hegységek futnak végig, melyek keleten az Örmény-magasföldben találkoznak.

Erőforrásait tekintve nem beszélhetünk semmilyen különleges adottságról, melynek birtoklása kiemelkedő előnyökhöz juttathatná. Az egyetlen erőforrás, melynek bővében van – és minthogy déli szomszédai szűkében vannak, így profitálhat belőle – az édesvíz, melyet öntözésre használhat, és belőle szomszédainak is juttathat.

Az állam határainak legnagyobb része tengerpart. A szárazföldi határok esetében hosszabb ideig tartó határállandóságról nem beszélhetünk. Így a határok legitimitása nem különösebben erős. A terület viszonylagos etnikai kompaktsága biztosíték lehet nyugaton. Keleten, illetve délkeleten a kurd népesség jelenléte és a polgárháborús helyzet miatt a határ „légiesebb”. A határok legális átjárhatósága kelet és délkelet felé csökken. A legnagyobb jelentősége egy ma már nem létezőnek van: megszűnt a több évszázados orosz–török határ, mely Törökország legkiemelkedőbb konfliktusfelületét képezte.

A mai főváros, Ankara kiválasztása programszerűen történt. A korábbi birodalmi központból, a kozmopolita Isztambulból a fővárosi funkció áthelyezése a szintiszta török lakosságú, amúgy pedig a török történelem kezdeti időszakában jelentős szerepet játszó településre egyrészt biztonsági megfontolásokat tükrözött, hiszen a szorosokat az antant hajói és csapatai ellenőrizték. Másrészt viszont ott maradt a függetlenségi háború győzelmes megvívása után is, ami már térracionális megfontolásokat és a nemzetállam építésének programját is kifejezte.

Az állam magterülete Bursa, Ankara és egy észak-anatóliai kis falu, Szögüt körül terül el. Ugyanakkor az ország első városa, gazdasági életének központja továbbra is Isztambul maradt. Demográfiai, kereskedelmi, közlekedésföldrajzi potenciálja vitathatatlan ma is. Az ország népessége 63 millió fő, a természetes szaporodás 2% körüli. Közlekedési rendszerében a tengerszorosokon keresztül lebonyolított forgalomhoz képest minden más elenyésző. A keletre és délre vezető vasútvonalak forgalma csekély.

Az ország térszerkezete nyugatra billenő. A törökök az ország délkeleti részét úgy tekintik, mint a maguk „mezzogiorno”-ját. Ez a száraz, erőforrásokat nélkülöző terület hasonlóképpen mint olasz rokona, bocsátja ki magából az elvándorlókat, elsősorban az itt többségben élő kurdok falvaiból. A nyugati területek nagyvárosaiban több (becslések szerint 2–3) millió kurd él már. Ugyancsak jelentős, félmilliót meghaladó a csak Németországban dolgozó kurdok száma. Ezentúl további kurd népesség él vendégmunkásként számos más európai államban is. A török kormány programot dolgozott ki a délkeleti országrész fejlesztésére, de a polgárháborús politikai helyzet akadályozza a sikeres megvalósítást.

A legjelentősebb török belpolitikai problémák közé tartozik a kurd nacionalizmus, szeparatizmus jelensége. Ez a tény mindenképpen indokolja a török állam etnikai térképének, illetve az etnikai konfliktusok problémacsoportjának bemutatását Törökországban.

A köztársaság lakosai több nagyobb, és egy sor kisebb lélekszámú etnikai csoporthoz tartoznak. A többség az oszmáni török nyelvet beszéli, török identitással bír, a 11. században érkezett jelenlegi lakhelyére. A kurdok a délkeleti hegyvidéken élnek az írott történelem kezdetétől, az iszlámot a hetedik században vették fel. Délen arabok élnek, főleg Hatay térségében. A laz-ok, egy a grúzokkal rokon nép, az északkeleti hegyvidéken élnek. Az iszlámot a 15. századtól vették fel. Ezentúl jelentős népcsoportok élnek még

---

⁵Anatólia fogalma némileg eltér a török és a nemzetközi földrajzi névhasználatban. A törökök a teljes ázsiai országrész elnevezésére használják, míg az európai térszemléletben ez szűkebb terület, a két hegységkaréj és a köztes terület tartozik csupán ide.

itt, melyek más területekről vándoroltak be, pl. a Kaukázus térségéből az orosz expanzió elől menekülve, illetve a Balkán muzulmán közösségeiből. A fenti laza áttekintést kiegészítve, az alábbi táblázat ad részletesebb képet Törökország jelentősebb etnikai csoportjairól.

	megnevezés	vallás	nyelv	létszám
1	török	szunnita, alevita	oszmáni török	*28.289.000 ma kb. 45 millió
2	bulgáriai bevándorlók	szunnita, alevita, kr.	pomák, bolgár	*101 328
3	bulgáriai bevándorlók	szunnita, alevita	oszmáni török	***300 000
4	más <i>regisztrált</i> balkáni bevándorlók	szunnita, alevita	török, bosnyák, horvát, görög, szerb, román, albán	**891 000
5	kurdok	szunnita, síita, jezidita	kurmandzsi, dimili	***12 000 000
6	örmények	keresztény	örmény	*90 000
7	görögök	görög ortodox	Görög	*130 000
8	arab	szunnita, keresztény	Arab	*750 000
9	laz	szunnita	Laz	*85 000 ***250 000
10	krími tatár	szunnita	különböző török nyelvjárások, krími tatár	**272 500
11	cserkeszek	szunnita	cserkesz, abház	**1 100 000
12	zsidó	zsidó	ladinó, francia, héber, német, török, krími török	**25 000

7.táblázat: Jelentősebb etnikai csoportok Törökországban, Andrews P. A. (1989): Ethnic Groups in the Republic of Turkey⁶.... alapján szerkesztette Pap N.

* népszámlálási adat ** más hivatalos adat, felmérés *** átvett becslés

A kurd kérdés nem kezelhető csupán a török állam keretei között. A kurdoknak saját államuk egyetlen kis kivételtől⁷ eltkintve soha nem volt. A kurdok által lakott, Kurdisztánnak nevezett terület több mai állam területére terjed ki. Törökországban 12 millióan, Irakban 3,5 millióan, Iránban 3–4 millióan, Szíriában 0,5 millióan, míg Azerbajdzsánban és Örményországban 0,1 millióan élnek⁸. Társadalmuknak sok archaikus vonása van, síták és szunniták egyaránt vannak köztük. Bár nyelvi tagozódásuk erősen vitatott, legalább négy fő nyelvet (nyelvjárást?) beszélnek⁹. Az államterületi illetékességnek megfelelően háromféle írásmódot használnak, a volt

⁶ Az utolsó hivatalos népszámlálás, mely az anyanyelvre rákérdezett 1965-ben volt Törökországban. A népszámlálási adatok így csak tájékoztató jellegűek a mai etnikai helyzetet illetően, egy népességét illetően jóval nagyobb Törökországban.

⁷ Az ún. Mahabadi Köztársaságot 1946-ban hozták létre Irán nyugati részén szovjet támogatással, de alig néhány hónap után a bevonuló iráni csapatok felszámolták.

⁸ Az adatok, megbízható népszámlálási adatok híján mind becslések, közli A. Mango (Mango, 1994).

⁹ Törökországban a többségi kurmandzsi (badinanit) melyet északon és a kisebbségi dimilit (zazát) melyet inkább délen használnak. A kurmandzsi beszélők főleg szunniták, míg a dimilit beszélők többnyire síták. Törökországon kívül beszélik még a suranit, főleg Irakban, és részben Iránban, valamint a guranit (hawranit) melyet az Iránban élők egy része beszél.

Szovjetunió területén élők a cirill betűket, a törökországiak latin betűs írásmódot, míg az Irakban és Szíriában élők arab írásjeleket használnak. Így nemzeti (kulturális) egységről beszélni esetükben nem lehet.

Turgut Özal török köztársasági elnök egy beszédében (1992) 12 millió törökországi kurdról beszélt. Ez az akkor 63 milliós Törökországban közel 20%-os részarányt jelentett. Eredendően az ország délkeleti hegyvidékén többségben élő népességről van szó. A terület szegénysége miatt jelentős az elvándorlás, a migránsok a nyugati és északi területek nagyvárosaiba, valamint külföldre mennek.

A török közigazgatási rendszer, szakítva az ottomán kor hagyományaival, a francia közigazgatási rendszert vette át. Ez a központosító jellegű struktúra jól megfelelt a nemzetépítés igényeinek.

Az állam viszonylag nagy területe, etnikailag tagolt tere felvetheti annak regionalizációját. A kurd kérdés megoldására született egy olyan elképzelés is (marginális jelleggel, tipikusan nyugati gondolkodást tükrözve), hogy a központosított török nemzetállamot felválthatná egy török–kurd államszövetség, föderális formában. Egy ilyen eshetőség az állam szerkezetét, területi igazgatási rendjét alapjaiban formálná át. Esélye nincs, hiszen teljesen ellentétes az atatürki hagyománnyal, amelyen a mai napig a török állam áll. A jelenleg hatályos alkotmány (1982) 66. cikkelye ki is mondja, „a török állam oszthatatlan”. Egy ilyen forgatókönyv teljesülése továbbá magával hozhatná a közel-keleti államrend felborulását is, hiszen a szomszéd államok kurdjai számára vonzerőt jelenthetne csatlakozni hozzá. A kurdoknak adott engedmény a többi kisebb lélekszámú népközösséget is arra sarkallhatná, hogy hasonló jogokat vívjon ki. A föderális átalakulás ugyanakkor kedvezően befolyásolhatná Ciprus föderális átalakulásának kérdését is.

A török választási rendszer arányos jellegű. A magas parlamenti küszöb miatt azonban (10%) a 2007-es választások után csak három párt jutott be. A kormányt adó AKP (Igazság és Fejlődés Pártja), az atatürkista Köztársasági Néppárt (CHP), és a nacionalista Nemzeti Mozgalom Pártja (MHP).

MAGYARORSZÁG, A BALKÁN ÉS A TENGER

MAGYARORSZÁG HELYE A VILÁGBAN – A DÉL-EURÓPAI KAPCSOLATOK JELENTŐSÉGE

Magyarország méretének megítélése a keleti blokk összeomlását követően sajátos változáson ment keresztül. Bár egyetlen négyzetcentimétert sem változott területe, a környező szintetikus államok széthullásával (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Szovjetunió), kis államból a térség egyik közepes méretű államává emelkedett. A térségbeli, helyenként háborús, polgárháborús eseményekig sodródó államokhoz képest a nyugalom és kiszámíthatóság szigete volt. Tagjává vált a NATO-nak, az EU-nak, és a multinacionális társaságok egyik térségbeli kedvelt központja lett. A piacgazdaság építésében mintegy évtizedre éltanulónak vált, míg nem az elmúlt 4–5 év során gazdasági és belpolitikai válságba süllyedt. Nemzetközi megítélése mára ambivalens lett.

Magyarország földrajzi helyzetét a tengerektől való távolsággal határozhatjuk meg legegyszerűbben. Európában (az ország fővárosa) a kontinens legészakibb pontjától, a Nordkap-tól 2400, a legnyugatibbtól, a Roca foktól 2500, az Uraltól mintegy 2700, a kontinens legdélebbi pontjától, a Téneron-foktól 1300 km távolságra van. A fentiekből túl sok minden nem következik, de látható, hogy Európa középső fekvésű területének déli részén helyezkedik el.

A térkép felületen tanulmányozása kapcsán is szembeötlő az ország landlocked jellege. Európa belső területei kelet felé haladva egyre nagyobb távolságba kerülnek a világtengerektől. Így az elmúlt évek államosodási folyamata révén létrejött államokkal együtt ebben a térségben ma tucatnyi landlocked államot találunk. Ezen államok zöme az ún. Köztes-Európában található, illetve ebben a zónában található a tengeri kijárat (politikai földrajzi korridorok) problémáinak egész sorát is (PAP, 2001). Történelmük alatt háborúk sorát vívták a tengerre való szabad kijutásért. Ezek során a történelmi magyar állam is kialakította és fenntartotta tengeri kijáratát, mintegy 800 éven át. Jelen munkának egyik központi témája éppen a tengeri kijárat és az Adriára vezető korridor kérdése. Ennek részletes kifejtését a dolgozat itáliai–magyar kapcsolatokat elemző részében tettük meg.

A magyarság szempontjából a legjelentősebb döntés az elmúlt ezeregy száz évben az volt, hogy I. (Szent) István idején felvette a kereszténységet és csatlakozott annak nyugati változatához. Ez biztosította fennmaradását és európai integrálódását. A vallás és az egyház kérdése szinte minden történelmi időszakban központi szerepet játszott a politikai küzdelmekben. Mindezek ellenére egy Európában sajátos – konfliktusoktól sem mentes – vallási pluralizmus alakult ki a Kárpát-medencében. A kontinens vallási térképére nézve megállapíthatjuk, hogy Európa dél-nyugati római katolikus, északnyugati protestáns és keleti ortodox vallási zónái itt érintkeznek egymással.

A magyar értelmiségen belül időről időre fellángol a vita az európaiság, illetve a magyarság európai helye kapcsán. A vita egyrészt a magyar partikularitás, másrészt a „hely” kérdése körül zajlik. A partikularitás-vita az etnogenezisből adódik, ti. a keleti eredetű honfoglaló magyarság – mely már vándorlásai idején is nagyon különböző etnikai csoportokat olvasztott magába – a honfoglalást követően számos, mai szóval migránst fogadott be („csatlakozott”, keleti népek és nyugati „vendégnépek”) és alakult a mai antropológiai és kulturális sajátosságú népközösséggé. A honfoglalást megelőző időszakból megőrizte finnugor nyelvét, népi kultúráját, és az erre rakódó sztyeppei török hatásokat. Ezzel szigetszerű helyzetbe került a környező indoeurópai tengerben, látványosan jelenítve meg különbözőségét.

A „hely” kérdése pedig röviden a térközösségé, tehát, hogy Magyarország az európai népek között melyekkel éljen együttműködésben, illetve, hogy milyen szerepet töltsön be, alapvetően a Kelet–Nyugat relációban (l. a Nyugat védőbástyája, Kompország, a legnyugatibb Kelet, stb.).

A térközösség kérdését nehezé teszik a térségbeli államokkal kialakított viszony megterhelő történelmi sérelmek és érdeellentétek. A szomszéd államokkal kialakított viszonyt alapvetően határozzák meg az ott élő, magyar kisebbségekkel kapcsolatos konfliktusok (l. magyarverések, magyarok elleni pogromok, kárpótlási ügyek, magyarigazolvány, kettős állampolgárság, nyelvhasználati viták, beneš-i dekrétumok ügye, stb.). A lengyel viszonylat szinte páratlanul áll ezek között konfliktusmentességével és a két népet összekötő ún. történelmi barátsággal. Ugyanakkor az államközi viszonyban megjelentek az érdeellentétek is az uniós forrásokból való részesedés, gazdasági előnyök szerzése terén a közép-európai országsoporton belül.

Az ország posztkommunista állam, ami annyit jelent, hogy az 1989-es Gorbacsov–Reagen egyezség nyomán a többi, Szovjetunió kívüli európai kommunista állammal együtt átalakíthatta politikai és társadalmi-gazdasági berendezkedését, majd egy átmeneti időszak után csatlakozhatott a nyugati blokk szervezeteihez (NATO, EU). Az ún. rendszerváltás vér nélkül, de nem problémamentesen zajlott le. A társadalom egy része szemében napjainkig sem zárult le, a régi struktúrák sokak szemében ma is részben fennmaradtak. Az előző rendszerben keletkezett sérelmeket ma sem torolták meg, illetve nem bocsátották meg azokat az áldozatok. A politikai küzdelmeknek ez ma is az egyik meghatározó témája, indoka és indítéka. A tapasztalatok szerint ezt a szembenállást a nyugati országok közvéleménye, de politikusai sem értik.

Magyarországon sem az euroszkepticizmus, sem pedig az EU-fória nem uralkodó, sokkal inkább a közömbösség az, ami jellemző. Ugyanez vonatkozik az ország NATO tagságára is. A nemzetközi, államközi viták, konfliktusok kapcsán az elítélő állásfoglalása többnyire ideológiai, belpolitikai megfontolások által motivált. Ritkán fogalmazódik meg a társadalom széles rétegeit átható vélemény. Ilyen kivételes alkalom volt az USA iraki politikáját elítélő, hozzávetőlegesen 90%-os elutasítás.

Az Európában hagyományos kelet–nyugati szembenállásban az ország szövetségi elkötelezettsége világos, atlantista (EU, NATO). Ugyanakkor vannak posztkommunista magyar gazdasági és politikai érdekcsoportok, amelyek az orosz orientációban is érdekeltek. Ez az energiapolitika, energiabiztonság vonatkozásában plasztikusan jelenik meg (Nabucco kontra Kék Áramlat).

A magyar haderő részt vett mind a Balkánon, mind a Közel-Kelet több „forró” pontján kisebb katonai alakulatok küldésével a békefenntartás, folyamataiban (Bosznia, Koszovó, Irak, Afganisztán). Stratégiai jelentőségű támaszpontot nyújtott az amerikai haderőnek a balkáni konfliktusok idején (Taszár).

Az ún. szomszédságpolitika keretében a magyar területekkel közvetlenül határos államokkal kialakított kapcsolat, már csak a kis távolság, a szomszédság okán is sajátosan más, mint a távolabbi államokkal. Ráadásul, ezen területeken, a Kárpát-medencén belül, a történelmi magyar területeken él mintegy két és fél millió magyar nemzetiségű, idegen állampolgár. Részben az ő sorsuk miatt, részben pedig a térközösség, az összekapcsolódó, vagy ütköző érdekek okán a szomszéd államokkal kialakított viszony mindig is bonyolult és ellentmondásos volt, nem mentes a konfliktusoktól. A kapcsolat dimenzióiban megjelentek gazdasági, területfejlesztési, közlekedésfejlesztési, vízgazdálkodási, biztonságpolitikai, migrációs, stb. elemek is a rendszerváltozást követően. Az államközi, nagypolitikai (v. állampolitikai) kapcsolatok mellett érzékelhetően jelennek meg új szereplők is, a határon átnyúló, település- illetve

területközi kapcsolatok, civil kezdeményezések, üzleti kapcsolatok terén. A kooperáció–konfrontáció dimenzióban megjelentek új témák, területek is.

Név	Terület (km ²)	Államterület a Kárpát-medencén belül (%)	Népességszám (millió)	Magyarok száma (ezer fő)/aránya (%)	
Magyarország	93 030	100	10,0	9500	95
Szlovákia	49 035	100	5,379	573	10,7
Partium és Erdély	100 293	Románia 42%	7,222	1416	19,6
Vajdaság	21 506	Szerbia 24,3%	2,031	290	14,3
Pannon-Horvátország	31 800	Horvátország 56%	3,010	16,5	0,005
Őrvidék	3965	Ausztria 4,7%	0,277	6,6	2,4
Muravidék	948	Szlovénia 4,7%	0,082	5,4	6,6
Kárpátalja	12 753	Ukrajna 2%	1,254	151	12,1

8. táblázat: Magyar etnikai szempontból értelmezhető területi egységek a Kárpát-medencében (2001), Forrás: Kocsis 2006 alapján szerk: Pap N.

A medencejellegből adódóan jelenik meg rendszeresen a szomszédsági politika agendáján a folyóvizek problémája. Az ország területére más államokból befolyó vizek számos konfliktust, illetve érdekellentétet generálnak. Több súlyos eset az elmúlt néhány évben mutatott rá a környezetbiztonság fokozódó jelentőségére. Ilyenek voltak az elmúlt években a tiszai ciánszennyezés problémája (román viszonylatban), a tiszai árvizek (ukrán relációban), a dunai (Bős–Nagymaros szlovák viszonylatban) és drávai (Gyurgyevác horvát relációban) a vízlépcsők-erőművek építésének problematikája, a Rába szennyezés ügye (osztrák viszonylatban). A sokasodó esetek előrejelzik a 21. század meghatározó konfliktusait a medencében.

Dél-Európa a magyar külpolitikai gondolkodásban

A vizsgálat során interjúk sorát készítettem külügyi tisztviselőkkel, vezetőkkel, megfordultam számos külképviseleten és találkozhattam külföldi diplomatákkal is, részt vehettem tudományos vitákon melyeket ebben a témakörben¹⁰ rendeztek. Ezen tapasztalatok alapján készült az alábbi összefoglalás.

A magyar külpolitikai gondolkodás az elmúlt évszázadokban sokszor átrendeződött a nagyhatalmi kihívásoknak és befolyásnak, részben pedig a belső érdekeknek megfelelően. A külkapcsolatok alakításában 1920 és 2004, sajátosan összekapcsolódó két dátum. A trianoni döntés a létrejött önálló magyar államot szűk keretek közé, sokáig ellenséges államok gyűrűjébe szorította. A második világháború után a szovjet blokkba kényszerült, ami a keleti kapcsolatok megelőzően példa nélküli mértékű felértékelését jelentette. A 2004-es EU csatlakozás, a rendszerváltással megindult folyamatok révén ezt a korszakot lezárta, és sok tekintetben Magyarország külkapcsolati mozgásterét az 1920 előttihez hasonlóan alakult.

¹⁰ A Balkán Tanulmányok Központja konferenciasorozata számos elemén ott voltam, ahol Magyarország és a Balkán viszonyát kutatták, illetve a Mediterráneum és Európa konferencián Szegeden. Elnököltem 2006 tavaszán a Pécsen rendezett, „Megújulás és hagyomány a Nyugat-Balkánon” című konferencián, stb. A Magyar Politikai Földrajzi Konferencia I–V.ig egyes rendezvényeinek vitáiban is részt vehettem.

A politikai gondolkodás fő iránya 1989–90-ben a Nyugat lett, mintegy ellencsapásaként a megelőző keleti orientációnak, ez egyet jelentett az euro-atlanti integrációs rendszerbe való bekapcsolódással. Az általánosan vett nyugati orientáció kívül azonban a politikai elitek egyik csoportja sem dolgozott ki különösebb stratégiát a külpolitika, külgazdaság és a tágran vett külkapcsolatok alakítására. A közép-európai viszonyrendszert a Visegrádi Együttműködés létrehozásával többé-kevésbé újrászervezte. Ugyanakkor a déli kapcsolatrendszerrel, melynek történelme és jelene beszédes bizonyíték jelentőségére, érdemben nem tudott semmit sem kezdeni. Kapcsolatok, mint azt az alábbi fejezetekben elemezzük, vannak, de hiányzik mögülük a vízió és a stratégia. A hivatalos kapcsolatokat a hagyományok és *ad hoc* célok alakítják. A magyar külpolitika a történelmi léptékben vett korábitól eltérően az államszocialista időszakban megszokott követő taktikát gyakorolja. Ezáltal a hatásokat elszenvedjük, illetve igyekszünk azokat elkerülni, nem pedig az eseményeket résztvevő módon alakítjuk. Ennek a felfogásnak a hatásai begyűrűznek regionális politikánkba is.

A magyar történelem első századaiban a magyar királyok külpolitikájának volt víziója a Balkánnal és az itáliai területekkel összefüggő célokkal kapcsolatban. Ezen túl azonban ismeretlen világ húzódott. A Habsburgoknak, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia elitjének volt elképzelése a mediterrán világról, és voltak ezzel kapcsolatos politikai céljaik is, a magyarságnak ezzel szemben soha. Nem volt ugyanis olyan kihívás, melyre válaszolnia kellett volna a térségből.

2004-ben új helyzet alakult ki, mivel csatlakoztunk ahhoz az Európai Unióhoz, melynek legfontosabb kapcsolati területe a Földközi-tenger körül húzódik. Az unióban egyetlen állam sem teheti meg veszteségek nélkül, hogy ne legyen politikája a mediterrán térséggel kapcsolatban. Az elmúlt években a kihívásokat és a lehetőségeket illetően a mediterrán térség (azon belül Dél-Európa, de a medence déli és keleti partjai is) felértékelődött. Kérdés, hogy mennyire érti ezt a magyar gazdasági és politikai elit, és mennyiben felel meg a tudományos kutatás és az oktatás az ezen helyzetből fakadó feladatoknak. Úgy tűnik igen kevésbé, még ha ez alapvető stratégiai érdek is.

Melyek a főbb viszonyítási pontok amelyek alapján érdekeinket definiálhatjuk? A mediterrán medence a periferizálódás évszázadai után az elmúlt évtizedekben újból felértékelődött. A stratégiai tengeri útvonalak a kelet–nyugat szembenállás idején új értelmet nyertek. Az atlanti hatalmak a szovjetektől veszélyeztetett Európa támogatására a szigeteken és a déli partokon erős állásokat építettek ki (PAP, 2001).

Észak-Afrikában hatalmas szénhidrogén telepek vannak, ráadásul a Mediterráneum a szénhidrogének elosztásának egyik legfontosabb helyszíne. Az észak-afrikai (algériai, líbiai) politikai konfliktusok, a közel-keleti válság (Palesztina, Libanon, stb.) érintik a globális energiabiztonságot, ezért szinte minden valamirevaló hatalom (elsősorban az USA) figyelmét és erejét is a térségbe koncentrálna. A jelentősége a térségnek a jövőben még tovább nőhet.

Egy másik kérdés a mediterrán „Rio Grandén” átáramló migrációé. Az Európa jóléti rendszerei és munkalehetőségei, a jobb élet reménye milliókat készítenek útra kelni. Ez már eddig is súlyos konfliktusok sorát eredményezte. Ez az EU figyelmét okkal vonja a térségre. Az euro-mediterrán partnerség programja, melyet hatalmas forrásokkal finanszíroznak, a jelenségeket, illetve hatásait kívánja csillapítani.

Az EU- és NATO-tag Magyarország osztozik a felelősségben, mely a térség biztonsági, politikai és gazdasági viszonyait illeti. Éppúgy finanszírozója az EU mediterrán politikájának, mint az Unió észak-afrikai nemzetközi segélyezési és fejlesztési törekvéseinek. Mindebből a magyar hányad csak akkor szerezhető vissza, ha a térséget

illetően kellő tudással és kapcsolati rendszerrel bírunk, és van dél-európa és mediterrán politikánk.

A Balkán-félszigettel kialakított kapcsolataink a leginkább szervezettek. A Magyar Köztársaság mai határaitól a Magyar Királyság egykori határáig (Orsováig) húzódik az a hatalmas tér, amelynek bonyolult térszövege politikai, gazdasági és társadalmi törekvéseink lenyomatait hordozza és számunkra a legfontosabb viszonyítási teret jelenti a déli térségben. Ez volt, és feltehetőleg ez marad számunkra a mozgástérnek kínálgató legfontosabb zóna. Ez az a filter, mely megszűrte, megszűri a balkáni, illetve az ellenkező irányban közvetített hatásokat Magyarország és a közép-európai térség felől. A jövőben a magyarság itt tehet szert tapasztalatokra a tágabb térséget illetően. Ez a terület ezért kitüntetett figyelmet érdemel a magyar külpolitikában.

A Duna, mint közlekedési, innovációs és szimbolikus folyosó, nem csak Európa középső, német kultúrájú területeivel köt össze bennünket, hanem déli irányban is meghatározó jelentőségű volt évszázadokon át. A Fekete-tengerig, a Balkán észak-i peremén futó folyó a magyar külpolitikai gondolkodásba elsősorban Széchenyi István kora és munkássága óta került be. A hajózhatóság biztosításáért egykor nagy áldozatokat hoztunk és sokáig prioritás is maradt a gondolkodásunkban. A hajózás jelentősége ma már nem ugyanaz, mint egykoron. Az Európai Unió számára, a 2004-es és a 2007-es csatlakozások nyomán a folyó felértékelődött. A klímaváltozás hatásai, a környezeti veszélyforrások, a növekvő édesvíz-igény ugyancsak ráirányítják a figyelmet a folyóra és vízrendszerére. A fentebb felsoroltak alapján sürgető szükség lenne egy strukturált magyar balkáni politikára.

Itáliával az egykor erős kapcsolatrendszer lassan helyreáll és visszanyeri jelentőségét. A tengerekhez vezető út dél-nyugati irányban Zágrábon át Fiuméba, Ptujon és Ljubljánán át Velencébe vezet. Történetileg, politikailag és gazdaságilag is meghatározó jelentőségű volt évszázadokon át (PAP, 2006), vélhetően az marad a jövőben is. Ugyanakkor a fejlett intézményi, kulturális és gazdasági kapcsolati dimenziók ellenére nincs igazán magyar itáliai politika. Inkább csak a hagyományok és a felmerülő kérdésekre adott *ad hoc* válaszok jellemzik azt.

A délnyugati kapcsolati irány az Adria partjain kívül ma jórészt az észak-itáliai területeket jelenti, de a nagy európai infrastruktúra-rendszereken keresztül az irány kapcsolati tere számunkra kitágul. Az ibériai térség nem csupán önmagában jelentős potenciál, hanem a koloniális időszakból maradt viszonyrendszer az ibero-amerikai térséget, és részben a Maghrebet is bekapcsolja ebbe a térbe. A spanyol gazdaság az elmúlt évtizedben hatalmas offenzívát hajtott végre és a felhalmozott tőkét részben nálunk kívánja befektetni. A spanyol dimenzió minden tekintetben erősödni fog, miközben ezekre a hatásokra nincs semmiféle koncepciónk. A portugálok egyrészt szintén jelentős koloniális gyökerű globális beágyazottsággal bírnak, mely az Unióban méretükhöz képest felértékeli őket, de számunkra főként a portugál modell szolgálhat tanulságokkal. A hasonló méretű, fejlettségű, és sok tekintetben hasonló utat járó portugál gazdaságnak az európai és globális kihívásokra adott válaszai sikere, vagy éppen kudarca elgondolkodtató. Az ibériai térséggel kapcsolatos sajátos politika, kapcsolati stratégia fájdalmasan hiányzik a magyar külpolitikai gondolkodásból.

A magyar gazdasági-, politikai- és kulturális kapcsolatok a balkáni térséggel

Magyarország számára történelme során Dél-Európa, azon belül pedig a három félsziget közül a Balkán megkerülhetetlen viszonyítási pont volt, és úgy tűnik marad is. Erről a magyar történészek közül Makkai László írt igen világosan és napjainkban Hajdú Zoltán által többször idézett módon:

„Egy évezred óta a Balkán és Nyugat-Európa között Magyarország a zsilip és a kapu szerepét játszotta. Volt idő, mikor a magyar nagybatalom szárnyai alatt találták meg politikai életlehetőségeiket a Balkán kis államai, de nem volt idő, mikor Magyarország ne lett volna tényező életükben. Történelmünk első félezer éve alatt többször látszott úgy, hogy a Balkánból Magyarország lesz, a második félezer év során viszont az események úgy hozták, hogy a Balkán nyomult bele mélyen Magyarországra testébe” (MAKKAI, 1942).

Délkelet-Európa szemlélete a magyar földrajzi irodalomban és közgondolkodásban

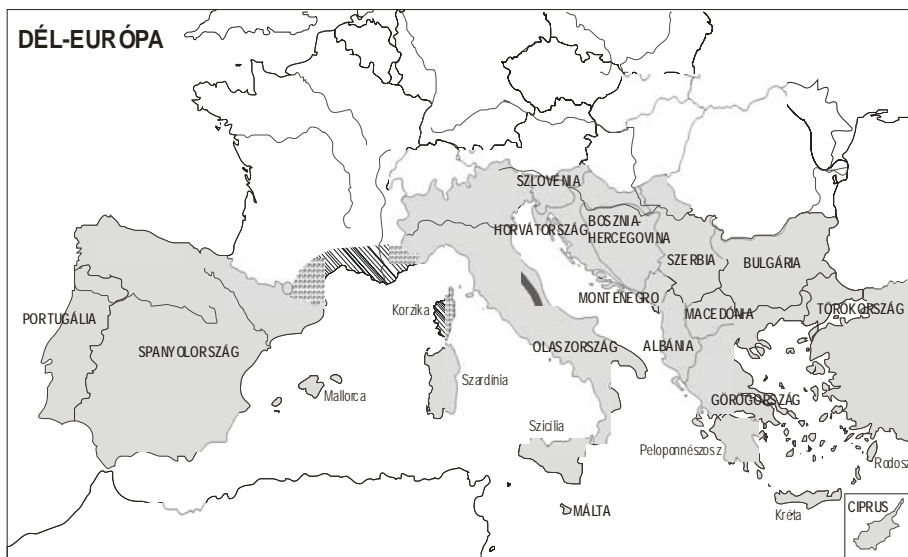
Európa képünk részben a német földrajzi szemlélet szerint, sokszor annak ellenében alakult (HAJDÚ, 2007). E szerint az égtáji (Észak, Dél, Kelet, Nyugat, Közép), illetve osztott égtáji (Északnyugat, Északkelet, Délkelet, Délnyugat) felosztás vált uralkodóvá. Ez a nómenklatúra részben legalábbis megfelelt Európa-percepciónknak, hiszen Európa egy középső fekvésű medenceségből ez egy megélhető rendszer. Ugyanakkor a magyar szállásterületnek a nómenklatúrába történt besorolása folyamatosan újratermelő (nem csak geográfiai) problémává alakult, és napjainkra sem ért nyugvópontot.

Hunfalvy János (1820–1888), az első hivatásos magyar geográfus és az első magyar földrajzi tanszék alapítója (*mint C. Ritter magyar követője*) a német földrajzi szemléletet vette át, és Magyarországot úgy határozta meg, miszerint Európa délkeleti részén fekszik. Ettől kezdve hosszú időn keresztül Magyarország dél-európai jellegét az evidencia szintjén kezelték. A Közép-Európa földrajzi kategóriával, mivel annak tartalma erősen összefüggött a német politikai törekvésekkel (Mitteleuropa) a magyar elitcsoportok, azon belül pedig a geográfusok, hosszú időn át nem tudtak azonosulni. Magyarország részben más nagy (Dél-, illetve Kelet-Európa), részben pedig különböző, osztódó kategóriákban kereste a helyét (Kelet-Közép-Európa, Közép-Kelet-Európa, Dunai Európa, stb.) a folyamatos újrafogalmazás tényéből kiderülő módon ezidáig sikertelenül, vagy legalábbis lezáratlanul. A „kategória-váltás” rendszerint összefüggött az állami keretek, illetve szövetségi kapcsolatrendszerünk váltoásaival, esetenként annak ellensúlyozása szándékával.

Ebből következően, a magyar földrajzi figyelem Dél-Európa iránt időszakonként igen aktív volt. Ez az érdeklődés periódusonként más és más témákhoz kötődött, és nem az egész területre terjedt ki egyenletes intenzitással.

Dél-Európa természeti földrajzi kategóriaként kezelve egyet jelent az ún. fiatal Európával. Ez a tér a Pireneusoktól, az Alpoktól és a Kárpátoktól (az Eurázsiai-hegységrendszerrel) délre elterülő térséget jelenti. Más megközelítésben jelenti a három déli félszigetet (az Ibériai-, az Appenini-, és a Balkán-félszigetet) és egyes szigeteket a Földközi-tengeren.

Az Ibériai- és az Appenini-félsziget földrajzi értelmezése nem okoz különösebb problémákat. A Balkán-félsziget, vagy más, a geológiától kölcsönzött megnevezéssel a Kárpát-Balkán térségé, ellenben igen. Ezzel a térközösséggel való együttélés igen problematikus, de Magyarország számára ugyanakkor mindig is az elsődleges viszonyítási tért jelentette. A különböző korszakokban az együttélés és a kivülmáradás is számos problémát vetett fel.

2. ábra: Az államföldrajzi Dél-Európa

A magyar földrajztudomány számára a Földközi-tenger, a három félsziget és a szigetek megjelentek a publikációs tematikában, de igen eltérő mélységben, jellegben és minőségben. Részint mint a hajózás, kikötők, illetve a közlekedés tágabb problémáját érintve, részint az utazási irodalomban, illetve az államismék, később pedig egyes térségek komplex bemutatása keretében kerültek tárgyalásra.

A szigetállamok közül Ciprus igen szerény mértékben jelent meg csak a magyar tudományosság érdeklődésében. Ciprus elsősorban a megosztottság okán, és a konfliktus rendezésének lehetőségei miatt került előtérbe. A magyar–ciprusi párhuzamok több publikációt is kiérleltek a területiség tematikájában, részint a geográfia, részint a társstudományok köréből (BIBÓ, 1986) (PAP, 2000).

A magyar földrajz számára a dél-európai térségből kiemelkedő jelentőségű a Balkán-félsziget, mivel a Kárpát-Balkán térségben a magyarság több mint ezer éve más népekkel részben térközösségben, részben pedig szomszédságban él. A magyar földrajz, illetve a magyar tudományosság is a Balkán kutatása kapcsán érte el nemzetközi hírv, jelentőségű első eredményeit. A magyar Balkán-kutatás történetét Hajdú Zoltán munkásságából ismerhetjük meg kellő mélységben (HAJDÚ, 2003, 2007). A térség kutatásában a kezdetektől több tudományág képviselői (történész, etnográfus, nyelvész, stb.) vettek részt, de a geográfusok kiemelt szerepet játszottak feltárásában. Ebben annak is szerepe lehetett, hogy a 19. században (amikor a kutatások megindultak), a geográfia fő feladatának az ismeretlen, „vad”, egzotikus vidékek megismerését, megismertetését tartották. Ezen kritériumoknak a Balkán igen jól megfelelt, ezért is nagyobb lehetett az érdeklődés iránta, mint a többi (ún. civilizált) dél-európai térség iránt.

Magyar, illetve magyarországi kutatók egész sora foglalkozott balkáni tematikájú kutatásokkal. Számuk nagyságrendekkel meghaladta a többi dél-európai térséggel foglalkozókét.

A megjelent publikációk a geográfiai érdeklődés széles spektrumát fogják át, utazási irodalom, természeti földrajzi vizsgálatok, komplex területi bemutatás, településföldrajzi, népesedési kérdésekkel foglalkozó, geopolitikai, stb. tematikák széles köre fogja át őket. Ez az első, igen termékeny időszak a 2. világháború végére hanyatlásba fordult, az 1948-as kommunista hatalomátvétellel pedig lezárult. A legjelentősebb geográfusok közül

néhány kiemelkedő név a korszakból: Kánitz Fülöp Félix, Nopcsa Ferenc, Havass Rezső, Mendöl Tibor, Fodor Ferenc.

A Balkán-félszigettel, mint egészszel való foglalkozás a politikai törésvonalak miatt ellehetetlenült. Görögország a nyugati blokkba integrálódott és belépett a NATO-ba. Jugoszlávia köztes helyzetet igyekezett elfoglalni az egész korszakban – anyagi értelemben igen sokat profitálva ebből. Albánia többször is patrónust váltott (jugoszláv, szovjet, kínai) majd mindjobban befelé fordult, zárt országgá vált. Bulgária a szovjet igényeknek való mind teljesebb megfelelés stratégiáját választotta, így próbálta maximalizálni a helyzetéből adódó hasznokat. Az eredmény gazdasági hanyatlás, politikai ortodoxia lett. A vázolt folyamatok azt jelentették, hogy Magyarországnak ezek a kapcsolatok mind kevésbé voltak vállalhatóak, vagy belső, vagy külső okokból. A tudományos kutatásra a geográfia területén még leginkább Bulgária vonatkozásában nyílt lehetőség (Dudás Gyula munkássága).

A rendszerváltás idején, illetve után, több műhelyben és több diszciplínában is megindultak a kutatások. A JATE, ELTE és a JPTE egyes egységei a Balkánt kutatási profiljukba emelték. Ezek sorából kiemelkedik a Pécsi Tudományegyetem Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, ahol több szintű multidiszciplináris képzés, doktoriskolai aktivitás, folyóirat- és könyvkiadás zajlik. A Központ konferenciái a balkanológiai tudományos vita centrumai Magyarországon.

A magyarság Dél-Európával kapcsolatos képét számos tényező befolyásolja, így az oktatás, a mediterrán térségbe irányuló tömegturizmus, vagy éppen a hatalmas fejlődésen átment elektronikus média. Az iskolai földrajzoktatásunk Dél-Európa képe meglehetősen egyoldalú. A térség kutatásában megmutatkozó hiányosságok, elmaradások miatt meglehetősen sematikus és mintegy távoli az a kép, amit az iskolai földrajztankönyvek közvetítenek. Az ipusztériális korszakból itt maradt szemléletben íródott tananyag a térség mezőgazdaságának és iparának, a szolgáltató szektor sajátosságainak érzékeltetésével próbálja bemutatni, sok közhelyszerű elemmel a térség ún. „mediterrán” és „balkáni” államait.

Napjaink magyar *mental map*-es földrajzi vizsgálatai ugyan különböző célok mentén fogalmazódtak meg, de foglalkoznak a térséggel is. Ilyenképpen visszacsatoláshoz juthatunk arról, hogy mi az, amit a magyar társadalom tud erről a térségről, illetve milyen képzeteket kapcsolnak hozzá, esetleg egyes részeihez. Az egyetemisták Európa képét vizsgáló szegedi szerzőpáros (BAJMÓCZY–CSÍKOS 1997) és a magyarok olaszországi turisztikai választásait kutató Michalkó Gábor (MICHALKÓ 1998) egyaránt érinti a magyarság Dél-Európa képét. A legfrissebb, és nagy mintán (1200 kérdőív a 14–16 éves korosztályokban) végzett, reprezentatív felmérést folytató Lakotár Katalin dolgozata mértékadó módon ad képet a kérdésről (LAKOTÁR 2007).

A célcsoport által leginkább ismert, látogatott európai országok listavezető csoportjában Olaszország, Görögország, Horvátország és Szerbia is megjelent az eredményekben. A tömegessé váló nemzetközi turizmus hatását mutatja, hogy a legvonzóbb utazási célponttá váltak Magyarországon a dél-európai országok. A kérdésre, miszerint hová utazna kirándulási, üdülési céllal, a tízes listán a következőket jelölték meg, (1) Olaszország, (3) Spanyolország, (5) Görögország, (7) Horvátország, (8) Portugália, tehát a tíz legnépszerűbb kirándulási célpontból öt dél-európai.

A hosszabb tartózkodási céllal (dolgozni, tanulni) megjelölni kért országok tízes listáján (3) Olaszország, (5) Spanyolország, (7) Görögország, (10) Horvátország jelent meg. Tehát még mindig négy dél-európai a fentebbi sorból, ha helyezéseikben visszacsúsztást tapasztalunk is (1) Nagy-Britannia, (2) Franciaország, (4) Németország, (6) Ausztria, (8) Hollandia, vagy éppen (9) Svédországgal szemben. Az indoklásnál a négy

dél-európai abból a szempontból is egy csoportot képezett, hogy a „turisztikai” jellegű érvek erősek voltak. Érdekesebbek voltak ebben a vizsgálatban az elutasított (a semmiképpen nem választott) országok is, hiszen ebben a körben is megjelentek a térséget reprezentáló államok, egyértelműen „balkáni” képzettel összekapcsolva (Szerbia, Albánia és Bulgária). Az indoklás szerint ezek elmaradtak, alacsonyabb életszínvonalú térségek, melyeket hosszabb tartózkodásra semmiképpen nem választanának a célcsoport tagjai.

A vizsgálatok arra mutatnak, hogy a térségről, mint egészről nem alakult ki képe a magyar társadalomnak. A térségben kialakított „mediterrán” és „balkáni” csoportok között nagyon nagy távolságot lát a magyar társadalom, a képet a szélsőségek uralják. Mindezt annak ellenére, hogy az elmúlt másfél évtized gazdasági, biztonságpolitikai és politikai térszerveződése a Kelet–Nyugat szembenállást a térségben megszüntették, illetve a politikai törésvonalak a korábbiakhoz képest más módon és új szereplőkkel formálódtak újjá. A kutatásnak, az ismeretterjesztésnek, az oktatásnak és a tájékoztatásnak hitelesebb képet kellene közvetítenie Dél-Európa valós viszonyairól és a magyar kapcsolatok jellegéről.

Politikai és kulturális kapcsolatok napjainkban

Intézményi és politikai kapcsolatok

Vizsgálataink alapján a délkelet-európai államok két csoportját különíthetjük el a kapcsolatok intenzitásának és minőségének figyelembevételével.

Az intenzív és szoros, sokoldalú kapcsolatok a NATO- és/vagy EU-tagállamokkal állnak fenn. Ebbe a körbe tartoznak a NATO és EU tag görögök, bolgárok, szlovénok, és a ciprusiak, valamint a NATO tag törökök. A horvátok és a szerbek pedig a szomszédsági kapcsolat, valamint a magyar kisebbségek jelenléte mellett új gazdasági potenciált is jelentenek, mivel a balkáni régió nem EU államaival együtt Horvátország már tagja, Szerbia pedig rövidesen tagjává válik a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodásnak (CEFTA). A megállapodás a magyar cégek számára lehetőséget nyújt mindkét országon keresztül egy egységes szabadkereskedelmi régióba történő belépésre, emellett további piaci expanziót jelenthet az a tény, hogy Szerbia, mint a Szerbia-Montenegró Államközösség jogutódja, megújíthatja szabadkereskedelmi megállapodását Oroszországgal. A horvát állammal kialakult kapcsolatok szintén nagyon intenzívek. A csoport majd egészét jellemzi a jelentős gazdasági potenciál is, és ez felveti a gazdasági érdekérvényesítés igényét is.

A második csoportba tartozó boszniai, albán, crnogorác, macedón állam mindegyike a Nyugat-Balkán, némileg elszigetelődött térségében található. Ezekkel egyenként nagyon változó tartalmú és jellegű kapcsolat alakult ki, melyek annyiban közösek, hogy a formális diplomáciai kapcsolat fenntartását az együttműködés biztosítására a felek igénylik. A kétoldalú kapcsolatokban jelentősen különböző szempontok érvényesülnek. Közösek a biztonságpolitikai megfontolások.

	C	Sl	Cr	Srb	BiH	Skip	B	Gr	Cg	Mac	T
nagykövetség	X	X	X	x	x	x	x	x	x	x	X
főkonzulátus	-	-	X	X	-	-	-	-	-	-	X
Tiszteletbeli konzulátus	1	-	2	-	-	-	1	5	-	-	4
Gazdasági intézmény*	-	-	X	X	-	-	X	X	-	-	X
Kulturális intézmény**	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-

9. táblázat: A magyar kulturális és gazdasági jelenlét intézményrendszere Délkelet-Európában (2007), Forrás: a MK Külügyminisztériuma, a Balassi Intézet és az ITDH hivatalos weboldalai alapján szerkesztette Pap N. 2007.

* A gazdasági intézményrendszert a Külgazdasági Irodák és a turisztikai képviseleteket jelenti. ** a magyar kulturális intézetek száma a világban 18. C: Ciprus, Sl: Szlovénia, Cr: Horvátország, Srb: Szerbia, BiH: Bosznia-Hercegovina, Skip: Albánia, B: Bulgária, Gr: Görögország, Cg: Montenegró, Mac: Macedónia, T: Törökország,

	C	Sl	Cr	Srb	BiH	Skip	B	Gr	Cg	Mac	T
nagykövetség	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
főkonzulátus	-	X	X	-	-	-	-	-	-	-	
Tiszteletbeli konzulátus	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	3
Gazdasági intézmény	X	-	-	-	-	-	X	X	-	-	X
Kulturális intézmény	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-

10. táblázat: A délkelet-európai kulturális és gazdasági jelenlét intézményrendszere Magyarországon (2007), Forrás: a MK Külügyminisztériuma hivatalos honlapja) alapján szerkesztette Pap N. 2007.

C: Ciprus, Sl: Szlovénia, Cr: Horvátország, Srb: Szerbia, BiH: Bosznia-Hercegovina, Skip: Albánia, B: Bulgária, Gr: Görögország, Cg: Montenegró, Mac: Macedónia, T: Törökország,

A vizsgált dél-európai államok magyarországi intézményi jelenléte bizonyos párhuzamot mutat a magyar intézményrendszerrel. Bulgária, Törökország és Horvátország azon államok, amelyek jelentősebb intézményrendszert alakítottak ki. A többi ország esetében a kölcsönösség, és a másik fél hasonló jellegű értékelése érzékelhető.

Kulturális és civil kapcsolatok

A rendkívül népszerű Google, internetes keresőprogrammal tájékozódó céllal – óvakodva attól, hogy túlzott következtetéseket levonjunk az eredményekből – megvizsgáltuk, hogy milyen *különbségeket* lehet tapasztalni az egyes államoknak a magyarság figyelmét illetően. Az internetes jelenlét tekintetében rendkívül vegyes, tulajdonképpen csak nagyon korlátozottan összehasonlítható tartalmakkal számolhatunk. Éppen ezért a három vizsgált kategóriában csak a sorrendiség az említésszámban az, amit figyelembe vehettem. Az eredményeket az alábbi táblázat tartalmazza. Az élbolyba azon államok kerültek, amelyekkel a kapcsolat (főként turisztikai tekintetben) relatíve intenzív. Horvátország, Görögország, Törökország, Ciprus és Bulgária a főként turisztikai kínálatuk és ismertségük miatt vannak relatíve magasan reprezentálva. A sor végén azok a kis államok állnak, amelyekkel a magyarság kapcsolatai sem a múltban nem voltak jelentősek, sem napjainkban nem alakult ki társadalmi méretű kapcsolat.

	Cr	Gr	Sl	T	B	C	Cg	Srb	BiH	Skip	Mac
az állam neve	2	4	5	6	7	9	10	11	13	15	18
a főváros neve	12	3	7	9	6	11	13	4	8	10	14
az államalkotó nép nevéből képzett melléknév	5	4	9	3	6	13	15	7	10	12	14
összesített rangsor index	6,3	3,6	7	6	6,3	7,6	12,6	7,3	10,3	12,3	15,3

11. táblázat: A délkelet-európai internetes tartalmak jelenléte ún. magyar honlapokon – sorrend (összefoglaló táblázat), Forrás: www.google.hu keresőprogrammal gyűjtve, ld. melléklet! szerkesztette Pap N. (2007 július 29.)

C: Ciprus, Sl: Szlovénia, Cr: Horvátország, Srb: Szerbia, BiH: Bosznia-Hercegovina, Skip: Albánia, B: Bulgária, Gr: Görögország, Cg: Montenegró, Mac: Macedónia, T: Törökország,

A legjelentősebb magyar városok külkapcsolatainak (218 szerződött kapcsolat) 17%-a kötődik a három dél-európai félszigethez. Ezen belül is megfigyelhetünk bizonyos koncentrációt, illetve asszimetriákat. A 38 dél-európai kapcsolatból 13 olasz (34%), hat horvátországi (15%), öt bolgár (13%), négy szerbiai (11%), három török (8%), kettő-kettő pedig szlovéniai, bosnyák és portugál várossal kötött, és van egyetlen albán.

Az arányok hozzávetőlegesen két tényezővel magyarázhatók. A horvátországi, szerbiai és szlovéniai szerződött kapcsolatok jórészt a történelmi Magyarországhoz egykor kapcsolódó városokkal kötöttek. A másik csoportba olyan települések tartoznak, amelyeket olyan népek laknak, akikkel a magyarság ún. történelmi barátságot ápol (olasz, török, bolgár). Elgondolkodtatóak a hiányok is, elsősorban Spanyolország és Görögország az, amelyekkel feltűnően nincsenek intézményesített kapcsolatai a jelentős magyar városoknak.

magyar régió	magyar Megyei Jogú Városok és a főváros (a testvérvárosok számával)	a vizsgált országcsoporthoz tartozó testvérvárosok
Dél-Alföld T:18 339 km^2 N:1,372 M fő	Békéscsaba (9)	Nagybecskerek (Srb)
	Hódmezővásárhely (9)	Zenta (Srb)
	Kecskemét (12)	Rodostó (Tr)
	Szeged (19)	Parma (It), Pula (Cr), Szabadka (Srb)
Dél-Dunántúl T: 14 169 km^2 L:0,977 M fő	Pécs (12)	Terracina (It), Eszék (Cr), Szliven (B), Kütahya (T)
	Kaposvár (10)	Schio (It)
	Szekszárd (8)	Ravenna (It), Óbecse (Srb)
Észak-Alföld T:17 729 km^2 L:1,547 M fő	Debrecen (12)	Cattolica (It), Sumen (B), Setubal (Prt)
	Szolnok (7)	Forli (It)
	Nyíregyháza (8)	nincs
Észak-Magyarország T:13 429 km^2 L:1,271 M fő	Miskolc (7)	nincs
	Eger (10)	Sarzana (It), Pamukkale (T)
	Salgótarján (8)	Vigarano Mainarda (It)
Közép-Dunántúl T:11 117 km^2 L:1,1 M fő	Tatabánya,(6)	nincs
	Székesfehérvár (10)	Cento (It), Blageovgrad (B), Zadar (Cr)
	Dunaújváros (3)	Elbasan (Skip)
	Veszprém (8)	nincs
Közép-Magyarország T:6919 km^2 L:2,86 M fő	Budapest (10)	Szarejevo (BiH), Lisszabon (Prt), Zágráb (Cr)
	Érd (3)	nincs
Nyugat-Dunántúl T: 11 183 km^2 L:1,0 M fő	Győr (7)	nincs
	Sopron (8)	Bolzano (It)
	Zalaegerszeg (13)	Gorizia (It), Dobrics (B), Lendva (Sl), Varasd (Cr), Zenica (BiH)
	Nagykanizsa (7)	Csáktornya (Cr), Kazanlak (B)
	Szombathely (12)	Ferrara (It), Lecco (It), Maribor (Sl)

12. táblázat: Önkormányzati kapcsolatok a legjelentősebb magyar városok külkapcsolati rendszere szerint, Forrás: a városok hivatalos weboldalai) alapján szerkesztette Pap N. 2007.,

Sp: Spanyolország, Prt: Portugália, It: Olaszország, M: Málta, C: Ciprus, Sl: Szlovénia, Cr: Horvátország, Srb: Szerbia, BiH: Bosznia-Hercegovina, Skip: Albánia, B: Bulgária, Gr: Görögország, Cg: Montenegró, Mac: Macedónia, V: Vatikán, A: Andorra, SM: San Marino, T: Törökország,

	C	Sl	Cr	Srb	BiH	Skip	B	Gr	Cg	Mac	T
államnyelv	görög	szlovén	horvát	szerb	bosnyák, horvát, szerb	albán	bolgár	görög	Crna- gorác	Macedón albán	Török
Jelentős kisebbségi nyelv	török	horvát szerb	szerb	Albán magyar			török		Szerb, albán	Török szerb	kurd
Magyarok nyelvismerete az állam nyelvén	5159	5643	42 549	25 483	Ld. a sor más elemei	n.a.	3513	5159	n.a.	528	2123

13. táblázat: A délkelet-európai országcsoportban beszélt fontosabb nyelvek ismerete Magyarországon, 2001 (fő), Forrás: különböző források (KSH népszámlálás 2001) alapján szerkesztette Pap N. 2007.

C: Ciprus, Sl: Szlovénia, Cr: Horvátország, Srb: Szerbia, BiH: Bosznia-Hercegovina, Skip: Albánia, B: Bulgária, Gr: Görögország, Cg: Montenegró, Mac: Macedónia, T: Törökország

A országcsoporton belüli fontosabb állami nyelveknek és a civilizációs képzéseknek van bázisa a magyar felsőoktatásban. A bolgár, szerb, horvát és a török nyelvek tanszékei vannak az ország egyetemein. A szomszédos állam nyelvei közül néhányat a kisebbségi oktatás, azon belül a felsőoktatás (szerb, horvát, szlovén) keretében is művelik.

A kisebbségi nyelveknek a közoktatásban is megvannak az intézményeik. Ez a nyelv- és civilizációs ismeret kijelöli a társadalmi méretű kapcsolatépítés lehetséges útjait is.

A balkáni államokkal létesített gazdasági partnerkapcsolatok

Horvátország

A statisztikák szerint a magyar befektetők 1993–2004 között mintegy 930 millió USD tőkét fektettek be Horvátországban, rendkívül gyorsan növekvő dinamikával. Ezzel Magyarország Ausztria, Németország és az USA után a 4. helyet foglalja el a befektetők sorában. A néhány nagy mellett, melyekről áttekintést ad a 14. táblázat, sok kis befektető is megjelent a tengerparton, ingatlanvásárlással. Ennek „eredményei” ellentmondásosak, de mindenesetre a horvát–magyar kapcsolatokat társadalmi méretűvé szélesíteni segítik.

Év	Befektető	Értéke	Jellege
1996	Zalakerámia	n.a.	Megvásárolta az INKER szaniteráru gyárat
2002	Dalmácia Holyday KFT.	n.a.	A tribunji yachtkikötő 32 éves koncessziójának megvásárlása.
2003	Dalmácia Holyday KFT.	n.a.	Megvásárolja <ul style="list-style-type: none"> • a Primošten szállodakomplexumot és kikötőt • a Kremik kikötőt • a Hvar szigeti Jelsa Hotelt • a Hotel Ploče-t
2003	MOL	505 millió USD	Az INA 25%-os részvénypaketje/olajipar
2004	Dunapack	23 millió euró	140 főt foglalkoztató hullámpapírgyártó üzem a fővárosban
2005	OTP	263 millió euró	A 7. legjelentősebb horvát bank részvényeinek 95,6%-át vette meg /OTP Banka Hrvatska d.d./

14. táblázat: A legjelentősebb magyar befektetések Horvátországban, Szerk: Pap N., Sült T., 2006 alapján

A magyar–horvát kereskedelmi relációban évente több, mint 1100 magyar cég vesz részt, viszi ki áruját, illetve ellenkező irányban 400 importál. A külkereskedelmi forgalom növekedése rendkívül dinamikus, láthatólag 2000 és 2004 között több mint két és félszeresére nőtt. Az ipari termékek vonatkozásában mindkét irányban vámmentes a forgalom. Az EU csatlakozás óta azonban a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek esetében aszimmetria áll fenn, a horvátok vámot vetnek ki a magyar termékekre, míg a horvát termékeket vámmentesen vagyunk kénytelenek fogadni. Mindezzel együtt is a forgalom jelentős magyar aktívummal jár, ami segít csökkenteni a magyar külkereskedelem hiányát.

A magyar export szerkezetében a gépek, berendezések, energiahordozók, feldolgozott termékek jelentősége kiemelkedő és növekvő, az élelmiszerek szerepe jelentős, bár csökkenő, a nyersanyagoké kicsi és csökkenő.

A magyar importban az energiahordozók, gépek és berendezések, feldolgozott termékek aránya jelentősebb, az élelmiszer, ital és nyersanyag jelentősége kisebb és csökkenő.

A magyarok turisztikai aktivitásában a horvát tengerpart kiemelkedő szerepet játszik. Ez a legközelebbi, jól elérhető tengerpart, melyhez történeti-kulturális ragaszkodás, a jugoszláv időszakból a megszokás, a tisztaság, a környezeti értékek és a sokoldalú turisztikai aktivitás lehetősége kötődik. A magyarok számára ez hosszú távon is a legfontosabb turisztikai célterületté teszi. Az elmúlt években dinamikus emelkedett az érkezések száma, és napjainkban mintegy félmillió honfitársunk fordul meg ezen a tengerparton. A magyar befektetések (ld. 14. táblázat) mutatják a turisztikai érdeklődés strukturális jelentőségét (PAP, 2006) (LÁSZLÓ–GÁSPÁR, 2006).

Törökország

A török–magyar kapcsolatokban a mindkét oldali erős érdekelttség a kézzelfogható. A főként török oldalról megélt történelmi barátság, a dinamikus fejlődő gazdasági kapcsolatok, bizonyos geopolitikai összekapcsoltság hatalmas lehetőségekkel kecsegtet. Kérdés, hogy hogyan alakul a török EU tagság kérdése? Jelentős lehetőség kínálkozik még a kapcsolatok alakításában a 2010-es Európa Kulturális Fővárosa közös rendezésében, amikor Pécs és Isztambul (a németországi Essen-nel együtt) lesznek társfővárosok.

A kereskedelem terén mindkét irányban rapid növekedést regisztrálnak a statisztikák, 2004-ben magyar kivitel 505 millió USD, a behozatal 305 M USD értékben realizálódott. Az árucseré tartalma jórészt iparcikk, háztartásigép és textiláru. A török gazdaság expanziója tükröződik a számokban is, a GDP értéke dinamikus nő, miközben az infláció üteme lassul.

Az FDI terén a török érdeklődés a jellemző, a mintegy 250–300 magyarországi török befektető a vegyiparban, textiliparban, gépkocsi alkatrészgyártásban, építőiparban, banki és szolgáltatási szektorban jelent meg, a befektetések összértéke 2004-ig elérte az 50 millió dollárt. Az alábbi táblázat mutatja a magyarországi török befektetések legjelentősebbjeinek körét. A magyar befektetések száma és értéke Törökországban annak ellenére minimális, hogy megnőtt a hazai érdeklődés a viszonyossági alapon számunkra korlátozás nélkül vásárolható török ingatlanok iránt.

A kereskedelem terén mindkét irányban rapid növekedést regisztrálnak a statisztikák. A török gazdaság expanziója tükröződik a számokban is. Az árucseré tartalma jórészt iparcikk, háztartásigép és textiláru.

A látogatástatisztika alapján nagy volumenű török határátlépő érkezett Magyarországra a vizsgált időszakban. Ez nem valódi turizmusról, hanem arról a tényről árulkodik, hogy a Németországban dolgozó törökök hazánkon keresztül látogatnak haza. Az adatokban tükröződő változások elsősorban az útvonalválasztást befolyásoló politikai eseményekkel (háborús események) függenek össze. A magyarok törökországi utazásai – a vizsgált időszakban – dinamikus növekedést mutatnak. Ez a hagyományosan vonzó isztambuli desztináció mellett a törökországi fürdőhelyek (főként Antalya) növekvő népszerűségét mutatja.

cégnév	tevékenységek
Baykan Otogaz Ltd	autó – gázüzem – konvektorok gyártása
Ihlas Holding	üzletközpont Bp. Újpalotán
Aunde Teknik A.S.	autóbusz ülések gyártása
Polilas A.S.	gumitömítések gyártása
Haytek Konfeksion	felsőruházat gyártása
Bayramlar Holding	porfestékgyártás (Peremarton)
Egeseramik	csempe és szaniteráru értékesítés
Pulver A.S.	porfestéküzem
Unip Ltd	logisztikai központ (Oroszlány)
Ikarus Egyedi Gépgyár	autóbuszgyártás
Volksbank	pénzügyi szolgáltatás
Celebi Holding	ferihegyi repülőtéri kiszolgálás

15. táblázat: A legjelentősebb magyarországi, török tőkével működő vállalkozások, Forrás: ITDH, 2006

Albánia

Az Albániával kialakított kereskedelmi kapcsolatok a térségen belül volumenben a legcsekélyebbek közé tartoznak, elsősorban a magyar export jellemzi (*a kereskedelmi egyenleg 2004-ben 17 M EUR, de a magyar aktívum nagyon jelentős arányú (16 M EUR)*). Egészében a magyar gazdasági jelenlét messze a lehetőségek alatt van, ami csak nehezen értelmezhető. Az albán–magyar viszony albán oldali pozitív megítéléséből következhetne egy erőteljesebb kapcsolat, de a statisztikák csak nagyon alacsony intenzitású viszonyrendszerrel árulkodnak. Vélhetően a sematikus és torz magyarországi Albánia-kép, a nyelvi-kulturális távolság, és az, hogy Albánia az államszocialista időszakban is erősen elzárt volt (nem alakultak ki a helyi piacon való boldoguláshoz szükséges erős személyes kapcsolatok) felelős a kiaknázatlanul maradt lehetőségekért.

A magyar turisták száma csekély, főként a Görögországból (*Korfu*) és Montenegróból rövid időre átkirándulók adják ki ezeknek is a zömét (CSÁSZÁR–PAP, 2007). A vizsgált időszakban a látogatóstatisztika folyamatos, enyhe emelkedést mutat, de csupán kétezer értéket ér el. Az albánok látogatásai Magyarországra számszerűen magasabb értékeket mutatnak (de nem nagyságrenddel), trendjében csökkenőek, az évről-évre bekövetkező változások hektikusak.

Bosznia-Hercegovina

A formálisan föderális berendezkedésű állam, mely nemzetközi gyámság alatt él, sok tekintetben magán viseli az átmenetiség jellemzőit. A politikai bizonytalanság hosszú időn át óvatosságra készítette a külföldi tőkét. A kereskedelem hatalmas passzívummal jellemezhető. Az ország költségvetésének adatai az ország politikai-gazdasági rendszere miatt nem adnak lényeges eligazítást. Külön költségvetéssel rendelkezik Bosznia-Hercegovina (központi) kormánya, a BiH Föderáció és a Republika Srpska kormánya, valamint Brčko Körzet kormánya (közgyűlése), amely költségvetések korábban sohasem álltak össze egy konszolidált országos költségvetésben. Általánosan jellemző volt, hogy

mindegyik illetékes kormány saját költségvetésének ésszerűsítésére és csökkentésére törekedett, ami rendszerint nem valósult meg.

A – lényegében továbbra is teljesen nemzetközi irányítás alatt álló – bankrendszer továbbra is jól teljesít, amit elsősorban az osztrák bankintézmények további jelentős térhódítása jellemez.

A külföldi beruházások a 2004. évben 383 millió EUR-t tettek ki, a 2003. évinek több mint kétszeresét. A magyar–bosnyák kétoldalú tőkebefektetések alacsony szinten mozognak és egyik ország statisztikájából sem állnak rendelkezésre megbízható információk. Bosznia-Hercegovinában a magyar működőtőke-befektetések értéke 1994–2004 között mindössze a 0,5 M EUR-t érte el.

A turizmus adottságai több tekintetben kitűnőek, az infrastruktúra és a turisztikai termékek ellenben fejletlenek. A magyarok elsősorban a tengerpartra igyekezve haladnak át a térségen, elsősorban Szarajevó és Mostar meglátogatására szorítkoznak. A magyar gazdasági kapcsolatokban a kereskedelem a hangsúlyos, mely jelentős aktívummal jár Magyarországra (PAP, 2005) (LJUBIĆ, 2005).

Bulgária

A magyar–bolgár kapcsolatokban a történelmi jó viszony, a jelentős, mindkét oldali intézményrendszer, a közös EU és NATO tagság jelentős lehetőségekkel kecsegtet. Bulgária jelentős gazdasági növekedés előtt áll, ugyanakkor súlyos problémákat is kezelnie kell. Különösen a drámai népességfogyás az, ami kevéssé kezelhető, de drasztikus hatással az ország teljes életére. Magyarország számára a kapcsolódás nagy tudatosságot igénylő feladat. A sajátos balkáni viszonyokhoz való alkalmazkodás és a magyar érdekeltség jó pozicionálása révén fejleszthetjük kapcsolatainkat.

A kétoldalú kereskedelem fejlődik, a magyar import 2003-hoz képest 2004-ben 51,1%-kal, az export 72,4%-kal nőtt. Mivel ilyen nagy mértékű növekedés egyik évben sem volt tapasztalható, prognosztizálható, hogy a két ország között a jövőben további jelentős fejlődés várható. A magyar export favorit termékei a gyógyszerek, konzerv kukorica, TV készülékek, kenő- és egyéb olajok, PVC, számítástechnikai gépek és alkatrészek, mérőkészülékek. A bolgár kivitelnél a pékáru és cukrászsütemények, ruházat, élelmiszer, gépkatrészek, vegyipari termékek szerepeltek kiemelten.

A magyar vállalkozások már megjelentek az országban, de térnyerésük igazán a Bulgária EU csatlakozása után lehet jelentős. A befektetések összege ugyanakkor évről-évre jelentősen nő, az OTP csoport 2003. évben 100%-os tulajdoni hányaddal megvásárolta a bolgár DSK Bankot. 2004-ben a bank 3 éves futamidőre, mintegy 140 millió EUR hitelfelvételhez jutott nemzetközi pénzügyintézetektől. Ezzel is növelve beruházása értékét, melyből bevezették az E-banking szolgáltatást, valamint külön ügyfélszolgálatot létesítettek a kiemelt partnereik részére. A Dunapack Rt.–Rodina plovdivi gyárában 2004-ben a Dunapack Rt. 1,5 millió EUR beruházást hajtott végre a termelő berendezések korszerűsítésének területén.

A turizmus területén Bulgária jól ismert a magyarok, főleg az idősebb korosztály körében. Az államszocialista időszakban a bolgár tengerpart népszerű desztináció volt, amit alacsony színvonalú tömegturizmus jellemezett. Az 1990-es években drasztikus visszaesés következett be, majd a következő évtizedben, összefüggésben a jelentős bolgár idegenforgalmi fejlesztésekkel, újra felfedezték. Az értékek látványos növekedést mutatnak.

Ciprus

A megosztott sziget két fele közül a déli, görög résszel alakultak ki intenzív kapcsolatok. A ciprusi cégek magyarországi jelenléte, minthogy Ciprus off-shore pénzügyi központ,

nem feltétlenül (és a tapasztalatok szerint általában nem is) jelent effektív jelenlétet. Ugyanakkor bizonyos pénzügyi manőverekben ezek a vállalkozások időnként – kevéssé átlátható módon és tartalommal – de fontos szerepet játszanak. A magyarok turisztikai érdeklődése Afrodité szigete iránt növekvő a vizsgált időszakban. A Magyarországon tanult ciprióta diákok (és magyar házastársaik) fontos szerepet játszanak a kétoldali kapcsolatokban (PAP, 1997).

Görögország

A magyar kivitel 262,1 millió eurót, a behozatal 60,9 millió eurót tett ki 2004-ben (KSH-adatok szerint). Ez 67, illetve 2 % növekedést mutat 2003-hoz képest. Az áruszerkezetet tekintve exportunkban a gépek, gépi berendezések, élelmiszerek túlsúlya, importunkban a feldolgozott termékek és élelmiszerek túlsúlya a meghatározó.

A görög–magyar gazdasági kapcsolatokon belül jelentős a turisztikai szektor. Évről-évre nagy számban érkeznek magyarok a görög tengerpartra és a szigetekre, nem véletlen, hogy a magyar vállalkozók görögországi befektetési törekvései is a szállodaiparra összpontosultak (0,2 millió euró értékben) A működőtőke áramlása mindkét irányba csekély mértékű, a görög tőke Magyarországra „áramlása” 2004-ig 4,8 millió eurót jelentetett.

A tapasztalataink szerint, az 1940-es évek végén a görög polgárháború nyomán Magyarországra menekült mintegy 15 000 görög leszármazottai (a második és a harmadik generáció) játszanak aktív szerepet a gazdasági kapcsolatok fejlesztésében.

Macedónia (FYROM)

A macedón–magyar viszony, és annak minden szegmense a politikai stabilitás függvényében fog a jövőben fejlődni. A magyar–macedón kereskedelmi kapcsolatok volumene nem túl nagy és jelentős magyar aktívummal jellemezhető.

Ugyanakkor Magyarország mégis jelentős szerepet játszik az országban, hiszen a Magyar Telekom vállalat nyerte el a macedón távközlési vállalat privatizációs tenderét. A kis országban jó lehetőségek vannak a gazdasági térnyerésre. A távközlési privatizáció ráirányíthatja a figyelmet a helyi lehetőségekre. A politikai kapcsolatok problémamentesek, a magyarok megítélése jó, ami különösen abból a szempontból értékelendő, hogy a macedónok egyetlen szomszédjukkal sem ápolnak felhőtlen viszonyt.

A magyar turizmus nem jelentős és elsősorban a Görögországba tartó átutazók köréből kerülnek ki a látogatók (PAP–VÉGH–REMÉNYI, 2006). A fejlődés lehetőségei jók, elsősorban Ohrid környéke kecsegtet magyar érdeklődéssel.

Montenegró

A kis balkáni állammal – mely 2006-ban formálisan is elnyerte függetlenségét – kialakított gazdasági kapcsolatokról számszerűsített mutatók kevéssé léteznek, a számadatok még a szerb-montenegrói államszövetségre vonatkoznak. A magyar kapcsolatok erőteljesen fejlődnek, Magyarország a telekommunikációban, a bankszektorban és az ingatlanfejlesztés területén vásárolt meg jelentős piacokat. A statisztikák szerint 2006-ban a legnagyobb befektető országgá váltunk. Jelen van a magyar cégek közül az OTP, a Magyar Telekom, a Trigránit, a Danubius Hotels. A magyarok szállodavásárlásokkal is jelen vannak az országban. Erőteljes magyar vállalati érdeklődés tapasztalható a Bar-i kikötőhöz kapcsolódó szolgáltatások iránt is.

Az ország a turizmusból él jelentős mértékben (a GDP kb. 15%-a származik ebből az ágazatból), így a turizmus területén számottevőek a fejlődési lehetőségek. A magyar turisták száma nem jelentős, de növekvő (NAGY ABONYI, 2006). A magyarok az Adria

partja mentén, Horvátországból, a Belgrád–Bar vasútvonalon, illetve repülőgépen érkeznek az országba.

Szerbia

A kétoldalú gazdasági kapcsolatok jelentős ütemű fejlődést mutatnak. Jelentős a külkereskedelem bővülése, mind az export, mind az import nő. A magyar külkereskedelmi aktívum jelentős és növekvő mértékű. Magyarország az árucserében a fejlettebb partner szerepét játssza, zömmel gépipari termékeket exportál, nyersanyagokat és félkész termékeket importál.

A befektetések terén Magyarország a 6. helyen áll Szerbiában (SzNB). Az OTP jelenleg a szerbiai bankpiacon 3%-os részesedést mondhat a magáénak. A MOL benzinkutak létesítésével terjeszkedik. Várhatóan nagy jelentőségű lesz egy amerikai–magyar vállalatnak Nagybecskerekén (Zrenjanin) létesítendő bioetanol üzeme (380 millió Euró értékű beruházás). További jelentős magyar befektető még Szerbiában a Trigránit és a Betonút (ZEMNICZKY, 2007).

A turistaforgalom a két ország között arányaiban nem jelentős. A kétoldalú kapcsolatoknak kiemelkedő faktora a vajdasági magyar kisebbség, mely gazdasági tekintetben is hidat képez a két ország között. A szerb–magyar határ menti együttműködés lehetőségei jók, a reálszférában – nem mindig a statisztikában is látható módon – már most is jelentősek a gazdasági eredmények.

Szlovénia

A szlovén–magyar gazdasági kapcsolatok az államok méretének és jellegének megfelelőek. Az adatok szerint az elmúlt években a külkereskedelemben folyamatosan jelentős magyar aktívum képződik.

A legjelentősebb magyar befektető Szlovéniában a Magyar Alumíniumipari Rt. (Silkem timföldgyár) és a magyar nemzeti olajtársaság a MOL Nyrt.. A TriGránit, ingatlanfejlesztő vállalat 2005-ben elnyerte az új ljubljanai városközpont kivitelezésének fővállalkozására kiírt 250 millió eurós tendert, ami a második legnagyobb külföldi beruházás Szlovénia történetében. A 2006-os év végén Magyarországon befektetett szlovén tőke értéke mintegy 18 millió euró, míg a magyar befektetések értéke Szlovéniában 25 millió euró.

Magyarországon a legjelentősebb szlovén beruházó a Gorenje, illetve kiemelkedő beruházás még a 40 millió eurós költséggel létesített Li-Premix állati takarmánygyár Zalaegerszegen.

A gazdasági együttműködés szempontjából kedvező körülmény, hogy 2004-től felállt a Szlovén–Magyar Határmenti Regionális Térségfejlesztési Tanács, mely a helyi, regionális gazdasági kapcsolatok fejlesztésének bázisa. A határ menti térségben élő szlovén és magyar kisebbség a kapcsolatok fejlesztésében fontos szerepet játszik.

Szlovénia megítélése a magyar turisták szemében kedvező, hegyvidékei (különösen a téli időszakban) és a rövid tengerpartja növekvő számban vonz látogatókat. Kedvező körülmény, hogy a szlovén–magyar politikai kapcsolatok problémamentesek, a kultúra vonatkozásában kedvezőek a hasonló történelmi tapasztalatok, a Monarchia szelleme mindkét nemzeti közösséget átfogja.

Összegzés

Magyarország számára a vizsgált országcsoporttal a reálkapcsolatok minden területén fejlődést mutatnak a vizsgálataink, így a térség, nem utolsósorban az EU és NATO tagság kötelékei miatt, felértékelődően van Magyarország számára. A térségbeli

államokkal kapcsolatban évről-évre jelentős kereskedelmi aktívum képződik, a térséggel kapcsolatos kereskedelem volumene nő.

A magyar működőtőke kihelyezésben a Balkán-félsziget országai kitüntetett figyelmet élveznek. Néhány magyar vállalkozás (MOL, OTP, TriGránit, Betonút, Magyar Telekom, stb.) jelentős szerepet játszik a nyugat-balkáni privatizációs folyamatokban. Az Adria partjai mentén (Horvátországban és Montenegróban) magyar vállalkozások sora szerzett pozíciókat az energiaipar, távközlés, pénzügyi szolgáltatások és a turizmus-vendéglátás területén. A Magyarországra irányuló FDI terén inkább csak a törökök aktívak.

A turizmus területén is érzékelhető a növekedés. A magyarok térségbeli érdeklődése jellemzően Horvátországhoz, Bulgáriához és Görögországhoz kötődik. A többi országban is nő a magyar látogatók száma, de arányaiban elmarad a fent felsoroltakhoz képest.

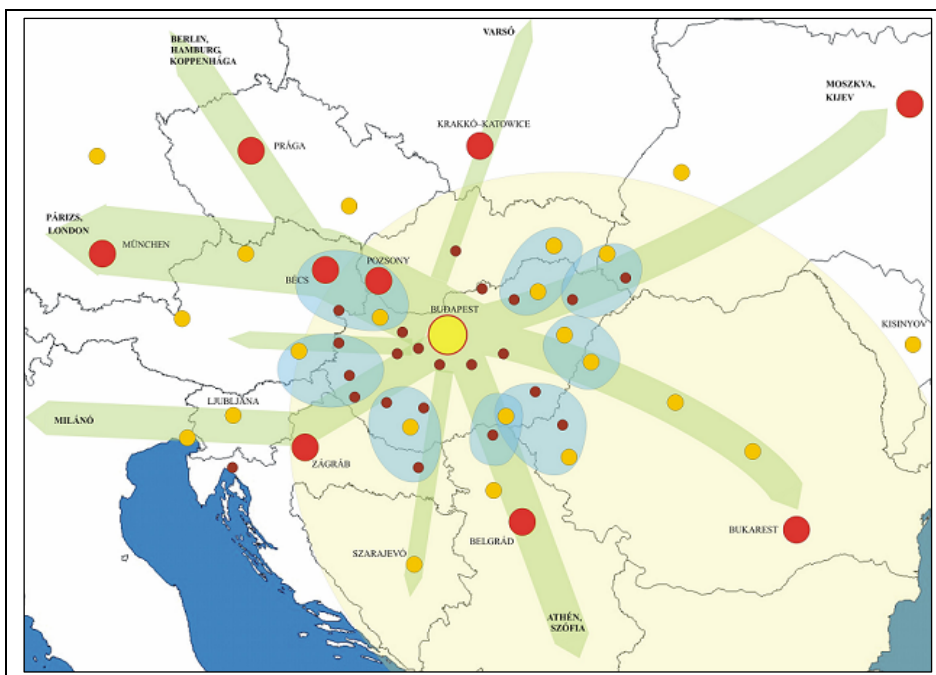
A nagyon különböző méretű és jellegű csoportból pár olyan állam azonosítható, amelyek esetében a kapcsolatok volumene és intenzitása számottevő, és a jövőben egyre meghatározóbb lesz a számunkra.

- A horvát–magyar reláció – bár a fejlődés korlátai (már csak a méretek okán is) láthatóak – nagyon fejlett az országcsoporton belül. A problémamentes politikai kapcsolatok, a széleskörű kereskedelmi, befektetési és turisztikai kapcsolatok fontos, stabil és állandó partnerré teszik az országcsoporton belül Horvátországot. A várható horvát EU és NATO tagság révén az intézményi kapcsolatok még tovább erősödhetnek.
- A török viszonylatban, a jövőt illetően sok ugyan a kérdőjel (EU tagság), de a török–magyar kapcsolatok jól megalapozottak, és minden területen dinamikus fejlődnek. A törökök számára a magyar kapcsolat geopolitikai és történelmi okok miatt is fontos. Az eurázsiai ország hatalmas demográfiai és gazdasági potenciállal rendelkezik, egy olyan térség határán, mely jelentős demográfiai erózió, strukturális átalakuláson megy keresztül az elkövetkező évtizedekben.

Az együttműködés dimenziói közül jelentősek a földrajziak és a kulturálisak is. A földrajzilag erősen tagolt balkáni térségben a „távolság” kérdése több aspektusból is jelentőséggel bír. Nem csupán a földfelszíni távolsággal kell számolnunk, hanem mentálissal és finanszírozásával is. A nagy közlekedési rendszerek még nem képeznek összefüggő egészet, jelentősek a fehér foltok, a belső perifériák. A tenger szerepe az országok életében meghatározó, nagymértékben fordulnak felé társadalmak.

A nyelvi-kulturális faktor szerepe is jelentős. Ilyen a magyar kisebbség szerepe Szerbiában, Horvátországban és Szlovéniában, a közvetítő szerepet játszó horvát, szerb, görög, bolgár kisebbségé. A magyarság iránt egyfajta „történelmi barátságot” éreznek a törökök és a bolgárok is. Az albánság pozitív attitűddel van a magyarság felé. Az oktatási rendszerünk (földrajz, történelem, nyelvek) felelőssége kiemelkedő szerepet játszik a kapcsolatok jövőbeli alakulásában.

A globalizációs folyamatokhoz alkalmazkodás a délkelet-európai térség egésze számára feladatokat ad, részben ahhoz hasonlókat, mint amelyeneket Magyarország elé is állít. Az egész vizsgált térség periférikus helyzetű és jellegű, a modernizáció és a biztonság kihívásai sok tekintetben megegyeznek a magyarországiakkal. A globalizációs folyamatokból elsődlegesen a hátrányokat tapasztalhatják meg a déli államok, főként a fokozódó migrációt, illetve az új típusú háborúkat.

4. ábra: Pécs helye Magyarország területi integrálódásának főbb dimenziói között. Forrás: OTK 2005.

A TENGERI KIJÁRAT KÉRDÉSE

Európa félsziget jellegéből adódóan nyugatról kelet felé haladva egyre nő az eurázsiai kontinens belső területeinek tengertől, különösen pedig az ún. meleg tengerektől való távolsága. Ennek nyomán megkülönböztethetünk egy „tengeri” és egy „szárazföldi” Európát. Sőt, egyesek Európát alapvetően tengeri jellegűnek tartva, határát a Finn-öböl és az Azovi-tenger közötti vonalon húzzák meg.

Európa nagyobb részének, vagy egészének tengeri meghatározottságát igen meggyőzően bizonyítja számos tényező. Ilyenek többek között a klíma sajátosságai, melyek kialakításában az óceán meghatározó szerepet játszik, az 1000 km²-re jutó tengerpart magas aránya (4km/1000km², szemben Ázsia 1,7km/1000 km²-ével), a Föld európai hajós népek által való „felfedezése” és kolonizálása, stb.

Ugyanakkor a kontinens államai közül 14-nek nincsen tengerpartja, a tengerre való kijutásuk csak egy másik állam (vagy államok) területén keresztül lehetséges.

A tengertől elzárt, ún. landlocked államok számbeli eloszlása Nyugatról Keletre növekvő tendenciát mutat. Sajátos képet mutat a területi eloszlásuk, ami a különböző tengerekhez mért távolságukat illeti. Megállapíthatjuk, hogy a 14 állam közül 11 a mediterrán térséghez, egy (Luxemburg) az Atlanti-óceánhoz, kettő (Belarusz és Csehország) a Balti-tengerhez fekszik közelebb. Az említett, tengerparttal nem rendelkező országok csoportja kevés közös vonást mutat. Azt azonban szükséges kiemelni, hogy ezek viszonylag kis területű, alacsony népességszámú államok. Együttesen is csak nagyon kicsi részét képezik Európának. A lakosságszámuk 9%-a,

területük 6%-a a kontinensének. Vannak közöttük szélsőségesen gazdag (Svájc), és igen szegény országok (Macedónia).

Korábban a landlocked országokat tipikusan mint ütközőállamokat tartották számon, mi azonban eredetük szerint három csoportra osztottuk őket. Az első csoportba a középkori eredetű törpeállamok, vagy „maradékállamok” tartoznak (Andorra, Liechtenstein, San Marino, Vatikán). Ezek közül tényleges ütközőállami múltat csak Andorra esetében fedezhetünk fel.

A második csoportba azok az államok tartoznak, melyeket a hagyományos politikai földrajz ütközőállamoknak tekint (Svájc, Ausztria, Luxemburg és Magyarország mellett korábban ide tartozott Csehszlovákia is). Ezek között található a déli latin és az északi germán Európát egymástól elválasztó övezetben Svájc, az európai államrendszer egyik legstabilabb eleme. Ugyancsak ebben az övezetben található Luxemburg és Ausztria is, melyeknél ez a jelleg kevésbé erőteljes. Magyarország a jelenlegi „trianoni” formájában, mint a „cordon sanitaire”, a köztes-európai ütközőállami zóna része született meg.

A harmadik csoportba az 1990-es évek államosodási hullámával létrejött köztes-európai államok sorolhatók, melyek létrejöttében szintén közrejátszottak nagyhatalmi törekvések az ütközőállami övezet megújítására, megerősítésére. Ezek azonban elsősorban etnikai alapon létrehozott államok. Kialakulásukban belső folyamatok játszottak főszerepet, melyek aztán nagyhatalmi elismerést kaptak. A megindult bomlást az 1989-es szovjet–amerikai, Máltán tartott csúcstalálkozó generálta, amelynek nyomán a kelet-közép európai „rendszerátalakítások” bekövetkeztek.

Állam	Méret (km ²)	Népesség (1000 fő) 2006	GDP per fő (USD) 2005
Andorra	468	71	24 000
Ausztria	83 870	8193	32 500
Belorusszia	207 600	10 293	7100
Csehország	78 866	10 235	20 000
Magyarország	93 030	9981	16 300
Liechtenstein	160	34	25 000
Luxemburg	2586	474	65 900
Macedónia	25 333	2050	7800
Moldova	33 843	4467	1900
Montenegró	14 026	630	3800
San Marino	61	29	34 600
Szerbia			
Szlovákia	48 845	5439	16 300
Svájc	41 290	7524	32 200
Vatikán	1	1	n. a.
Összesen	629 929	59 421	22 107
Európa összesen	10 400 000	666 500	23 610
Landlocked országok az összes Európa százalékában	6%	9%	93,7%

16. táblázat: Az európai landlocked államok néhány adata Forrás: CIA WorldFactbook... 2005/2006

A tengerre való kijutásnak az idők során több útja-módja is kialakult. A középkor folyamán a tengerbe vezetõ, hajózható folyók használatát isteni jog (természeti jog) által biztosítottak vélték. Ez valójában igen korlátozott lehetőség volt. A tengerre való kijutást az újkorban szerzõdésekkel igyekeztek biztosítani.

Európa belvízi közlekedési rendszerét két folyó határozza meg: a Rajna és a Duna. A Rajnai Navigációs Központi Bizottságot – az egyik legrégebb európai multilaterális szervezetet – az 1815. évi Bécsi Kongresszus záróegyezménye hozta létre. Feladata a szabad hajózás biztosításával összefüggõ kérdések megoldása. Tagjai eredetileg a parti államok egy része volt, Belgium és az Egyesült Királyság (mint gyõztesek) az I. világháború után csatlakoztak a szervezethez. Eredetileg a hajózás egyáltalán nem volt szabad, és csak több lépcsõben, különbözõ szerzõdésekkel tudták azt biztosítani. Ilyen volt például az 1831. évi Mainzi Törvény, mely a folyó mentén fekvõ államok számára biztosította a szabad hajózást, vagy az 1868. évi Mannheimi Egyezmény, mely kimondta, hogy mind a Rajna-menti, mind pedig a nem Rajna-menti államok hajói szabadon használhatják a folyót. Egyes kiváltságokat azonban (pl. cabotage) mai napig sem engedélyeztek teljes körûen.

A dunai szabad hajózás helyzete hasonlóképpen alakult. Ausztria és Oroszország 1840-ben, az ún. Duna-hajózási szerzõdésben állapodott meg a hajózás szabadságáról. Ugyancsak ezt tartalmazta az 1854-es angol–francia és osztrák–török szerzõdés is, majd 1856-ban, a Párizsban összeült nagyhatalmak a Dunát nemzetközi folyamává nyilvánították. Különbözõ szervezeteket hoztak létre. A Dunán, a szabad hajózás elvétõl függetlenül, mindig a nagyhatalmak erõviszonyai függvényében alakult a közlekedés. A háborús veszteséket rendszerint kiszorították a folyóval foglalkozó bizottságokból, illetve a hátrányukra hoztak rendelkezéseket. (GAZDAG, F. 1992)

A tengeri közlekedéssel problémaként szembenézõ államok legbiztosabb megoldásnak tengerparti területek elfoglalását tekinthették, szárazföldi kijárat nyitásával. Történelmi szempontból legjelentõsebb ilyen törekvés az orosz államé volt, mely szabad, meleg tengeri kijárat biztosítását tűzte ki célul. Az orosz állam a 18. századig *landlocked* volt. Nagy Péterrel kezdõdött a törekvés saját kikötõk kiépítésére a Balti-tenger, majd a Fekete-tenger partján, de nem teljesen kielégítõ eredménnyel.

Oroszországon túl még további államokat is találhatunk a Balti- és Fekete-tenger térségében, melyeknek tengeri kijárata egy zárt, ellenõrizhetõ és ellenõrzött tengerre nyílik. A Világtengerre való kijutásuk lehetőségét a történelmi tapasztalatok szerint korlátozottnak kell tekintenünk. Ezen államok közé tartozik pl. Bulgária, Finnország is, melyeknek törekvését helyzetük javítására – történelmüket vizsgálva – nyomon követhetjük.

A korridorokkal kapcsolatos viták, törekvések virágkora a 20. század elsõ fele volt. Ekkor, a sok tekintetben végletesen dezintegrált Európa államait kemény, nehezen átjárható határok, magas vámfalak, autarchiára való törekvés jellemezte. A nemzetek gyanakvóan tekintettek egymásra, a közelmúlt sérelmei (háborús cselekmények) még túlságosan frissek voltak.

Az új század elsõ háborúit Európában a Balkánon vívták. Ennek során Bulgária tengeri kijáratot nyitott az Égei-tengerre (1913), melyet azonban csak 1919-ig birtokolt. Ekkor ez görög kézre került. Ezt a területet, Nyugat-Trákiát, melyet bolgárok csak elenyészõ arányban laktak, gyakorlatilag törökök és görögök népesítettek be; a bolgár állam egyértelmûen geopolitikai megfontolásokból szerezte meg. Jellemzõ módon, a második világháború idején, 1940-ben újra elfoglalta és a háború végéig birtokolta a területet.

A finn állam helyzete hasonlatos a bolgárhoz. A független finn állam megalakulásakor hosszú balti tengerparttal, és egy igen keskeny, a Barents-tengerre nézõ

kijárat (korridorral) rendelkezett. Ez utóbbi Petsamo (ma Pecsenga) kikötőváros környéke volt, az ún. Petsamo-terület. A rendkívül gyéren lakott északi területeken jelentőségét nem valamiféle etnikai körülmény adta, hanem az, hogy egy egész évben hajózható tengerre nézett. Az észak-atlanti áramlás ezt a partszakaszt egész éven át jégmentessé teszi ma is. Ezzel szemben a baltikumai finn tengerpartok többsége minden évben hónapokra befagy. Biztonságpolitikai szempontból is kedvező volt egy ilyen „nyílttengeri” kikötő, hiszen a Balti-tenger „légmentesen” lezárható. Jelentősége a gyakorlatban csak kicsi lehetett, hiszen háttérterülete gazdasági szempontból nem volt túl jelentős. Inkább potenciális jelentőséggel bírt. A kijáratot biztosító területet még a finn–orosz „téli háború” idején is megtartották, és csak a II. világháborút követő 1947-es párizsi békeszerződésben volt kénytelen Finnország, Oroszország javára lemondani róla.

Az I. világháborút, a történelem első nagy „anyagháborúját”, a tengerektől, így az utánpótlás lehetőségétől elzárt központi hatalmak elvesztették. Az Amerikai Egyesült Államok döntő szerepe a háború megnyerésében vitathatatlan volt. A győztes amerikaiak megfogalmazták elképzeléseiket a háború lezárására és az azt követő rendezésre. Ezek tükröződtek Woodrow Wilson elnök 14 pontjában. A pontok közül a 13. foglalkozott egy új lengyel állam létrehozásával (Lengyelországot a 18. század folyamán háromszor felosztották). Az új állam életképességének biztosítására egy korridor létesítését irányozta elő, ez volt az ún. danzigi korridor. Ferdinand Foch francia marsall, a győztes antant haderő főparancsnoka szerint a következő háború magvait vetették el a létesítésével, és valóban ezen a ponton kezdődött a II. világháború.

Csehszlovákia, melyet szintén a békekonferencia hozott létre, szintén felvetette igényét tengeri kijáratra. A kijárat délnyugati irányban, a mai Burgenland és Magyarország nyugati területein vezetett volna az SZHSZ Királyságig. Sajátos módon nem vezetett volna a tengerig, de biztosította volna Csehszlovákia számára a vasúti összeköttetést az adriai kikötőkkel, és egyben teljessé tette volna a kisantant gyűrűjét Magyarország körül. A békekonferencia 1919 márciusában elvetette a tervet, mert a korridor teljesen elszigetelte volna Ausztriát, és a Németországgal való egyesülésre készítette volna, melyet az antanthatalmak mindenáron el kívántak kerülni (ROMSICS, I. 1992, ÁDÁM, M. 1977).

A múlt század végén írta Mahan, hogy a nagyhatalmiság elképzelhetetlen a tengeren való megjelenés, jelentős kereskedelmi és haditengerészeti flotta birtoklása nélkül. Az Osztrák–Magyar Monarchia nagyhatalom volt egészen az I. világháború végéig, amikor széthullott, több darabra tört. Utódállamai, Ausztria és Magyarország, a nagyhatalmiság megszűntével elvesztették tengeri kijáratukat is, az a győztes antant hatalmakhoz tartozó államokhoz került.

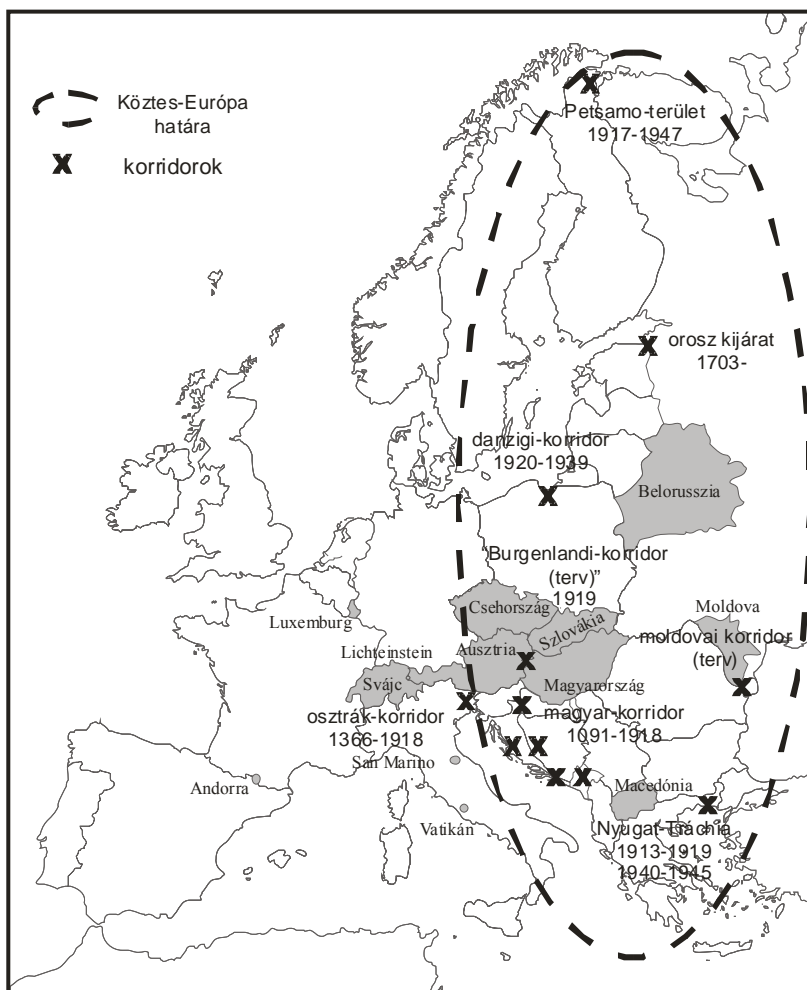
A jelenlegi helyzet alapjai a nagyterületű, soknemzetiségű birodalmaknak az I. világháborút követő felbomlásával, a „cordon sanitaire” létrejöttével alakultak ki. A II. világháborút követő rendezés alapjaiban megőrizte a korábbi struktúrát. Az 1989-et követő „új államosodási” hullám tovább szaporította a tengerhez való kijutással, mint problémával szembenéző államok körét. A „cordon sanitaire” landlocked államainak tengerre jutási problémáira már az I. világháború után megoldást kellett találni, éppen az államok e csoportja hátrányainak, illetve az esetleg a továbbiakban fellépő feszültségek csökkentése érdekében.

Barcelonában, 1921-ben 32 állam részvételével tartottak konferenciát, és írtak alá konvenciót a tranzitforgalom szabadságáról. A részt nem vevő államok később kétoldalú egyezményekkel rendezték kapcsolataikat ezt a területét. A konvenció rendezett néhány kérdést, de nyitva hagyott sok másikat. Elsősorban stratégiai kérdéseket nem oldott meg, de gondot okozott az is, hogy nem tartották be maradéktalanul. Erre utal

néhány nem európai esemény is. Irak 1922-ben tengeri kijáratot igényelt magának a Perzsa-öbölhöz. Kolumbia az ún. Letitia korridort követelte Perutól, mely biztosíthatta számára a kijutást az Amazonashoz.

Izrael a Vörös-tengerhez nyitott kijáratot az ún. akabai korridorral. A helyzet rendezésének igénye további egyezmények kidolgozására sarkallta a nemzetközi közösséget.

1958-ban, az ENSZ keretében rendezték a tengerre való szabad kijutás kérdését. 1964-ben az újonnan létrejött, tengerparttal nem rendelkező afrikai államok helyzetét rendezte nemzetközi egyezmény. A Nyugat-Európában kibontakozó integráció az ún. négy szabadság révén biztosította tagjai számára, hogy ez a probléma ne merülhessen fel államközi konfliktus formájában.

5. ábra. A 20. századi korridor problémák Európában és a Balkánon (szerk. Pap N.)

Az 1990-es évek államosodási hullámával Köztes-Európában újra jelentőséget kapott a korridorok biztosítása a tengerhez, elsősorban a mediterrán és a fekete-tengeri térségben. A Balkánon, ahol Jugoszlávia területén erőszakos cselekmények közepette,

háború révén jöttek létre új államok, a landlocked állapot bekerült az államközi viszony tematikájába. Macedónia görög blokádja jelzi, milyen előnyei vannak a saját tengeri kijáratnak.

Ez magyarázhatja a jugoszláv utódállamok törekvéseit saját kikötő biztosítására, kiépítésére, mögöttes közlekedési vonalak kialakítására. Szlovéniának Kopernél, Bosznia-Hercegovinának Neumnál van sovány érintkezési pontja a tengerrel. A pirani öböl vízterületének nemzetközi jogi minősítése Horvátország és Szlovénia között államközi feszültséghez vezetett. A horvátok a horvát állam szárazföldi területét kettévágó neumi korridor megkerülésére kénytelenek a szigeteken új utat, hidat kialakítani. A szerb Krajinák szintén törekedtek tengeri kijárat biztosítására. Szerbia tengeri kijáratát 2006-ban veszett el Montenegró kiválásával az államszövetségből. Sajátos helyzetben van a kelet-európai új államok egyike, Moldova. Ez az állam két úton kapcsolódhatna a Fekete-tengerhez. Vagy területcserével juthat tengerparthoz, vagy a Dunán keresztüli hajózó utat építhetne ki, melyen át tengeri hajókat is tudna fogadni, egy a Prut-on kiépítendő kikötőben.

Láthatólag a tengerekhez való kapcsolódás kérdése az új államok politikai napirendjén változatos formában jelenik meg.

Általában két pont közötti átjárás lebetőséget fogalmaznak meg a korridor kifejezéssel. Úgy tűnik számunkra, a problémának van egy közlekedési (kommunikációs), és egy szuverenitási aspektusa. A tágran értelmezett kommunikáció megvalósulásának technikai, valamint nemzetközi jogi keretei és korlátai vannak. Az egy állam szuverenitása alá tartozó területeken ezek a keretek és korlátok jóval „puhábbak”. A fejlesztés lehetőségei tágabbak, a szabályozás egyszerűbb, a technikai, finanszírozási akadályok könnyebben leküzdhetők, a nemzetközi viszonyoktól való függés kisebb. Így különbséget kell tennünk a kettő, vagy több ország területét átszelő és az egy valamely államot a nemzetközi vízi utakkal összekötő komplex közlekedési folyosók között.

A korridorokat mint a hajózható világtengerekre, nemzetközi belvízi utakra való kijuttatás eszközeit, a nemzetközi viszonyok által szűkre szabott állami mozgástér kitégítését szolgáló földrajzi jelenségeket határozhatjuk meg. Kialakításuk hátterében rendszerint az állam földrajzi kereteinek optimalizálási szándéka áll. A korridorok általában kevésbé tartós elemek a politikai földrajzi rendszernek, bár a kialakításukra való törekvés igen tartós lehet.

AZ 1990-ES ÉVEK BALKÁNI HÁBORÚINAK HATÁSA A VÁROSHÁLÓZATRA¹¹

Bevezetés

A délkelet-európai városhierarchiában az utóbbi másfél évtizedben látszólag előretörték egykori kisvárosok, hiszen kis- vagy középvárosi szerepkörükből egyszerre államok vagy entitások fővárosává váltak. Néha egészen kis városok jelentősége növekedett meg. Banja Luka a Boszniai Szerb Köztársaság székhelye, (a háború előtt 140 ezer lakosa volt, a helyi források szerint ma a menekültáramlások miatt számuk eléri a 200 ezer főt), vagy Pristina (150 ezer) (Koszovó székhelye) még nem érte el a 200 ezer fős lakosságszámot, de Szarajevó (kb. 500 ezer), Podgorica (120 ezer), Tirana (kb. 450 ezer), Skopje (kb. 450

---

¹¹ A fejezet alapjául Hardi Tamás–Pap Norbert (2006): Az államhatár megvonások hatása a Kárpát-medence és a Nyugat-Balkán városhálózatára – példák című, nagyobb terjedelmű írása szolgált, mely alapjául szolgáló vizsgálatnak a Balkánra vonatkozó részeit közöljük az alábbiakban.

ezer) is csak középvárosnak mondhatók. Az új határok szétválasztottak korábban együttműködő városokat is. Erre kiváló példa a Száva partján egymással szemben elhelyezkedő Slavonski Brod és Bosanski Brod Horvátország és Bosznia–Hercegovina határán, vagy a stratégiailag fontos Brčko városa (VÉGH–REMÉNYI, 2004). Ugyanakkor az egyre kisebbé váló államterületeken már fejlett nagyvárosok veszítik el vonzókörzetüket. Belgrád például, egy több mint másfél milliós nagyváros, Koszovó esetleges leválása esetén egy hétmilliós állam fővárosa marad csupán, kialakul a Magyarországon is jól ismert „vízfej”. Az új államok ugyanakkor nem rendelkeznek kiépült városhálózattal, városi lakosságuk 20–40%-a a „fővárosban” él.

Európa délkeleti részének városhálózata alapvetően eltér a közép-európai (főleg a német és cseh nyelvterület) vagy a nyugat-európai jellemzőktől. Városhálózata ritkább, s általában népsűrűsége alacsonyabb volt, mint a kontinens nyugati részén. Jelentős központjai csak a peremeken alakultak ki, elsősorban Isztambul, míg a ma jelentős (agglomerációjával együtt mintegy hárommilliós) Athén is csak alig 50 ezres városka volt a 19. század első felében. A belső területeken olyan nagyváros, amely az egész térségre kiható vonzerővel rendelkezett volna, nem létezett. A 19. és 20. században megalakuló államok fővárosai kis, vidéki városkák voltak. Mindennek okaként megnevezhetjük a Balkán természeti földrajzi jellemzőit, hiszen a hegyvidéki térszín nem kedvez a jelentős népességkoncentrációk kialakulásának, de legalább ekkora a jelentősége annak, hogy a térség a török birodalmi tér része volt, s annak is évszázadokon át a perifériája. Így néhány egykori adminisztratív, kereskedelmi központ (pl. Skopje) kívül jelentősebb város nem alakulhatott ki.

A Török Birodalom visszaszorítása után megalakuló új államok ugyanakkor a megörökölt kis fővárosok fejlesztésére törekedtek. A modernizálódó főváros a nemzeti büszkeség szimbólumává vált, előfordult, hogy a korábbi központ helyett nemzeti fővárosként egy másik, esetleg a korábbinál kisebb jelentőségű települést neveztek ki, s kezdték el fejleszteni (pl. Bukarest vagy Szófia). Ekkoriban ezeknek az országoknak az urbanizáltsági foka rendkívül alacsony volt, legfeljebb 20% körül mozgott a városi lakosság aránya. A városi népesség számának és az összlakosságon belüli arányának jelentős növekedése az államszocializmus évtizedeiben következett be. Ezt a gyors urbanizációt két ideológia is támogatta: egyrészt az uralkodó ideológia, amely a társadalmon belül a munkásosztály vezető szerepét hangsúlyozta, s így szorgalmazta az ennek az osztálynak helyet adó települések, az ipari városok számának és lakosságának bővítését; másrészt a fiatal nemzetállamok határainak megszilárdulása lehetővé, sőt szükségessé tette a nemzeti területek fővárosának és városhálózatának megerősítését, az új államterületekhez való igazítását. Ezt a korrekciót az egyes országok csak a 20. század második felében tudták elvégezni. Ekkor nem csupán a fővárosok modernizálódtak, hanem megerősödtek a regionális centrumok, Jugoszláviában a szövetségi köztársaságok székhelyei. Ennek köszönhetően jelentősen megnőtt a városok, s köztük az ún. „szocialista városok”, egy-egy ipari üzemre alapozott központok száma. A térség városainak száma így a század második felében több mint két és félszeresére növekedett. Míg az ötvenes évek közepén 402, addig az ezredfordulón 1098 várost tartunk nyilván (KOCIS 2005). A városok számának bővülése mellett jelentős volt a városok lélekszámának növekedése is. Szinte minden nagyságkategóriában szembevető a gyarapodás, három, 1 millió főt meghaladó nagyváros létezik ma már a térségben, sőt ezek közül Bukarest lakosságának a nyolcvanas évek végén több mint 2 millió fő volt. A városok ipari jelentőségének a növekedése, így a gazdasági vonzereje túlszárnyalta a lakossági infrastruktúra növekedésének ütemét, ezért több országban is korlátozták a vidéki lakosság városba költözését. Ezzel együtt is markánsan növekedett a városi

lakosság aránya az időszak alatt, s a városok képe is jelentősen átalakult. Uralkodóvá vált a tömbházak építése, néhol még – nehezen indokolható módon – a kisvárosokban is.

A szocializmus évtizedei alatt a Balkán urbanizációs képe alapvetően átalakult. A városi lakosság száma és aránya, a városok száma jelentős mértékben megnövekedett, s néhány terület kivételével közelített a világ és Európa átlagához. Ez a folyamat hozzájárult ahhoz, hogy a térségben az urbanizációs szint növekedjen, s „szétterüljön”, tehát ebben a tekintetben a területi különbségek csökkenjenek.

Az új államhatár hatása a városhálózat különböző elemeire

A fővárosok

A térség fővárosait három nagy csoportra oszthatjuk, problémáik ezek szerint a csoportok szerint sajátosak:

1. Hagyományos fővárosok (Tirana, Belgrád)
2. Új fővárosok (Zágráb, Ljubljana, Szarajevó, Podgorica, Skopje)
3. „Para-fővárosok”¹² (Pristina, Banja Luka)

6. ábra: A tárgyalt fővárosok, Forrás: Hardi-Pap, 2006

A térség fővárosai között külön kell beszélnünk Tiránáról és Belgrádról, amelyeket „hagyományos” fővárosoknak is nevezhetünk.

Az albán főváros a parti síkság keleti peremén fekszik. Az utóbbi évtizedben hatalmas, vidékről beáramlott tömeg duzzasztotta fel a települést mintegy félmillióra. A sablonos lakótelepek lepusztult házait a festőművész polgármester kezdeményezésére színesre pingálták, így próbálták az élhetőségen javítani. A jövedelmi feszültségek nagyok, az újonnan épült villák, a remek éttermek, az autósodák kiáltó ellentétben állnak a lakosság többségének szerény életkörülményeivel. A belvárost az Enver Hodzsai idők beton épületkolosszusai uralják ma is. A hagyományos gépipar mellett a

¹²Bizonyos mértékig ide sorolható Mostar, de akár Tetovo is.

szolgáltatásoknak a szerepe folyamatosan nő. A főváros és az ország tengeri kapuja Durres, a korábbi Durazzo mediterrán tengerparti város, mely az ókorban a Balkán-félszigetet kelet-nyugati irányban átszelő Via Egnatia kiindulópontja volt. A szocialista időkben jelentős ipari központtá fejlesztették (hajógyártás, cigarettagyártás, elektronikai ipar, növényvédőszer-gyártás, mezőgazdasági gépek gyártása). Nehéz megítélni, hogy ebből mi maradt. Ami biztos, hogy az ország fő tengeri kapujaként az áruforgalom 2/3-a itt megy keresztül. Tengerpartján a fővárosi agglomeráció lakosai és a koszovói albánok töltik szabadidejüket. A fővárosi agglomerációnak inkább politikai, mint népeségi, vagy gazdasági ellenpontja Shkodra, az északi területek központja. A nyugati, alacsony-Albánia területén kívül, főként a hegyvidéki területeken az államszervezet effektív jelenléte megkérdőjelezhető.

Jugoszlávia esetében a soknemzetiségű föderáció összeomlása előtt (1991-ben) Belgrád egy 255 804 km² kiterjedésű, 20,3 millió lakosú állam fővárosa volt. Belgrád lakossága ekkor (1,55 millió fő) az állam népességének 7,6%-át tette ki. A föderatív állam teljes szétesése esetén (Koszovó valamilyen státuszú különállását feltételezve) viszont egy 77 474 km² nagyságú és 7,5 millió lakosú maradék Szerbiában a főváros lakossága (2002-ben Belgrád 1,58 millió lakossal rendelkezett) az állam teljes népességének 21%-át teszi ki.

Mint látható, a hagyományos fővárosok jelentős túlsúlyt alkotnak a lecsökkent méretű országokon belül, s kialakul az ún. „vízfej” szituáció.

Az „új fővárosok” kategóriájának kialakulása során újonnan alakult, illetve a szuverén állammá vált föderatív tagállamok középvárosi jellegű székhelyei fővárosi rangra emelkedtek (Ljubljana, Zágráb, Szarajevó, Podgorica, Skopje). Ezek a városok lényegében regionális központok voltak. Valódi, fővárosi múlt igazából csak Zágráb mögött áll. A többiek inkább csak tartományi székhelyi, regionális központi funkciókat alakítottak ki. Így az önálló államiság után ezeknek a városoknak a fejlődése előtt két kihívás állt és áll:

Létre kellett hozniuk azokat az intézményeket, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy egy állam adminisztratív, politikai központjai legyenek. Tehát szükség volt parlamentre, minisztériumokra, repülőtérre stb. (ezek részben már léteztek, mint a föderatív tagállam intézményei), tehát vagy a már meglévő intézményeket kellett fejleszteni, vagy újat létrehozni. Mindenesetre ki kellett alakítani az önálló államhoz méltó, reprezentatív intézményi kereteket.

Másrészt ezek a városok egyúttal az új nemzetállamok szimbólumaivá is váltak. Sok ország korábban nem, vagy nem a jelenlegi formájában létezett. Így a nemzetállam építés szimbolikus eszközökkel való megerősítése is alapvető intézkedéseket igényelt ezekben a városokban. Ez sok esetben a vallási jelképek kialakítása (pl. az óriási kereszt a Skopje feletti hegyen), a nemzet vagy a nagyhatalmi támogatók megörökítéséhez szükséges monumentális jelképek/utcák megépítése, kialakítása volt (pl. Clinton sugárút).

Ezek a városok korábban egy államon belüli városhálózat részei, csomópontjai voltak. Fővárosi rangjukkal azonban egy európai léptékű rendszerbe kellene bekapcsolódniuk. A három szükséges fejlesztési irány közül talán ez a legnehezebb. Hiányoznak hozzá azok a kialakult kapcsolatok, amelyek más fővárosokhoz fűznék őket. Nem telepedtek még oda azok a fontos európai szintű igazgatási, üzleti, vállalati központok, amelyek európai szintre emelnék ezeket a városokat.

Nyilván az egyes városokban ezek a kihívások eltérő súllyal jelentkeznek. Zágráb, Ljubljana már átesett ezen a folyamaton. Szarajevó, Podgorica viszont – kieső helyzetüknél fogva is, még komoly hiányosságokkal rendelkeznek ezen a téren.

Külön kell szólnunk azokról a városokról, amelyeket úgy is nevezetünk, hogy „*para-fővárosok*”. Ez alatt a fogalom alatt azokat a városokat értjük, amelyek azon területek

központjai, amelyek elindultak az államosodás felé, de állami státuszuk nem alakult ki. Jelenleg ebbe a csoportba Pristina (Koszovó), valamint Banja Luka (Bosznia–Hercegovina Szerb Köztársaságának székhelye) tartozik. Érdekes erre a város csoportra odafigyelni, mivel a hasonló típusú szakadár területek száma gyarapodik a Földön (gondoljunk csak a közeli Transznisztríára). Ezek a központok egy érdekes átmeneti helyzetben vannak: nem nevezhetők régiók vagy föderatív tagköztársaságok központjainak, mivel ennél a nemzetközi városhierarchia magasabb szintjeihez kívánnak kapcsolódni. Nemzetközi kapcsolataik közvetlenül fűzik őket a nagyhatalmakhoz, szomszédos országok fővárosaihoz. Ugyanakkor intézményeik, fővárosi jellegük még gyengébb, mint az előbb tárgyalt új fővárosoké. Banja Luka vagy az előtte kvázi központként működő Pale (egy pár ezer lakosú hegyvidéki üdülőhely, közel Szarajevóhoz) nem nevezhetők még regionális központnak sem. Értelemszerűen nem soroljuk ide azokat a városokat, illetve területeket, amelyek a háborúk során önállóságukat kinyilvánították (pl. Knin), de nemzetközi kapcsolataik – már csak rövid létezésük miatt is – nem alakultak ki. Ide soroljuk azonban Mostart, a Bosznia–Hercegovina Föderáció horvát részének (Hercegovina) központját. „Para-fővárosi” státusza ugyan bizonytalanabb, mint a megelőző városoké, hiszen hivatalosan nem külön entitás az a területi egység, amelynek központja, azonban mégis látható szervező jellege.

A határok megvonása jelentős népességmozgásokat is gerjesztett. Magyarországon 1918-tól 1922-ig, míg a Balkánon a kilencvenes években és napjainkban is jelentős mértékű az etnikai szempontok miatt, az újonnan alakult országokba, s zömében azoknak is a fővárosába áramló tömeg. A múlt század húszas éveiben Magyarországon is komoly problémát jelentett az elcsatolt területekről történő beáramlás, s talán még nagyobb méretű probléma ez napjainkban a Balkán több városában, hiszen egyszerre jelentkezik az újonnan betelepülők és visszatelepülők csoportja. A lakosok nagy része azonban nem települ át hivatalosan. Ennek nem érzi szükségét, a bejelentési kötelezettségének nem tesz eleget. Így a városok lélekszámát közlő adatok bizonytalanok. A rendezési tervek, szabályok, építési hatósági ellenőrzés hiánya vagy gyengesége sok helyütt teret ad az engedély nélküli építkezéseknek. Az új körülmények, a rendezetlenség komoly kihívást jelentenek a közszolgáltatások számára is. A motorizáció gyors terjedése kaotikus viszonyokat teremt a közlekedésben, mivel a hálózat nem a mai viszonyokra épült ki.

A határmegvonások „vesztes” városai

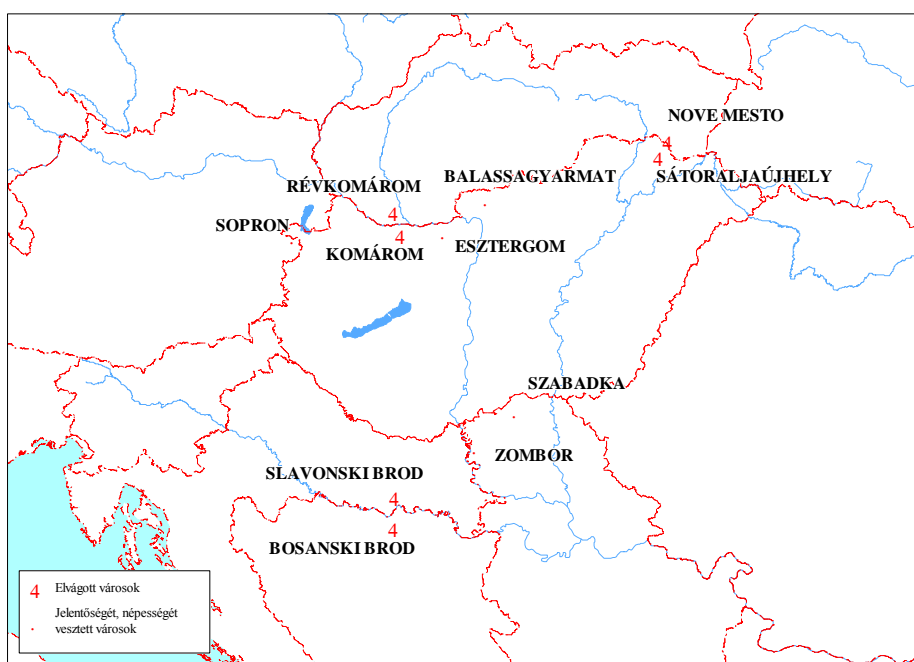
A határmegvonások egy sor város számára jelentették korábbi vonzáskörzetük, kapcsolataik elvesztését. Ezt a jelenséget a Kárpát-medencében már alaposan feldolgozták (Kovács 1990). A veszteségek városhálózati szempontból az alábbiak szerint foglalhatók össze:

- A vonzáskörzet egy részének elvesztése
- Új perifériák képződése
- Visszaminősítés az adminisztratív városhierarchiában
- Közlekedéshálózati, földrajzi pozíció jelentőségének csökkenése
- Népsűrűségcsökkenés

A legszembetűnőbb jelenség a vonzáskörzet egy részének elvesztése. Ugyanakkor a határ másik oldalán új perifériák alakultak ki az elszakadt vonzáskörzeti részekből. Ez mind a két oldal számára alapvető akadályt jelent a továbbfejlődés szempontjából. A város, vonzáskörzetének elvesztése következtében erőforrások nélkül marad (fogyasztók, munkaerő, akik korábban a vonzáskörzetből kerültek ki, s működtették a város

szolgáltatásait, üzemeit stb.). Ugyanakkor az elvágott vonzaskörzetben a lakosság elveszíti az elérhető városi szolgáltatásokat, így a térség periferizálódik, társadalma és gazdasága a hanyatlás jeleit mutatja, s előbb-utóbb lakosságát is elveszíti. A témát feldolgozó tanulmányt, illetve térképet a Nyugat-Balkán térségéről még nem ismerünk, de bizonyára számos, a Kárpát-medencében tapasztaltakhoz hasonló, városhálózati jelenség játszódik le ott is napjainkban az új határok kialakítása következtében. Gondoljunk csak Horvátország szűk tengerparti sávjára Dalmáciában, ahol a tengerparti városoktól háttérterületeiket választották le. Ilyen, pl. Dubrovnik háttérének leválasztása Hercegovinában (ILLÉS, 2003).

A kikötői forgalom drasztikus csökkenése tapasztalható a Slavonski Brod–Bosanski Brod várospár esetében is. A Száva két partján elhelyezkedő várospár ugyan mindig is különálló két településből állt, de funkcionális egységük vitathatatlan. Ezeket választotta el egymástól a horvát–bosnyák államhatár.

7. ábra: Néhány példa a „vesztes” városokra, Forrás: Hardi–Páp, 2006

A határmegvonások „nyertes” városai

Az átalakuló államtér, s az ebből is következő térszerkezet természetesen nem csak egyes városok hanyatlásához, hanem az új térbeli rendnek megfelelően egyes városok felértékelődéséhez is hozzájárult.

A létrejött új perifériáknak, a város nélkül maradt vonzaskörzet-részeknek szükségük volt valamilyen új központi városra. Így az alacsonyabb hierarchiaszintű települések váltak központokká. A Nyugat-Balkánon látszanak már az alakuló, „nyertes” városok. Ilyen Szerbia déli részén Novi Pazar, mely Koszovó de facto leválásával újdonsült, felértékelődő határvárossá vált, ráadásul a Szerbiában maradt muszlimok első számú központja. Ilyen nyertes várossá válhat Ploče, a Neretva torkolatánál, az V/c korridor végpontja, mely óhatatlanul értékelődik fel, mint Hercegovina tengeri kapuja (*Analóg a helyzetre a trianon utáni helyzetből fakadóan az 1920 után, illetve az 1950-es években járási vagy*

megyeszékhelyé vált falusi vagy kisvárosi települések, mint Berettyóújfalú, Lenti, Salgótarján, Tatbánya, stb).

Bizonyos települések viszont nem csupán a hatalom központ-kijelölése miatt indultak fejlődésnek, hanem az új államtérben földrajzi pozíciójuk értékelődött fel. Erre legjobb példa Újvidék, amely az I. világháború előtt egy határvárosként Szabadka lakosságának csak harmadát (33 ezer fő) tudhatta magáénak. Az új államban viszont az állam belső területére került, ráadásul Szerbia legfejlettebb térségének vált központjává, így nem csoda, hogy mára Belgrád után Szerbia második legfontosabb városává vált 217 ezer lakosával. Bitola, vagy Tetovo (az albán etnikum központja) esete hasonlóságokat mutat Macedóniában. Érdekes, hogy a tranzíció hatására hogyan értékelődik fel Shkodra városa is. A gegek legjelentősebb központja az albán északon örök ellenzéki helyzetű volt a toszk területről származó Enver Hodzsa idején és azt követően napjainkban is. Helyzete a balkáni államosodás hatására értékelődik fel – Montenegró függetlenné válása révén, és az európai területek felé mutató szárazföldi kapuként.

8. ábra: Néhány példa a „nyertes” városokra, Forrás: Hardi–Pap 2006

Városok, hosszú távon nehezen kezelhető geopolitikai, etnikai problémákkal

A térség, mint a bevezetőben is utaltunk rá, többnemzetiségű birodalmak, föderációk szétbomlásával keletkező nemzetállamokra hullott szét. A határok, bár minden esetben deklaráltak a nemzetállamok önállósága érdekében jöttek létre, nem követték az etnikai határokat, vagy azért nem, mert a nagyhatalmak stratégiai érdekei mást diktáltak, vagy azért nem, mert az etnikumok földrajzi elhelyezkedése ezt nem is tette volna lehetővé. Az etnikailag sokszínű városok esetében több helyütt alakult erőteljes szegregáció az egyes nemzetiségekhez/vallásokhoz tartozók között, de egyes városokban ez lényegében a város hatalmi megsztásához vezetett, s a megoldáshoz a külső hatalmak segítettek

hozzá a településeket, s azok tartják fenn ezt a labilis állapotot különleges szabályok bevezetésével. Erre példaként hozhatjuk Kosovska Mitrovičát és Szarajevót. K. Mitrovica Koszovó északi részén, az Ibar folyó által egy szerb és egy albán lakosságú részre osztva helyezkedik el. Szarajevó egy bosnyákok (kis számban horvátok) lakta várossá vált napjainkban. Az egykori, szerbek lakta városrész (Srpski Sarajevo) morfológiailag a városhoz, de igazgatásában már a bonyolult szerkezetű állam másik entitásához tartozik. A város mindennapi életének gyakorlásához a nemzetközi közösségnek jelentős erőfeszítéseket kellett tennie.

Más esetekben az adott városok közlekedésföldrajzi, stratégiai pozíciója akkora jelentőséggel bírt, hogy a nagyhatalmak számára nem volt megengedhető, hogy a város az új határok között elveszítse földrajzi pozíciójából származó előnyeit, vagy a hatalmi egyensúly térségbeli felborulásával a helyzet eszkalálódjon, s hosszas nemzetközi igazgatással védték ki ennek lehetőségét. Trieszt, az Osztrák-Magyar Monarchia egykori tengeri kapujaként jelentőssé vált város korábban, Brčko kérdése napjainkban kínál példát erre. (*Fiume/Rijeka helyzete is bizonyos tekintetben hasonló volt. Esetében az első világháború után fogalmazódott meg egy átmeneti időre szóló, ún. régensállam koncepciója – amikor is D'Annunzio „feketeingesével” megszállta a várost. Végül az SzHSz Királyság kikötője lett.*) Trieszt és környéke 1954-ig „szabad város” volt, a „vasfüggöny” déli végpontja a kontinensen. Később a területet olyan módon osztották meg, hogy a város és a keskeny, tengerparti sáv Olaszországhoz, míg a belső, isztriai területek Jugoszláviához kerültek.

Brčko is hasonlóképpen kikötőváros, de folyami, a Száva partján. Valódi jelentősége abban áll, hogy a boszniai szerbek állama itt keskenyedik el az ún. brčkoi korridorra. Horvát, vagy bosnyák kézre kerülése kettészakítással fenyegette volna államukat – a tét túlságosan nagy volt ahhoz, hogy a feleket esélyhez juttassák a kérdés eldöntéséhez, így a nagyhatalmak kiszakították a területet a „nemzeti” keretből és külön entitást hoztak létre itt.

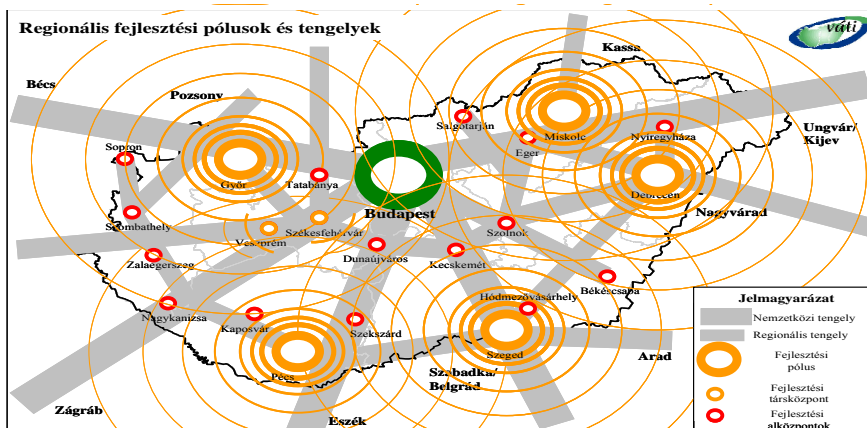
9. ábra: Néhány példa a speciális geopolitikai helyzetű városokra, Forrás: Hardi–Pap 2006

PÉCS A BALKÁN KAPUJA

Bevezetés

Magyarországnak az 1. világháborút követően kialakult határai között a földrajzi értelemben vett déli kapcsolatrendszer két irányító városa Szeged és Pécs. Mindkét várost illetően már korán felismerték lehetséges szerepüket és vizsgálták valós helyzetüket (SZABÓ, P.Z. 1942). Az alábbiakban Pécs vizsgálatát végezzük el.

A hipotézisünk az volt, hogy a város (mint központi szerepkörű település) rendelkezik bizonyos adottságokkal, amelyek ezen déli közvetítő szerepkör betöltését lehetővé teszik. Ugyanakkor feltételeztük azt is, hogy a szerepkört illető képességek terén lehetnek hiányosságok, és kérdéses az is, hogy milyen mértékben tudatosult a városi önkormányzatban a tennivalók köre. Fontosnak gondoltuk megvizsgálni továbbá, hogy a városnak a régióban (Dél-Dunántúli régió) betöltött szerepe, illetve a magyar városversenyben elért pozíciója mennyiben támogatja ezt a nemzetközi funkciót.

10. ábra: Regionális fejlesztési pólusok és tengelyek. Forrás: OTK 2005.

Pécs a magyar Megyei Jogú Városok körében

Mi az, ami „külső környezetként” a magyar városvezetők szemében megjelenik? A Magyarországon belül folyó, városok közötti verseny sokkal erőteljesebb érdeklődést vált ki a városvezetők köréből, mint a nemzetközi dimenzió. Ennek hagyománya a korábbi államszocialista rendszer, elosztási elvű városfejlesztési rendszerére vezethető vissza. A forrásokat alapvetően az állami büdzséből nyerték a települések, illetve napjainkban is ez maradt a döntő, mivel a redistribúciós rendszerek – igaz más konstrukcióban – de fennmaradtak. A regionális funkciók azok, amelyek jelentősége az elmúlt években megnőtt, azaz, hogy mennyire válik képessé egy város a mögöttes térség (itt a régió) ügyeiben vezető településként, régióként megjelenni, az ebből származó előnyöket hasznosítani? A vezetés egyben persze feladatokat, ráadásul részben nemzetközi feladatokat is jelent.

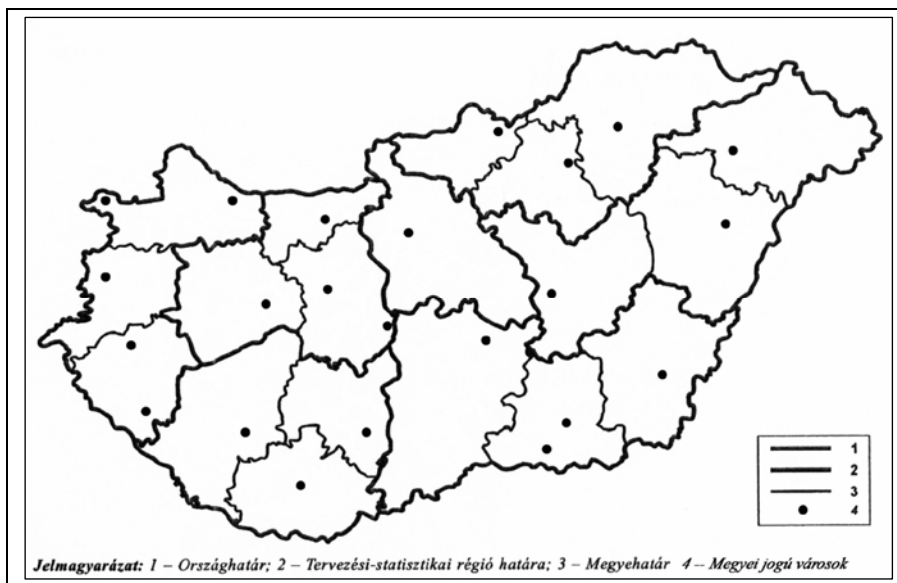
Célszerű áttekinteni ezen sajátos verseny állását, hogy megállapítsuk, milyen mértékben vált képessé Pécs a nemzetközi szerep feltételül szabható régióközponti pozíciót betölteni, illetve azt megszilárdítani?

A magyar városhálózat alapját adó megyei jogú városok körének településhálózati jelentőségét rendszeresen mérik. Ezen vizsgálatok (CSAPÓ, 2001), (PAP, 2002) áttekintése révén kirajzolódik Pécs helyzete, erősségei és hiányosságai is, ami a városhálózati versenyben rejlő lehetőségeit és korlátait is meghatározzák.

A verseny, korunk regionalizációs, decentralizációs és dekoncentrációs folyamataiban a mind erősebb és teljesebb regionális szerepkörért, a regionális funkciókért (*ami itt azt jelenti, több megyére kiterjedő vonzás, szerep!*) folyik a vizsgálati körben.

Az ezredforduló környékén elvégzett, fentebb hivatkozott mérések mintegy 80 regionális funkciót azonosítottak. Az 1990–2000 közötti 10 éves időszakban jelentősen nőtt ezek száma (mintegy 24 beazonosított, új, regionális intézménytípus alakult). Különösen a gazdasági, szolgáltatási területen létrejött új funkciók azok, amelyek megváltoztatták a regionális funkciók térképét (pl. a hipermarketek).

11. ábra: Magyarország megyei jogú városai a megyék és régiók jelölésével Szerk.: Pap N. 2007.

Az 1992-es, az 1995-ös, az 1998-as, és a 2001-es vizsgálatok mindegyike az 1-5 fokozatú skálán a legmagasabb rendűbe sorolta Pécsset, együtt Debrecennel és Szegeddel. Ezeket tekinthetjük *teljes, fejlett, vagy egyértelmű* regionális központnak. A második, hiányosnak tekintett szerepkörű Győr és Miskolc esetében is egyetértenek a vizsgálatok, ezt követően a fennmaradó városi körben kisebb differenciák már előfordulnak az egyes, időben egymást követő vizsgálatok során.

	Dövényi, 1992	Beluszky, 1995	Csapó, 2001
1	<i>Fejlett regionális központ</i> Debrecen, Pécs , Szeged	<i>Teljes regionális központ</i> Debrecen, Pécs , Szeged	<i>Egyértelmű regionális központ</i> Debrecen, Pécs , Szeged
2	<i>Regionális központ</i> Győr, Miskolc	<i>Hiányos regionális központ</i> Győr, Miskolc	<i>Regionális központ hiányos funkciókkal</i> Győr, Miskolc
3	<i>Fejlett felsőfokú központ</i> Békéscsaba, Eger, Kaposvár , Kecskemét, Nyíregyháza, Székesfehérvár, Szolnok, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg,	<i>Teljes megyeközpont</i> Eger, Kaposvár , Kecskemét, Nyíregyháza, Székesfehérvár, Szolnok, Szombathely, Veszprém,	<i>Több regionális funkcióval rendelkező felsőfokú központ</i> Kaposvár , Kecskemét, Sopron, Székesfehérvár, Szolnok, Szombathely, Veszprém
4	<i>Felsőfokú központ</i> Salgótarján, Sopron, Szekszárd , Tatabánya,	<i>Hiányos, vagy részleges megyeközpont</i> Békéscsaba, Salgótarján, Sopron, Szekszárd , Tatabánya, Zalaegerszeg,	<i>Néhány regionális funkcióval rendelkező felsőfokú központ</i> Békéscsaba, Eger, Nyíregyháza, Zalaegerszeg
5	<i>Fejlett középfokú központ</i> Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa	<i>Teljes értékű középváros</i> Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa	<i>Regionális funkcióval alig rendelkező felsőfokú központ</i> Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa , Salgótarján, Szekszárd , Tatabánya

17. táblázat: Az MJV városok hierarchia-besorolása három vizsgálat alapján, Forrás: szerk. Csapó T. (2001) alapján

A 2001-es, legteljesebbnek tekinthető vizsgálat (CSAPÓ, 2001) az *állami, dekoncentrált szervek*, a *gazdaság, infrastruktúra*, az *oktatás, kultúra*, és az *egészségügyi és szociális* területeken vizsgálta a regionális szerepköröket. Az összehasonlításban Pécs toronymagasan vezetett a MJV-k körében, Debrecen és Szeged által követetten. A szóródás rendkívülinek tekinthető, Hódmezővásárhely 2 pontja és Pécs 101 pontja között foglalt helyet a további városkör.

Az 1990 és 2000 között létesített új regionális szerepkörök versenyében is Pécs végzett az első helyen (27 új regionális funkció), Szeged és Debrecen (23–23) fej-fej melletti versenyben követte.

A vizsgálat eredményeként kimondható, hogy a rendszerváltozás időszaka óta a megyei jogú városok hálózatában a regionális funkciók erőteljes koncentrációja ment végbe. Ennek a konvencionálisan régióközpontnak tekintett települési kör (Pécs, Szeged, Debrecen, Győr, Miskolc) a nyertese, amint Csapó Tamás megfogalmazta.

A fenti vizsgálatok másodelemzése révén megállapíthatjuk, hogy Pécs számára ez első látásra sikertörténet. A regionális funkciókban végbement fejlődése hatása nem az egész magyarországi városhálózatra terjed ki, hanem elsősorban a régiós szerepkörért

follytatott városverseny eredményét befolyásolta döntően. A vizsgálat eredményeit nem célszerű abszolutizálni, mert bár a regionális funkciók sok tekintetben befolyásolják a települések életét, de az élhetőségnek csupán bizonyos területeit fedik le.

A város gazdaságának szerkezete, versenyképessége, nemzetközi integráltsága, a foglalkoztatási lehetőségek, főként pedig annak bővülése, a helyi jövedelmi viszonyok hosszú távon éppolyan erős hatást gyakorolnak az élhetőségre, mint a már felsoroltak (PAP 2002, 2006).

Összességében elmondható, hogy a város regionális központi szerepe szakmai szempontból megkérdőjelezhetetlen, ami nem jelenti azt, hogy a régió második legnagyobb városa, Kaposvár részéről, politikusi befolyásából fakadóan, ne merült volna fel a rivalizálás igénye. Ugyanakkor az elmúlt évek során a politikai vita lassan nyugvópontra látszik érni.

A vizsgálatok szerint a felmérésekben tükröződő értékelés nem a város kitűnő teljesítményéből, mint inkább a környezet (a régió) és a régiós városállomány fejletlenségéből adódik. *A magyarországi régiók közül ui. egyetlen egyet sem fejez ki, képvisel, jelenít meg olyan mértékben a régióközpont, mint a Pécs központi Dél-Dunántúlt.*

A város viszont azzal, hogy elnyerte az EKF címet, egy új (európai) városkörbe is bekerült. Ennek lehetséges következményei nagyon kedvezőek. Ugyanakkor ezek a növekedési potenciálok, csak egy aktív külkapcsolati politika révén realizálhatók.

A regionális szerepkörök (intézmények)				
No	száma szerint		súlyozott pontszáma szerint	
1	Pécs	60	Pécs	101
2	Debrecen	58	Debrecen	95
3	Szeged	56	Szeged	94
4	Miskolc	44	Miskolc	71
5	Győr	40	Győr	60
6	Szombathely	30	Veszprém	42
7	Veszprém	29	Szombathely	39
8	Kecskemét	24	Sopron	32
9	Szolnok	23	Székesfehérvár	31
10	Székesfehérvár	21	Szolnok	31
11	Kaposvár	20	Kaposvár	30
12	Sopron	19	Kecskemét	29
13	Nyíregyháza	16	Eger	21
14	Zalaegerszeg	16	Zalaegerszeg	21
15	Eger	15	Nyíregyháza	20
16	Békéscsaba	14	Békéscsaba	18
17	Szekszárd	6	Tatabánya	7
18	Tatabánya	6	Szekszárd	6
19	Nagykanizsa	4	Nagykanizsa	5
20	Dunaújváros	3	Salgótarján	5
21	Salgótarján	3	Dunaújváros	4
22	Hódmezővásárhely	2	Hódmezővásárhely	2

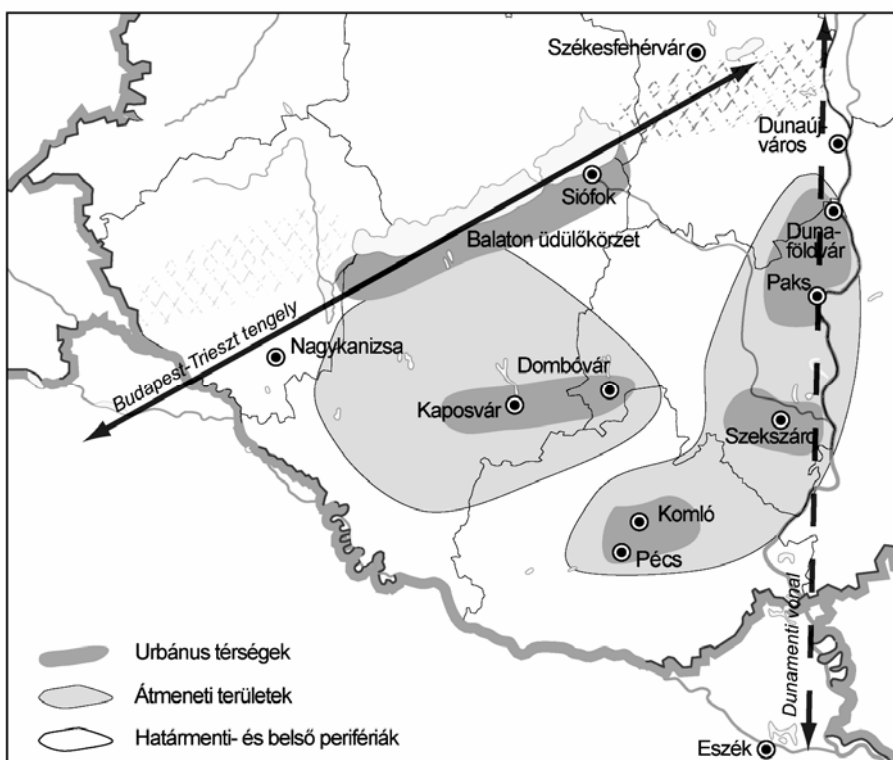
18. táblázat: A magyar MJV-k sorrendje, Forrás: Csapó T. 2001.

A Dél-Dunántúli Régió és Pécs

Magyarország egésze szempontjából a dél-nyugati stratégiai irányban a kapcsolati terület földrajzilag determináltan az ún. geográfiai Dél-Dunántúl. Történetileg konstans módon stratégiai útvonalak haladnak keresztül ezen a területen, amelyek meghatározzák a térszerkezeti alapvonásokat és Pécs helyzetét is.

Pécs – amint az a mellékelt térkép alapján megfigyelhető – a meghatározó térszerkezeti vonalak közötti átmeneti zónában található. Népesedési, intézményi, kulturális és politikai súlyánál fogva régióközponti szerepe evidencia, de az elmúlt évtizedek fejlődését indukáló bányászati-energetikai szektor eltűnésével, átalakulásával szerepe több szempontból is megkérdőjeleződött.

A funkcióváltás (bányászati-ipari központból korszerű szolgáltató-ipari központtá) részben spontán, részben tervezett folyamatok révén zajlott le. Ugyanakkor az elvesztett ipari munkahelyeket és funkciókat az újak nem tudták teljes mértékben pótolni, ami a jelenlegi válságérzet fő oka.

12.ábra: A Dél-Dunántúl szerkezeti problémái, Szerkesztette: Pap Norbert, 2006

A város a régióban elsősorban államigazgatási, egészségügyi-szociális, a kereskedelmi és az oktatási-kulturális funkciói révén jelenik meg. A kiépült kiskereskedelmi kapacitás igen jelentős és a földrajzi régió egésze számára meghatározó jelentőségű. Az oktatási funkciók döntően az egyetemhez kapcsolódnak, illetve a város néhány középiskolájához. A foglalkoztatásban betöltött regionális szerepköre egy nagyságrenddel marad el a fenti funkcióktól.

A régió további urbánus térségeiben is változásokat mérhetünk. Kaposvár impozáns fejlődésen ment keresztül az elmúlt bő egy évtizedben. Az autópálya-építés, az új dunai híd Szekszárd számára teremtett új lehetőségeket. Ugyanakkor nem indultak meg a városban azok a folyamatok, amelyek révén ezek a kedvező változások, pozitív hatásukat kifejezhetnék.

A regionális szerepkörért folytatott verseny a már ismertett vizsgálat szerint (CSAPÓ, 2001) a régióban a következő eredményeket hozta. Pécs első helye az országos elsőség nyomán komolyan aligha vitatható. Kaposvár a MJV listán a középmezőnyben végzett, a 11. helyen, Szekszárd a 17. és a megyeszékhelyek közül csupán egy szerepel mögötte (Salgótarján). A földrajzi Dél-Dunántúlon fekvő, de a Nyugat-Dunántúlhoz integrált Nagykanizsa a ranglista 19. helyén áll (a zalai megyeszékhely Zalaegerszeg a 14.).

Magyarország és Dél-Európa – Pécs szerepe államközi vízióban

Ma egy olyan méretű és szerepkörű városnak, mint Pécs, a globalizációs folyamatok által erőteljesen átformált világban nemzetközi dimenziókban szükséges végiggondolni a helyét, szerepét. Különösen fontos megtalálni a helyes területi léptékét, dimenzióit a kooperációs kapcsolatoknak.

Esetünkben ráadásul egy olyan vidéki városról van szó, amely egy erőteljesen a fővárosi agglomerációra koncentrálódott országban található. Nem lehetséges a külkapcsolati rendszerének az elemzése során megkerülni az állami szintű és volumenű külkapcsolatok, külgazdasági kapcsolatok áttekintését.

Pécs esetében, földrajzi helyzete, hagyományos kapcsolati rendszere és a különböző regionális tervezési dokumentumok az ún. délnyugati stratégiai irány tekintetében határoznak meg érdekeltséget és feladatokat a város számára. Ez a térség a Boszporusztól az Európa legnyugatibb pontjának számító Roca-fokig terjed *(az EKF társfőváros Isztambultól a Pécs számára kiemelt jelentőségű V. számú (TEN) korridor végpontjának számító Lisszabonig).*

Az alábbiakban két vonatkozásban vizsgáljuk a város nemzetközi helyzetét.

Pécs elnyerte az Európa Kulturális Fővárosa címet, melyet 2010-ben viselhet. Ez azt jelenti, hogy elismerték adottságait Európa legjelentősebb kulturális szerepkörű városai között.

A 2010-es évben az Essen–Pécs–Isztambul városok köre viseli a kitüntetett címet. A kiválasztott városcsoporthoz (az államok eleve meghatározottak voltak) rokonítható az ún. Duna-térrel. Ez utal a Balkán, illetve az eurázsiai Törökország jelentőségére is. Szimbolikus üzenete világos, Pécs akkor tölthet be európai küldetést, ha közvetítő szerepet játszhat „Európa” és az attól sok tekintetben különböző „Balkán” és Törökország között. Ezt kifejezi az EKF mottója (Határtalan város) és a Balkán kapuja cím is.

13. ábra: A Duna–Dráva–Száva Eurorégió Forrás: PBKIK

A Duna–Dráva–Száva eurorégió hatása mérsékelt (nem mérhető) a város, de akár csak a tágabb térség életében is. A résztvevő területi kör a mellékelt térképen megtekinthető. Jelentősége az EU csatlakozás óta elvileg felértékelődött, hiszen Pécs, mint az együttműködés uniós irányító városa jobb pozícióba került, ugyanakkor kézzelfogható eredményeket, előnyöket – a vizsgálat alatt készült interjúk alapján – nem tudunk azonosítani. Ettől eltekintve is, a nemzetközi kapcsolatok első köre kétségkívül ebben a

dimenzióban fogható meg. Kérdéses azonban a kooperáció tematikája, módszere és célrendszere.

A 2007–13-as időszakban a területfejlesztési célzatú, már korábban kialakított európai uniós tervezési CADSES térséget egy északi és egy déli részre bontották, Magyarország mindkettőben résztvevő. A SEES (*South East European Space*) térség esetében azonban az irányító hatóságot is Budapestre delegálták. Ez Pécs számára a délkelet-európai térségben bizonyos előnyöket kínál. A Duna–Dráva–Száva együttműködés továbbfejlesztésével, továbbá az EKF-ben szerzett ismertség és kapcsolatrendszer, illetve a kialakítandó nemzetközi intézményrendszer és funkciók révén esélyt kap kulturális (és oktatási) közvetítő funkciók betöltésére a térség felé.

A város intézményesült külkapcsolati rendszere

A vizsgálatunk során a nemzetközi kapcsolatok egy széles körében tekintettük át Pécs városa intézményi kapcsolati hálóját. A kapcsolatokat három intézményi dimenzióban gondoltuk végig: (1. a megyei jogú város, 2. Pécs–Baranya megye központja, 3. a Dél-Dunántúli Régió központja).

Az első körben Pécs MJV partneri kapcsolatait tekintettük át. Ezekről a 19. táblázat ad képet. A dél-dunántúli régió külkapcsolati stratégiája keretében az egyes szereplők ötfokozatú skálán értékelték kapcsolataik fontosságát, jelentőségét. A felmérés szerint a MJV 24 kapcsolatot adott meg, illetve értékelt.

Hat kapcsolatot, jellemzően a nagy földrajzi távolságra fekvőket értékelték gyengébben, mint „fontosat”, ezek francia, észak-amerikai, izraeli és török városok. A többi 18-at, mint „nagyon fontosat” ítélték meg, ezek közül nyolc ún. EKF város.

A városok mérete és funkcionális megoszlása változatos, különösebb stratégiát nem tükröz. A legnagyobb város közel 10 milliós, és két főváros is található köztük, a többi változatos skálán mozog. Kérdéses a partnerkapcsolatok egy részének jövőbeli tartóssága, ilyen méretbeli és funkcionális differenciák esetében.

Földrajzi eloszlásban a legnagyobb csoportot a délkelet-európai térség adja (összesen 10 partneri kapcsolattal). Közép-Európához öt kapcsolat fűződik. Egy város jelzi még Észak-Európa (finn kapcsolat), míg három Nyugat-Európa (az angol, a holland, a francia kapcsolat) jelentőségét. Egy város van még Dél-Európából (olasz kapcsolat), míg a többi Európán kívüli (kettő a Közel-Keletről, kettő pedig Észak-Amerikából).

Láthatólag érvényesül a térhatékonyság elve a partnerkapcsolatok földrajzi eloszlásában. A távolsággal fordítottan arányos a kapcsolatok fontosságának megítélése, illetve a távolsággal arányosan változik a kapcsolatok száma. A partnerkapcsolatok szövege Délkelet-Európában a legsűrűbb, ez megfelel a délnyugati kapcsolati szerep felfogásának.

A városhoz (mint Baranya megye természetes központjához) szorosan kapcsolódnak a megye nemzetközi kapcsolatai, ha ezek intézményesen nem is a MJV-hoz kötődnek. Jelentősége, számára elmarad az előbb felsorolt körtől.

A Baranya megye pécsi intézményi központjához kötődő partneri kapcsolatokat is számba vettük, szám szerint 19-et. Az ötfokozatú skálán minden fokozatban szerepelnek partnerek. A térhatékonyság elve itt is érvényesül, tehát a távolsággal arányosan csökken a partnerek száma. A földrajzi eloszlás elemzésével kiderül, hogy feltűnően hiányoznak a stratégiai jelentőségű délkelet-európai kapcsolatok, illetve a kisszámú említések fontossági megítélése is igen alacsony. Kitüntetett figyelmet a fejlett, közép-és nyugat-európai térségek kapnak.

1	Pécs M.J.V.	Kolozsvár
2	Pécs M.J.V.	Nagyszében (EKF)
3	Pécs M.J.V.	Graz
4	Pécs M.J.V.	Eszék
5	Pécs M.J.V.	Zágráb (EKF)
6	Pécs M.J.V.	Szamobor (EKF)
7	Pécs M.J.V.	Fellbach
8	Pécs M.J.V.	Essen (EKF)
9	Pécs M.J.V.	Terracina
10	Pécs M.J.V.	Lyon
11	Pécs M.J.V.	Liverpool (EKF)
12	Pécs M.J.V.	Rotterdam (EKF)
13	Pécs M.J.V.	Isztambul (EKF)
14	Pécs M.J.V.	Kütahya
15	Pécs M.J.V.	Lahti
16	Pécs M.J.V.	Újvidék
17	Pécs M.J.V.	Tuzla
18	Pécs M.J.V.	Szarajevó (EKF)
19	Pécs M.J.V.	Krakkó
20	Pécs M.J.V.	Olomouc
21	Pécs M.J.V.	Szliven
22	Pécs M.J.V.	Seattle (Washington)
23	Pécs M.J.V.	Tucson (Arizona)
24	Pécs M.J.V.	Alsó-Galílea

19. táblázat: Pécs MJV intézményi kapcsolati hálója, Forrás: a régiós külkapcsolati stratégia felmérés felhasználásával szerk. Pap N. 2007.

A Dél-Dunántúli Régió esetében is releváns a központi hely szerep. Az intézményrendszer kiforratlansága és relatíve rövid múltja miatt csak nagy óvatossággal lehet kezelni a sokágú kapcsolatokat, melyek alapvetően a regionális fejlesztési ügynökség KHT-hoz kötődnek (DDRFÜ). A listán 44 partneri kapcsolat található, de a szereplők státusza, a kapcsolatok jellege rendkívül heterogén. A potenciálisan nagy horderejű kapcsolatok mellett számos, egyelőre jelentéktelennek tűnő, nem is intézményesült kapcsolat szerepel a felsorolásban. Egészében a térhatékony elv érvényesülése ebben az esetben is látható. A kapcsolatok döntően közép- és nyugat-európai partnerekkel alakultak ki, az ügynökségi szervezetnek, alapvetően az európai uniós pályázati pénzek elosztási rendszere által motivált orientációjának megfelelően.

A három intézményi kapcsolati kör egymással csak részben mutat orientációs azonosságot. A MJV kapcsolati rendszere részben megfelel a nagytérségi szerepnek, azon túl nem érzékelhető a térhatékony elvén kívül stratégiai megfontolás. A megyei és a régiós vezetés nem érvényesíti a külkapcsolatok alakításában a nagytérségi szerepből adódó feladatokat.

Az országhatáron túli, települési és térségbeli kapcsolati rendszer

A Pécs Európa Kulturális Fővárosa 2010-ben (a továbbiakban EKF) program a város és a térsége „kulturális gazdaságát” segíthet eladni egy tágabb piacon. Ebben a megközelítésben érdemes megvizsgálni, hogy melyek ezek a potenciális „piaci” térségek és milyen alapon képzelhető el kapcsolat köztük és Pécs között. Hat területi dimenziót, sajátos minőségű kooperációs teret azonosítottunk, melyeket az alábbiakban bemutatunk. A hat „dimenziót” szakirodalmi összegzés révén állapítottuk meg.

„A rómaiak Magyarországon” dimenzió:

A régió és Pécs egyik büszkesége az ókeresztény sírkamrákhoz kapcsolódó Világörökség helyszín. Imázsalakító jelentősége nagy, (tömeg)vonzása csekély. A potenciális együttműködő településkör Magyarországon túl a horvát, észak-olasz, osztrák terület lehet, melyek esetében a közös kulturális örökség és a hasonló (katolikus) gyökerek, korábbi kapcsolatok okán a kooperáció alapjai biztosítottak. Ez az a térség, ahol a Mária-kultusz kegyhelyei nagyszámban fordulnak elő. A térség nagy átfedést mutat az EKF pályázatban szereplő, ún. *déli kulturális övezet koncepció*, térségi- települési körével.

„A dunai dimenzió”:

A dunai dimenzió ebben az esetben azt jelenti, hogy Pécs és térsége évszázadok óta kapcsolódik a Duna-mente közlekedési, kulturális és innovációs folyosójához. Sajátos körülmény, hogy 2010-ben egy német város, Essen a társfőváros az EKF rendezésében. A dunai németek (l. Donauschwaben, Schwäbische Türkei) meghatározó szerepet töltek be a térség polgárosodásában, városiasodásában, a gazdaság fejlesztésében és az európai rendszerekbe való beilleszkedésében, összekötő szerepet betöltve a Balkán, Közép-Európa és az európai centrumtárség között. Ennek ma is kézzelfogható eredményei érzékelhetők például a német vegyes vállalatok jelenlétében a régióban. A kulturális ipari „exportnak” (mint kulturális turisták, vásárlók, partnerek) a dél-német és osztrák területek lehetnek az elsődleges – Kárpát-medencén kívüli – célterületei.

„A nyugat-balkáni dimenzió”:

A Duna mentén nem csupán német telepések migráltak, üzleteltek és hoztak létre maradandó kulturális értékeket, hanem délről északra is megjelentek telepések az oszmánok elől, a háborús fenyegetettség miatt menekülve, vagy éppen velük együtt. Ez adja a balkáni dimenzióhoz való kapcsolódást. Kulturális-társadalmi tartalmi többféleképpen (pl. kisebbségek) vannak jelen Magyarországon.

Erre épülve, mint határmenti együttműködés, euróregiós szerveződés, kereskedelmi és turisztikai kapcsolatrendszer, a dimenzió ma is él. A horvát, bosnyák, montenegrói, bolgár, görög stb. kapcsolatok jelenleg is léteznek, fejlesztésükben jelentős tartalékok vannak. A város kulturális gazdaságának, mint célpiac, partneri környezet és mint tartalom/téma jelenthet vonatkozási pontot.

„Török-izlám dimenzió”:

A 2010-es EKF projektben az EU-n kívüli társfőváros Isztambul is. A város mérete (9 millió lakos, agglomerációval együtt 19 millió fő), gazdasági és kulturális potenciálja Magyarországot is felülmúlja. A török csatlakozási folyamat, a kelet-balkáni csatlakozás (Románia, Bulgária), és a nyugat-balkáni térség (főleg muszlim társadalmi csoportokhoz kapcsolódó) biztonsági problematikája az Európai Unióban a figyelmet a török-izlám dimenzióra irányítja. A Dél-Dunántúli régió a hódoltság idejéből török/izlám anyagi (főleg építészeti) kulturális örökséggel bír. Ez lehetőséget kínál ezen dimenzió megjelenítésére a város kulturális gazdaságában is. A csatlakozni kívánó, vagy a

csatlakozási folyamat különböző stádiumában lévő országok egy alacsonyabb „integrációs lépcsőfokról” néznek egyelőre ránk. Egyes oktatási, kulturális szolgáltatások esetében a városnak kedvező lehetőségei vannak a Nyugat-Balkánnal való kooperáció terén.

„A protestáns dimenzió”:

A Dél-Dunántúli Régió sajátja, hogy leszakadó térségei, belső perifériái közül több is református hagyományú, az anyagi-szellemi kulturális öröksége a protestantizmushoz kötődik. Az Ormánság, a Zselic, a Sárköz református egyházközségei ma is léteznek. A Pécsre beköltözéssel ma már a városban is jelentős protestáns közösség alakult ki.

A népi építészet, a népi kultúra pregnánsan református jellegű a Dél-Dunántúlon. A régió imázsában, kulturális arculatában ez az örökség messze felülmúlja a közösség jelenlegi számarányát.

A protestáns dimenzió úgy tud megjelenni, hogy a régió kulturális iparának piacán megjelenik a Kárpát-medence főleg határon túli magyar lakossága (*különösen fontos számunkra, hogy a hozzánk legközelebbi szlavóniai, vajdasági magyarság, illetve a legnagyobb létszámú, határainkon túl, Romániában élő magyar kisebbség jórészt református hagyományú*), továbbá a keleti országrész szintén jelentős részben református hagyományú, kötődésű lakossága.

Másodsorban a kulturális kapcsolat, az azonosulás lehetőségét kínálja a svájci, németalföldi és az északi protestáns közösségek számára, akik hagyományosan érdeklődést mutatnak Magyarország iránt és ezzel a kulturális ipar számára egy fizetőképes, fontos piaci szegmenst képeznek. A város és régiója számára az ebben a körben megnövekedett ismertség más piaci kapcsolatokat, befektetéseket is indukálhat.

„A bor dimenziója”:

Európa három nagy déli félszigete közül az Ibériai- és az Appennini-félsziget a szőlőbor termelésének fellegvárai. A klimatikus, illetve egyéb termelési adottságok, valamint a szakmai-kulturális örökség biztosítja a gazdaság e területének a virágzását. A Balkán-félsziget potenciálisan ugyanilyen jó adottságokkal bír. Ugyanakkor számos tekintetben elmarad az előbb említett területektől. A város és a régió egyik jellegadó terméke a bor és a hozzá kapcsolódó, kulturális tartalmú szolgáltatások. Felvetődik tehát az ebben a dimenzióban, a hasonló adottságú városokkal, térségekkel kialakítandó kapcsolat kérdése is.

Alaposabb szegmentációval meghatározhatók a legfontosabb célcsoportok, melyekhez kapcsolódóan a megfelelő eszközök alkalmazásával az előnyök realizálhatók.

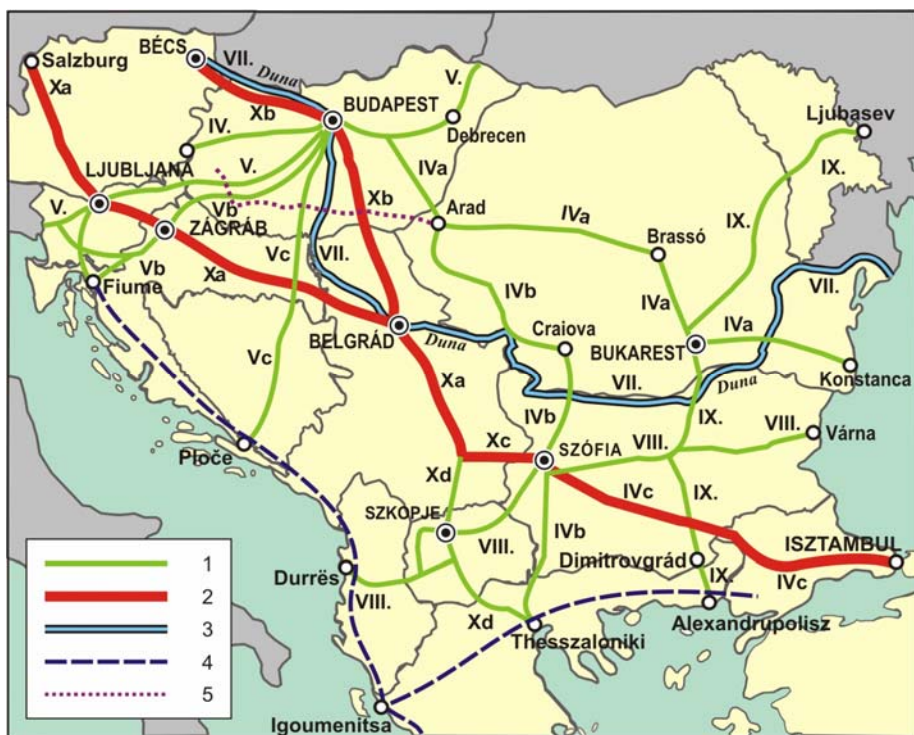
Pécs potenciális külkapcsolati helye

Pécs városának a fejlesztési stratégiájában két főbb szempontot szükséges értékelnie. Az egyik földrajzi, a másik funkcionális. Földrajzi fekvése, történelmi hagyományai és nagytársági, a nemzeti és uniós kapcsolati stratégia szerint kiosztott feladata alapján a Balkán és Dél-Európa felé kell kapcsolatait, képességeit fejlesztenie, ahol támaszkodhat egyes komparatív előnyeire. A más térségek irányában erős, jobb adottságokkal bíró versenytársakkal kell szembenéznie, ebben a relációban azonban nincsenek riválisai, a regionális vezető szerepe érdemben nem vitatható.

A nagytársági államközi, társadalomközi kapcsolatok elemzésével meghatározhatók bizonyos hiányosságok, űrök, melyeknek betöltésében a város szerepet tölthet be. Ilyeneket a dolgozatban később bemutatott elemzés szerint lehetséges meghatározni. Ennek több területi köre is azonosítható, melynek első eleme egy déli szomszédságban definiálható.

A szerep, amelyet ebben esetleg betölthet, mint a kulturális, oktatási terület egyik fejlesztési alközpontja a 2007–13 közötti időszak uniós területfejlesztési terében (*abol Magyarország irányító szerepet kapott!*), az egykori CADSES déli területéből képzett **South East European Space**. A város a Budapestre telepített irányító hatóság mellett kulturális területen kaphat a profiljának megfelelő feladatokat.

Az EKF programnak a fenti célok teljesítésében kiemelkedő jelentősége lehet, de a vizsgálat időszakában még nem látható, hogy mi lesz ennek kifizetése, és a város milyen mértékben lesz képes hasznosítani a kínálkozó lehetőségeket. A létrehozni tervezett új intézmények, beruházások potenciálisan nagy lehetőségeket hordoznak. Annyi azonban bizonyos, hogy nem a 2010-es esztendő és a felvezető évek eseményei, hanem a 2010 után is működő struktúrák döntik el hosszú távon a külkapcsolati helyzetét.

14. ábra: Délkelet-európai kommunikációs korridorok. Forrás: Erdősi, 2007. Jelmagyarázat: 1 – szárazföldi korridorok, 2 – kiemelkedő fontosságú transzbalkáni, 3 – dunai vízi út, 4 – nem korridor autópályák, 5 – M9, mint az „új selyemút” része

KONKLÚZIÓK

- A Balkánnak, mint területi egységnek sajátos érték és strukturális tartalma van. A vizsgálataink arra mutatnak, hogy a Balkán-félsziget egy olyan sajátos kapcsolati terület, mely Európa és Ázsia (vagy magyar szempontból a Kelet) között közvetít hatásokat. A „balkániság” sajátos értéktartalma mindenkoron az „európaiaggal” szemben került megfogalmazásra. A szembeállításban az ázsiai vonások megjelenése, hangsúlyozása volt a meghatározó. Lehatárolása mindenkoron vitatható, csak részben a széles „nyak” problémája miatt, inkább a társadalmi struktúrák (egyébként jellegadó) töredezettsége miatt.
- A geopolitikai elméletek alapvetően nagy egységekkel számolnak, a „főszereplők” jelentőségének hangsúlyozása mellett a többiek csekélyebb figyelmet kapnak. A Balkán ebben az értelemben, a modern időkben sohasem volt főszereplő. Közvetítő szerepe, tranzit-térség jellege miatt egy fontos mellékszintere a geopolitikai játszmáknak. A balkániak az időről-időre jelentkező integrációs törekvések ellenére a „rugalmas alkalmazkodás” területén érték el sikereiket, vagy éppen szenvedték el kudarcaikat. A térségbeli elitsoportok európai mércével mérve esetenként igen gyakran váltottak/váltak szövetségest, állandó érdekeiket szem előtt tartva. A térséget több nagytérségi törésvonal érint, vallási, nyelvi-kulturális, politikai kultúra jellegűek.
- Állandó földrajzi elemek a politikai játszmákban: a tengerhez való hozzáférés, a tengerszorosok, a hegyvidéki jelleg, a Duna, a folyóvölgyek adta útvonalak, a településhálózat jellege. A balkáni népek földrajzi szemléletében a tenger egy kiemelt viszonyítási alapként jelenik meg. Szemléletük alapvetően tengeri jellegű, ami értelmezése, beszámítása a kontinentális szemléletű magyaroknak folyamatosan problémát jelent. A korridor (*tengeri kijárat*) problémák a 20. századi Európában éppen ebben a térségben jelentkeznek a legnagyobb mértékben.
- A Balkán vonatkozásában Magyarországnak, a vizsgálataink szerint aszimmetrikus kapcsolatrendszere alakult ki. A térséggel kialakult kapcsolatok jelentősége növekvő, amely nem tudatosult sem a kormányzati, sem a civil, sem pedig az üzleti szférában. A társadalom széles köreiben a sztereotípiák az uralkodóak. A rendszerváltozás időszakában a biztonságpolitikai megfontolások voltak a meghatározóak, ennek részben oka, részben következménye volt NATO csatlakozásunk. A következő évtizedben a gazdasági érdekelttség jelentősége nőtt meg, az EU csatlakozással. Az állami intézményrendszer egyelőre nem követte le ezeket a változásokat.
- A déli nagytérségi közvetítő szerep egyik meghatározó városa (*Szeged melletti*) Pécs, a dél-dunántúli régióközpont. A vizsgálataink arra mutatnak, hogy erős regionális intézményi szerepe nem abszolút, hanem relatív fejlettségéből származik. E szerint a különböző vizsgálatok által kimutatott előkelő helyzete a magyarországi MJV-k körében a régió városhálózatának fejlettségéből adódik. Egy magyarországi régióban sem játszik olyan meghatározó szerepet a régióközpont-város, mint esetünkben. Az Európa Kulturális Fővárosa (2010-ben) cím elnyerése ráirányította a figyelmet a város nagytérségi szerepére. A

jelenlegi külkapcsolati aktivitás nem határozza meg a város életét, legfeljebb jelzésértékűnek tekinthető. A város adottságainak és korlátainak elemzése kapcsán az a felismerés kapott megerősítést, hogy Pécs nem mint gazdasági irányítóközpont, hanem kulturális-oktatási profilját fejlesztve tölthet be egy korlátozott, de a város jövője szempontjából mégis alapvető jelentőségű nemzetközi szerepet, az ún. dél-nyugati kapcsolati irányban. Ez a kapcsolatrendszer a Nyugat-Balkán és Itália egyes térségeiben működhet hatékonyan.

BIBLIOGRÁFIA

1. ÁDÁM M. (1977): Dunai Konföderáció vagy kisantant. – Történelmi Szemle, 3–4. sz. pp. 440–487.
2. AGANOVIĆ, M.–JOVANOVIĆ, Z. (1999): Bosnia and Herzegovina spatial structures and regional policies. Vision Planet Project Interreg II.C International Adriatic Conference, Trieste.
3. ANDREWS, P. A (1989): Ethnic Groups in the Republic of Turkey. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 657 p.
4. ANGYAL E. (1974): A nemzeti ébredés kora. (Fejezetek a magyar–délszláv művelődési kapcsolatok történetéből.) Pécs, MTA RKK DTI Könyvtára. Kézirat.
5. ASBÓTH J. (1887): Bosznia és a Hercegovina I. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.
6. BAJMÓCZY – CSÍKOS (1997): Európai országok népszerűsége egyetemi hallgatók körében. – Iskolakultúra, 7. 6–7., pp. 71–77.
7. BAJZA J. (1934): Egy év délszláv külpolitikája. – Magyar Szemle, XXI. köt., 1. sz. (81), pp. 167–177.
8. BALANYI GY. (1920): A Balkán-probléma fejlődése a párisi kongresszustól a világháború kitöréséig, 1856–1914. Budapest. Franklin ny.
9. BALKÁNYI B. (1916): A dunai út fejlesztése és keleti gazdasági érdekeink. Budapest, A Magyar–Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ kiadványa. Új sorozat, No. 5.
10. BEREND T. I. (szerk.) (1986): Helyünk Európában, I–II. (Nézetek és koncepciók a 20. Századi Magyarországon.) Budapest, Magvető Könyvkiadó.
11. BIBÓ I. (1986): Az európai társadalomfejlődés értelme. in: B.I. Válogatott tanulmányok. Budapest,
12. BRAUDEL, F. (1996): A Földközi-tenger. I. kötet, Akadémiai Kiadó – Osiris, Budapest.
13. CSAPÓ T. (2002): A magyar megyei jogú városok regionális funkcióiról. – Területi Statisztika (5.(42.) évf.) 3. sz. 168. o.
14. CHOLNOKY J. (1911): A tartós államalakulásokról – Magyar Figyelő, 1. pp. 71–76.
15. CHOLNOKY J. (1913): Modern földrajzi törekvések. – Magyar Figyelő, 3. pp. 345–350.
16. CHOLNOKY J. (1914): Magyarország természetes déli határa. – Magyar Figyelő, 4. pp. 432–437.
17. CHOLNOKY J. (1917): A Magyar-medence kapcsolata a Balkánnal. – Turán, V. évf. pp. 76–85.
18. CHOLNOKY J. é.n. (1937) Európa. A Föld és élete. Budapest, Franklin-Társulat.
19. COPEAUX, E. (1993): La coscienza geopolitica turca attraverso le carte storiche. – Limes, 1993, 4, pp. 249–259.

20. DUJOURDAN, M. M. (1996): Európa és a tenger. Atlantisz Kiadó. Budapest 290 p.
21. ERDŐSI F. (1995): Ágazati és regionális kommunikációföldrajz I–II. JPTE, Pécs
22. ERDŐSI F. (2006): A Balkán közlekedésének főbb földrajzi jellemzői. – Balkán Füzetek No. 3, pp. 124.
23. ERDŐSI F. (2007): Transzeurópai közlekedési tengelyek fejlesztési iránya és hatása a Balkán térszerkezetére. In: Glatz F. (szerk.): A Balkán és Magyarország. Váltás a külpolitikai gondolkodásban? Pp. 219–230.
24. FEHÉR G.–GÖLLNER A. (1942): Magyarok és bolgárok. Budapest, Officina.
25. FEHÉR G. (1932): Kanitz Fülöp Félix, a „Balkán Kolombusa” élete és munkássága, 1829–1904. Budapest, Franklin ny. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.
26. FODOR F. (2006): A magyar földrajztudomány története. MTA FKI, Budapest, pp.820.
27. FODOR F. (1917/a): A Délvidék és a Balkán közlekedési kapcsolata. Temesvár, Hunyadi nyomda. A Temesvári Balkán Iroda Kiadványai, No. 1.
28. FODOR F. (1917/b): Temesvár és Szeged földrajzi helyzete és balkáni hivatása. Temesvár, Hunyadi nyomda. A Temesvári Balkán Iroda Kiadványai, No. 4.
29. FODOR F. (1937): A magyar–jugoszláv közeledés gazdaságföldrajzi alapjai. – Katolikus Szemle, LI. évf., 3. sz., pp. 139–151.
30. FRIED I. (1975): A magyar balkanisztikai kutatások – hagyományok és problémák. – Helikon, 2. sz. pp. 169–178.
31. FRISNYÁK S. (2003): Fiume jelentősége a történelmi Magyarország gazdasági életében (1779–1918). In: Frisnyák Sándor – Tóth József (szerk.): A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza. PTE TTK FI – BGYTF Földrajzi Tanszéke, Nyíregyháza–Pécs, pp. 379–386.
32. FULLER, E. GRAHAM–LESSER, IAN O. (1993): Turkey's New Geopolitics. From the Balkans to Western China. Westview Press/ A RAND Study, Boulder, San Francisco, Oxford, 197 p.
33. G. J. (1939): A Dunamedence évszázados geo- és etnopolitikai helyzete. – Az Ország Útja, 3. sz. pp. 167–176.
34. GAZDAG F. (1992): Az Európai integrációs intézmények. KJK, Budapest
35. GÁL I. (szerk.) (1942): Magyarország és a Balkán. (A magyar tudomány feladatai Délkelet Európában). A Magyar Külügy Társaság Balkán Bizottsága. Balkán Könyvtár No. 1.
36. GÁL I. (szerk.) (1947): Magyarország és Kelet Európa. (A magyarság kapcsolatai a szomszédnépekkel). Budapest, Officina.
37. GÁLDI I.–HADROVICS L.–KARDOS T. (1942): Magyar–olasz hatás a Balkánon. Budapest, Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottsága. Balkán Füzetek, No. 2.
38. GESZTI L. (1944): A magyar állam déli határváltozásairól. In: TEMESY GY. szerk. Földrajzi Zsebkönyv, Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, pp. 87–94.

39. GOLDSMITH, A. JR. (1997): A Közel-Kelet rövid története. Maecenas, Budapest, 479 p.
40. GRATZ G. (1928): Európa balkanizálódása. – Magyar Szemle, május, pp. 1–6.
41. GUNDA B. (1979): Ethnographica Carpatho-Balcanica. Budapest.
42. GYÖRFFY I. (1916): Magyarország régi balkáni birtokai. – Földrajzi Közlemények, XLIV. évf. 1. sz. pp. 19–37.
43. GYÖRGY J. (1910): A dunai és a balkáni államok szövetsége. (Tanulmány a dunai és balkáni országok szövetségének földrajzi, gazdasági, néprajzi, történeti, gazdaságpolitikai és állampolitikai feltételeiről.) Kolozsvár, Előre ny.
44. HAJDÚ–ILLÉS–RAFFAY (2007): Délkelet-Európa: államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, térstruktúrák. MTA RKK, Pécs, pp. 161.
45. HAJDÚ Z. (1996). A magyar államtér változásainak történeti és politikai földrajzi szemlélete a magyar földrajztudományban 1948-ig. Tér és Társadalom, 3–4 pp. 111–132.
46. Hajdú Z. (2001) Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
47. HAJDÚ Z.–PAP N.–TÓTH J. (szerk.) (2001) II. Magyar politikai földrajzi konferencia. Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, pp. 18–32.
48. HAJDÚ Z. (2003): Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra. – Balkán Füzetek No. 1. pp.71.
49. HAJDÚ Z. (2006): Fiume (Rijeka) kérdéséről. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
50. HAJDÚ, Z.–PAP, N.–TÓTH, J. (ed. 1999): Regional Issues of Contemporary Europe. Janus Pannonius University Faculty of Sciences Institute of Geography, Pécs, 141 p.
51. HAVASS R. (1911): A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége. In: Különlenyomat a Földrajzi Közlemények XXXIX. II. füzetéből 21 p.
52. HAVASS R. (1889): Dalmácia visszacsatolása a Magyar Birodalomhoz. Budapest, Preszburg nyomda.
53. HAVASS R. (1902): Magyar impérializmus. Budapest, Separatum, Budapesti Hírlap.
54. HAVASS R. (1906): Dalmácia. Budapest, Divald, Stephaneum nyomda.
55. HAVASS R. (1911): Irodalmi munkái (Könyvek, tanulmányok, értekezések, cikkek, könyvismertetések, és egyéb művek, 1878–1911. Budapest, Műszaki nyomda.
56. HAVASS R. (1912): Magyar gazdasági és hatalmi törekvések a tengeren. Budapest, Fritz nyomda.
57. HAVASS R. (1913): Magyarország és a Balkán. (Szerbia, Bulgária, Románia.) Gazdaságpolitikai tanulmány. Budapest, Fritz nyomda.

58. HERCZEG E.–PAP N. (2004.): A szlovén–olasz határ menti együttműködés sajátosságai. In: Pap Norbert–Végh Andor (szerk.): IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia – A Kárpát medence politikai földrajza, konferenciakötet, Pécs, pp. 191–198
59. HÉZSER A. (1916): A Balkán-félsziget közlekedő útjai. – Földrajzi Közlemények, XLIV. évf. 6. sz. pp. 594–606.
60. HORVÁTH GY. (szerk.) (1993): Régiók és városok az olasz modernizációban. MTA RKK DTI, Pécs, pp. 384.
61. HÓVÁRI J. (2006): Adriai és balkáni hatások a Balatontól a Dráváig. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
62. HUNFALVY J. (1863): A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása I. Pest, Emich Gusztáv.
63. HUNFALVY J. (1884): Egyetemes földrajz, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. I. kötet. Dél-Európa. Budapest, Athenaeum.
64. ICG International Crisis Group (2002): Report N 124. Putokazi za budučnost Kosova I. Rešavanje konačnog statusa Priština/Brisel 2002. mart.
65. ILLÉS I. (2003) Közép- és Dél-Kelet Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
66. IMRÉDY K. (1943): Hazánk és a Balkán vasúti összeköttetése. Balkán-füzetek, No. 10. Budapest, Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottsága.
67. JÁSZAY M. (1990): Velence és Magyarország. Gondolat, Budapest, 413 p.
68. JORDAN T.G. (1973): The European Culture Area. Harper and Row, New York, p. 367.
69. KALMÁR G. (1932): Magyar hazánk és népei. (Magyarország leírása.) Budapest, Szent István-Társulat.
70. KALMÁR G. (é.n./1942): Magyar geopolitika. Budapest, Stádium.
71. KANITZ, F. F. (1875–1879): Donau-Bulgarien und der Balkan. Historisch-geographisch-ethnographische Reisesstudien aus den Jahren 1860–1875. 1–3 köt. Leipzig, Fries.
72. KANITZ, F. F. (1904–1914): Das Königreich Serbien und das Serbvolk von der Römerzeit bis zu Gegenwart. 1–3 kötet. Leipzig, Mayer.
73. KATANA, G.–IGRIC, G. (2005): New Constitution Poses Challenge to Serbs and Croats. – Balkan Insight No. 10. Balkan Investigative Reporting Network
74. KATUS L. (1997): Respublica Christiana. Európai Közösség a középkorban. – Rubicon 5–6, pp. 15–18.
75. KING, R. (1996): Migration and Development in the Mediterranean Region. – Geography, Vol. 81, No. 1, pp. 3–14.
76. KOCSIS K. (szerk.) (2005): Délkelet-Európa térképekben. MTA FKI Akadémiai K., Budapest,

77. KOCSIS, K. (ed.) (2007): South Eastern-Europe in maps. GRI - HAS, Bp.
78. KOLUTÁ CZ A. (2006): A népesség szociális és etnikai sajátosságai Tuzla kantonban (Bosznia-Hercegovina). In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
79. KONKOLY S. (2006): A Balkán határai kapcsán Konkoly S. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
80. KOSÁRY D. (1990): Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Háttér, Budapest, pp. 464.
81. KOZMA F. (1992): Gondolatok Európáról és az európaiságról. – Gazdaság és Társadalom, 1., pp.5–70.
82. KOVÁCS V. (2006): A cigánység szegregációja és életmódbeli sajátosságai a Dombóvári Kistérségben (Dél-Dunántúl). In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
83. KOVÁCS Z. (1990) A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. – Földrajzi Közlemények. 1–2. 3–16. o.
84. KUNSZERY GY. (1940): Balkán-Európa. In: Berend T. I. szerk. 1986, I. köt. pp. 525–527.
85. KURUC A. (1982): Tengerek földrajza. Műszaki Kiadó, Budapest, 479 p.
86. KÜRTHY S. (1947): Stabilizáció és közös tervgazdálkodás a délkelet európai államokban. – Közgazdasági Szemle, 5–12. sz. pp. 314–328.
87. LACOSTE Y. (1993): Dictionire de Geopolitiq. Flammarion, Paris
88. LAKOTÁR K. (2007): A 14–16 éves tanulók hazánk szomszéd országairól alkotott kognitív térképeinek tartalmi elemei. PhD értekezés (kézirat), Pécs, pp. 145.
89. Lán c zy Leó, a bank elnökének ünneplése az Intézet kötelékébe történt belépésének 25-ik évfordulója alkalmából, 1882–1907. Budapest, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank.
90. LÁSZLÓ M.–GÁSPÁR A. (2006): A horvát gazdaság állapota az állami gazdaságpolitika tükrében. – Balkán Füzetek No. 4. pp. 89–99.
91. LENGYEL G. (1916): Balkán. (Szerbek, muzulmánok és más balkániak.) Budapest, A Nyugat kiadása. A Nyugat folyóirat könyvei, No. 3.
92. LUBIC, D. (2005): We should and could be done to improve the economic situation in Bosnia and Herzegovina. – Balkán Füzetek No. 2. pp. 57–63.
93. MACKINDER, H. J. 1919: Democratic ideals and reality. A study in the politics of reconstruction. London, Constable
94. MAJLÁTH R. (2006): Nagyszerb elképzelések a csetnik mozgalom keretei között. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs

95. MAKKAI L. (1942): A magyar Balkán kutatás szervezési kérdései. In: Gál I. (szerk.): Magyarország és a Balkán. Budapest, pp. 71–78.
96. MAKKAI L. (1942): A magyar Balkán-kutatás szervezési kérdései. In: GÁL I. (szerk.) 1942. pp. 71–78.
97. MANGO, A (1994): Turkey, the Challenge of a New Role. The Washington Papers/163. PRAEGER, Westport, Connecticut, London, 144 p.
98. MAROSI S.–SÁRFALVI B. (1968): Európa I.–II. Gondolat, Budapest
99. MENDÖL T. (1948): A Balkán földrajza. Budapest, Balkán Intézet, Balkán Könyvek.
100. MESIĆ, S. (2003.): Jugoszlávia nincs többé. Budapest, 405 p
101. MICHALKÓ G. (1998): Mentális térképek a turizmus kutatásában. A magyar középiskolások Olaszország képe. – Tér és Társadalom, 12. 1–2. pp. 111–125
102. NAGY ABONYI CS. (2006): Magyar gazdasági törekvések Montenegróban Nagy Abonyi Cs. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
103. NAGY M. M. (2001): A Balkán problémája a magyar földrajzi szakirodalomban. In: HAJDÚ Z.–PAP N.–TÓTH J. (szerk.) II. Magyar politikai földrajzi konferencia. Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, pp. 18–32.
104. NAGY–LJUBIĆ–HAJDÚ–PAP–VÉGH–REMÉNYI (2004) Bosznia–Hercegovina a harmadik Balkán-háború után. – Balkán füzetek 2. PTE TTK FI K-MBTK, Pécs.
105. NIEDERHAUSER E. (1972): Forrongó félsziget. (A Balkán a XIX–XX. században.) Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
106. NIEDERHAUSER E. (1975): Keletközép-Európa-kutatás és balkanisztika. – Helikon, 2. sz. pp. 159–161.
107. NÓPCSA F. (1907): A katolikus Észak-Albánia. Budapest, Klny a Földrajzi Közleményekből.
108. NÓPCSA F. (1911): A legsötétebb Európa. (Vándorlások Albániában.) Budapest, Utazások Könyvtára, No. 3.
109. ORMOS M.–MAJOROS GY. (1997): Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris, Budapest
110. OSMANKOVIC, J. (2001.): Regional development of Bosnia-Herzegovina. In: European Regional Development Issues in the New Millennium and their Impact on Economic Policy. 41th Congress of the European Regional Science Association. Zagreb
111. PAK, M. (1998) Urban System in Slovenia – The Recentmost Developmental Trends. In: Ianoş, I.–Pumain, D.–Racine, J.B. (eds.) Integrated Urban Systems and Sustainability of Urban Life. Bucureşti, Editura Tehnică. 227–233. o.
112. PAPIĆ, Ž. (2006): Eleven theses on the future of Bosnia-Herzegovina. – Bosnia Report No. 49–50, The Bosnian Institute, London.

113. PASQUALINI, M. G. (1997): Due casi particolari della politica estera italiana nel Mediterraneo nel periodo 1936–39: gli accordi di Montreux e la crisi di Alessandretta. In: *Relazioni Internazionali. Scritti in onore di Giuseppe Vedovato*, Vol. III. Firenze, pp.231–237.
114. PRINZ GY. (1905): Magyarország fekvése a tengerhez. Hornyánszky Kiadó, Budapest, 23 p.
115. PRINZ GY. (1916): Harc a tengerért. A Magyar Adria Egyesület, Budapest, 59 p.
116. PROBÁLD F. (2002): Regionális földrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 226.
117. RADISICS E. (szerk.) (1946): A Dunatáj I. (Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből). Budapest, Gergely Rt. kiadása.
118. RÁNKI GY. (1981): Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemóniáért (1919–1939). Budapest.
119. ROMSICS I. (1992): Szláv korridor, Burgenland, Lajtabánság: koncepciók Nyugat-Magyarországról, 1917–1921. Régió, 3. évf., 1 sz.
120. RÓNAI A. (szerk.) (1945): Közép Európa atlasz. Budapest–Balatonfüred, Államtudományi Intézet.
121. RÓNAI A. (1945): Hol van Középeurópa. – Temesy Gy. (szerk.) Földrajzi Zsebkönyv, pp. 175–185. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság.
122. RÓNAI A. (1989): Térképezett történelem. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
123. SALLAI J. (1995): Magyarország történelmi határai a térképeken. Budapest, Püski Kiadó.
124. SASVÁRI CS. (2006): A nyugat-magyarországi szláv korridor értékelése pánszláv aspektusból. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
125. SCHINDLER M. (1913): Az Adria felé vezető útaink geográfiája. Pátria, Budapest 58 p.
126. SEBEN G. (2006): A Balkán szociális reprezentációja. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
127. SIEGFRID (1947): A Földközi-tenger. Franklin, Budapest
128. SOKCSEVICS D. (2006): A Horvát-Szlavón katonai határörvidék problémája. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
129. SPENGLER, O. (1995): A Nyugat alkonya I.–II. Európa K., p. 42.
130. SPYKMAN J.N. (1944): *The Geography of the Peace*. Archon, New York
131. SZABÓ P. Z. (1942): Szeged és a Balkán. – Délvidéki Szemle, 1. évf., 8. sz., pp. 305–309.

132. SZABÓ P. Z. (1943): A Balkánfélsziget földrajzi erővonalai és Magyarország. In: TEMESY GY. (szerk.) Földrajzi Zsebkönyv, Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, pp. 142–150.
133. SZABÓ P. Z. (1945): Horvátország és mai részei a magyar történelemben. In: TEMESY GY. (szerk.) Földrajzi Zsebkönyv. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, pp. 210–233.
134. SZABÓ Z. (1937): A Vaskapun túl. (Balkáni útikönyv.) Budapest, Stephaneum ny.
135. SZEKÉNYI A. (2006): Szuburbanizáció a pécsi agglomerációban. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
136. SZŰCS J. (1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető, Budapest,
137. TÁNCZOS L. (1948): A magyar nehézipar és a Balkán. Budapest, Balkán Intézet. Balkán Könyvtár, No. 5.
138. TELEKI P.–CHOLNOKY J. (1916): Memorandum a Magyar Földrajzi Társaság Keleti Bizottságának felállítására tárgyában. – Földrajzi Közlemények, XLIV. évf., 2. sz., pp. 109–113.
139. TELEKI P.–CSIKI E. (szerk.) (1923–1940): A Magyar Tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak eredményei. I–III kötet. Budapest, MTA.
140. THALÓCZY L. (1902): Bosznia mint történelmi színtér. – Földrajzi Közlemények, XXX. évf., 5. sz., pp. 213–238.
141. THIM J. (1942): Magyarság és a balkáni konföderációk. – Külügyi Szemle, 1. sz. pp. 46–53.
142. TODD, E. (1993): A vallásgyakorlás Európában. – HVG, 1. pp. 8–11.
143. TÓTH J.–TRÓCSÁNYI A. (2001): Who is who in Hungarian Geography? PTE TTK FI, Pécs,
144. TÓTH J.–TRÓCSÁNYI A. (2003): States and countries in the unifying Europe. In: Pak, M. (ed.): Possibilities and opportunities of regional structures on the way to the European Union. Dela 19. Department of Geography, Faculty of Arts, University of Ljubljana. pp. 87–96.
145. TRÓCSÁNYI A. (2001): The linguistic pattern of the Hungarian population. Population Geography, Vol. 16. No. 1–2, June–December 1994, Chandigarh, India, pp. 1–10.
146. VÁLI F. (1948): Magyar–török gazdasági kapcsolatok. Budapest, Magyar Balkán-Társaság. Balkán-könyvtár, No. 3.
147. VALLAURI, C. (1994): I partiti italiani da De Gasperi a Berlusconi. Gengemi Editore, Roma, pp. 310.
148. VÁRADY GY. (1971): Déli szomszédunk Jugoszlávia. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
149. VARGA L. (1948): Magyarország és a Balkán vasúti vonatkozású kapcsolatai. Budapest, Balkán Intézet, Balkán Könyvtár No. 4.), Radó ny.

150. VASZARY B. (1914): A Balkán félsziget államai. Veszprém, Fodor ny.
151. VÉGH A. (2006): A népesség etnikai összetétele a Drávától az Adriáig. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
152. VINCZE F. (1929): Kereskedelmi szakoktatás. In: Közgazdasági Enciklopédia, Budapest, Athenaeum, IV. köt, c. 349–362.
153. VITA S. (1943): Balkáni kérdések. – Hitel, 5. sz. pp. 290–302.
154. WINROW, M. G.. (1995): Turkey in Post-Soviet Central Asia. Former Soviet South Project. The Royal Institute of International Affairs, London, 53 p.
155. ZEMNICZKY N. (2007): Országismertető – Szerbia. Kézirat. Pp. 16.

Források, internetes hivatkozások

- Vision Planet. Strategies Integrated Spatial Development of the Central European, Danubian and Adriatic Area. Background Report. Bonn 2000, Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung.
- South East Europe 2007–2013. Operational programme, draft version 2.0 with comments, 2007. január
- Országos Területfejlesztési Hivatal: Országos Területfejlesztési Koncepció 2005.
- European Research in Progress. Conference Proceedings of the First ESPON Scientific Conference 2005.

www.istat.it
www.ksh.hu
www.itdh.hu
www.kulugyminiszterium.hu
www.mnb.hu
www.espon.eu
www.pecspolus.hu
www.google.hu

A szerzőnek a kötet témakörében írt tudományos publikációi

1. CSÁSZÁR ZS.–**PAP N.** (2007): Expedíció a Balkánon I. Albánia – a sasok országa. – A Földrajz Tanítása. XIV/3. pp. 20–24.
2. HAJDÚ Z.–**PAP N.** (2005): Potential possibilities of cross-border cooperations across the hungarian–croatian border after Hungary’s accession to the European Union. In: Koter M.–Sobczynski M. (ed): The Role of borderlands in United Europe. Region and Regionalism, No. 7 vol. 1., pp. 117–124.
3. HARDI T.–**PAP N.** (2006): Az államosodás hatása a városhálózatra (Kárpát-medence és a Nyugat-Balkán). In: Szabéni A. (szerk.): V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia – A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK FI Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Pécs, 6 p.
4. HARDI T.–**PAP N.** (2006): Átalakuló funkciójú városok a Kárpát-Balkán térségben. In: PAP N.–SZABÉNI A. (szerk.): V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia – A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. Pécs, megjelenés alatt
5. HERCZEG E.–**PAP N.** (2004.): A szlovén–olasz határ menti együttműködés sajátosságai. In: PAP N.–VÉGH A. (szerk.): IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia – A Kárpát medence politikai földrajza, konferenciakötet, Pécs, pp. 191–198
6. **PAP N.**–HARDI T. (2006): Átalakuló funkciójú városok a Kárpát-medencében és a Nyugat-Balkánon.– példák. In: PAP N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. PTE TTK Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, pp. 241–252
7. **PAP N.**–REMÉNYI P.–VÉGH A. (2004): Brčkoi Körzet: Egy lehetséges út? II. Magyar Földrajzi Konferencia. SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged. 15 p.
8. **PAP N.**–REMÉNYI P.–VÉGH A. (2005): A Brčkoi Körzet szerepe és jelentősége a háború utáni Boszniában. – Szakmai Szemle, A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa. 2005/1. pp. 51–67.
9. **PAP N.**–REMÉNYI P. (2007): Security issues of West-Balkan. – Central-European Political Sciences Review, 2007/, pp. 31 p.
10. **PAP N.**–TÓTH J. (1997): Európa politikai földrajza. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Pécs, 254 p.
11. **PAP N.**–TÓTH J. (1999): A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében. In: Limes, 99/3–4, pp. 131–153.
12. **PAP N.**–VÉGH A. (2003): Uloga, Mjesto i mogućnosti mohačke regije u jugozapadno-europskim odnosima mađarske. In: Regionalno razvojna problematika Bosne i Hercegovine i Susjednih Zemalja u procesu približavanja evropskoj uniji. Univerzitet u Tuzli, Tuzla, pp. 279–281.
13. **PAP N.**–VÉGH A. (2004): A kisebbségi tényező vizsgálata és összehasonlítása a szlovén–magyar határ menti együttműködések rendszerében. In: KUPAL.–GYUROK J. (Ed.) Határ menti régiók és kisebbségek a 19–20. században” Pécs,

14. **PAP N.**–VÉGH A. (2006): Átalakuló mezőgazdaság a Balkánon. In: PAP N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. PTE TTK Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, pp. 171–180
15. PAP N. (1996): A Földközi-tenger térsége a XX. századi geopolitikai irodalomban. Konferenciakötet, Geográfus Doktoranduszok Első Országos Konferenciája „A társadalmi-gazdasági aktivitás területi-környezeti problémái”, Pécs, 1996 nov. 28–29
16. PAP N. (1999): Korridor problémák Európában és a világban. In: PAP N.–TÓTH J. (szerk.): Első magyar politikai földrajzi konferencia – Változó világ, átalakuló politikai földrajz., JPTE TTK Földrajzi Intézet, pp. 299–303.
17. PAP N. (1999): Korridorok Köztes-Európában – Földrajzi Közlemények CXXIII./XLVII./ 3–4. szám, pp. 180–190.
18. PAP N. (2000): Kettészakított ország: Ciprus. In: LOVÁSZ GY.–SZABÓ G. (szerk.): Területfejlesztés – regionális kutatások. Tiszteletkötet Tóth József Professzor Úr 60. születésnapjára. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 177–183.
19. PAP N. (2000): Törökország politikai földrajza. In: FISCHER F. (szerk.): Dél-Európa vonzásában. University Press Pécs, Pécs, pp. 209–225.
20. PAP N. (2001): Törésvonalak Dél-Európában. PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, 183 p.
21. PAP N. (2002): Dél-Európa politikai földrajza. In: PAP N.–TÓTH J.: Európa politikai földrajza, Alexandra Kiadó, Pécs, pp. 185–202
22. PAP N. (2002): Korridorok a Balkánon. In: III. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia In: Reményi P. (szerk.): Az átalakuló Európa politikai földrajza. PTE KMBTK, Pécs, 4 p.
23. Pap N. (2002): Néhány gondolat a magyar városhálózat regionális funkciókat hordozó elemeiről. In: Kovarszki–László–Tóth (szerk.): Múlt, jelen, jövő – A településügy térben és időben. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 283–293.
24. PAP N. (2003): Corridor problems in Europe. – Evropejszkij Dialog N.4. Kazajszkij Nacionalnij Universzitet imeni Al-Farabi, Centr Evropejszkij Dokumentacii pp. 24–30.
25. PAP N. (2003): Geographic Aspects of Regional Development Policy. – Development and Finance 2003/3, pp. 81–87
26. PAP N. (2003): Political geography of Southern Europe. – Geografski vestnik 75 – 2, Ljubljana, pp. 101–109.
27. PAP N. (2003): Törökország geopolitikai értékelése. – Szakmai Szemle, Magyar Honvédség Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa 2003/1, pp. 122–137.
28. PAP N. (2004): Az effektív államterület problémája és jelentősége Magyarországon. – Szakmai Szemle. A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának Kiadványa. 2004/3.szám pp. 101–105.

29. PAP N. (2004): Néhány gondolat az effektív államterület problémája kapcsán. In: PAP N.–VÉGH A. (szerk.): IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia – A Kárpát medence politikai földrajza, Konferenciakötet, Pécs, pp. 73–76.
30. PAP N. (2005): Bosznia-Hercegovina külgazdasága. – Balkán Füzetek No. 2. pp. 49–57.
31. PAP N. (2005): Törökország politikai földrajza. In: PAP N. (szerk.): Ázsia politikai földrajza. Alexandra Kiadó, Pécs, pp. 229 – 254.
32. PAP N. (2006): A délnyugati korridor és jelentősége Magyarország életében. In: PAP N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE TTK Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, pp. 9–32.
33. PAP N. (2006): Agricultural impact on the environment in the Balcan Peninsula. – George J. Halasi-Kun (ed.): – Pollution and water Resources. Vol. XXXVI. Columbia University, New York, pp. 256–264.
34. PAP N. (2006): Dél-Európa. In: TÓTH J. (szerk.): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, (18 p.) (megjelenés alatt)
35. PAP N. (2006): Horvátország gazdaságának jellemzői a XXI. század elején. – Balkán Füzetek No. 4. pp. 79–89.
36. PAP N. (2007): A Dunántúl szerepe a balkáni és itáliai kapcsolatok alakításában. – Limes 2007/3-4. 12 p.
37. PAP N. (2007): Az olasz–magyar gazdasági kapcsolatok néhány nézőpontja. – Mediterrán és Balkán Fórum, I. 1. szám pp. 2–9
38. PAP N. (2007): The development of cultural industry in the South-Transdanubian Region (Hungary). – Interdisciplinary Management Research III. JJ. Strossmayer University of Osijek, Osijek pp. (megjelenés alatt)
39. PAP N. (2006): Pécs esélyei az európai és a kárpát-medencei városversenyben. In: Pap Norbert (szerk.): A kultúra szerepe a régió- és városfejlesztésben. Tiszteletkötet a 60 éves László Máriának. Német–magyar kétnyelvű kötet. PTE TTK FI, Pécs
40. **PAP, N.–CSÁSZÁR, ZS.** (2003): The Regional Development Questions of the Hungarian–Croatian Border Area. Koper, (6 o.) megjelenés alatt
41. **PAP, N.–TÓTH, J.–WILHELM, Z.** (2003): Der Entstehungsprozesseiner Region im Donautal. 2000 Jahre entlang der Donau. Aus der gemeinsamen Vergangenheit in die gemeinsame EU-Zukunft. pp. 221–233.
42. **PAP, N.–VÉGH, A.** (2007): Agriculture. In: KOCSIS, K. (ed.): South Eastern-Europe in maps. GRI-HAS, pp. 97–107.
43. PAP, N. (1999): Regional Issues of Southern Europe. In: HAJDÚ, Z.–PAP, N.–TÓTH, J. (1999): Regional Issues of Contemporary Europe. Janus Pannonius University Faculty of Sciences Institute of Geography, Pécs, pp. 9–32.

MELLÉKLETEK

	1986		1987		1988		1989		1990		1991	
	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export
ORSZÁG												
Albánia	513,2	619,7	563,6	538,8	500,4	567,1	390,0	630,0	397,0	988,0	301,2	1908,0
Bosznia- Hercegovina												
Bulgária	5979,5	6614,2	5847,7	6576,9	6435,9	6314,2	4530,0	4167,0	4197,0	1822,0	2161,9	2210,3
Ciprus	203,7	340,8	325,8	446,7	170,5	610,9	147,0	927,0	327,0	918,0	388,2	1505,9
Görögország	824,0	1828,1	1273,2	2452,1	808,0	3137,4	1141,0	4772,0	1720,0	5192,0	3124,2	4771,7
Horvátország												
Jugoszlávia	11660,7	13138,8	9649,5	11411,8	13783,9	14028,9	18222,0	23560,0	12260,0	28594,0	11129,0	27990,6
Macedónia												
Szlovénia												
Törökország	950,3	2170,7	1235,6	3578,4	1493,6	5199,2	1724,0	5479,0	1345,0	6600,0	2708,3	8521,1

1. melléklet: Magyar külkereskedelem a délkelet-európai államokkal a keleti blokk összeomlása idején (1986–1991) (millió HUF), Forrás: KSH, szerkesztette Pap N.
2007

	2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export
ORSZÁG												
Albánia	19,0	2058,0	87,0	2454,0	49,0	2157,0	96,0	2683,0	52,0	3898,0	268,0	6393,0
Bosznia-Hercegovina	989,0	50464,0	1576,0	60754,0	2328,0	60128,0	5170,0	63887,0	15877,0	54974,0	25907,0	57715,0
Bulgária	9852,0	21563,0	12138,0	30310,0	11799,0	32489,0	15586,0	35791,0	18474,0	56119,0	18754,0	80909,0
Ciprus	883,0	2144,0	639,0	6200,0	744,0	1808,0	353,0	3240,0	2500,0	5252,0	2268,0	10795,0
Görögország	15176,0	26816,0	16232,0	33620,0	17131,0	34005,0	16587,0	39783,0	16914,0	65101,0	14748,0	85243,0
Horvátország	17117,0	49130,0	17177,0	65300,0	19895,0	79853,0	17407,0	95716,0	27198,0	143194,0	27846,0	178710,0
Jugoszlávia	14708,0	50716,0	15893,0	56027,0	17136,0	57573,0	16762,0	71324,0	21910,0	102616,0	26883,0	124145,0
Macedónia	579,0	12554,0	1199,0	10618,0	448,0	11895,0	680,0	11189,0	556,0	14716,0	419,0	15542,0
Szlovénia	51513,0	78817,0	48446,0	88567,0	53218,0	78124,0	62721,0	79261,0	92945,0	112755,0	72087,0	146254,0
Törökország	32130,0	55060,0	52013,0	41981,0	62886,0	67461,0	84359,0	65087,0	71212,0	102729,0	83015,0	184679,0

2. melléklet: A magyar külkereskedelem a dél-európai államokkal (2000–2005), Forrás: KSH, szerkesztette: Pap N. 2007.

	2001	2002	2003	2004	2005
ORSZÁG:					
Albánia	0,0	-8,9	0,0	18,4	0,0
Bulgária	13,4	42,6	82,5	813,1	585,8
Ciprus	3605,5	12260,5	-25281,4	-2373,7	-24719,6
Görögország	357,5	424,1	46,8	30,8	274,1
Horvátország	-21,9	-108,6	-546,8	939,4	-354,3
Szerbia-Montenegró	741,3	1022,5	305,0	-5,4	-480,2
Macedónia	0,0	0,0	-6,6	292,0	5,6
Szlovénia	258,8	141,8	476,6	562,7	1447,6
Törökország	2244,2	13,1	947,7	284,7	367,4

3. melléklet: Nem rezidensek tőkebefektetései Magyarországon (egyész dél-európai államokból),
Forrás: MNB, szerkesztette: Pap N. 2007.

	2001	2002	2003	2004	2005
ORSZÁG:					
Albánia	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bulgária	-16,1	3001,3	85319,4	11152,2	20249,3
Ciprus	-638,2	-684,4	16528,8	4877,6	5096,7
Görögország	-20,7	9,0	0,0	364,0	-150,9
Horvátország	1771,9	447,7	113300,0	10934,7	99160,2
Szerbia-Montenegró	40,2	72,6	1351,5	1941,7	40782,7
Macedónia	78674,6	-25,2	9143,5	14789,9	5254,1
Szlovénia	667,9	200,5	2583,0	786,0	373,9
Törökország	-30,6	140,8	9771,3	4011,6	6718,8

4. melléklet: Magyar rezidensek befektetései külföldön, Forrás: MNB, szerkesztette: Pap N. 2007.

ORSZÁG						
	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Albánia	4571	5612	5258	5611	6682	6614
Bosznia- Hercegovina						
Bulgária	543733	575272	625273	677760	924431	503767
Ciprus						
Görögország	59790	89870	95773	102322	97713	207010
Horvátország						
Jugoszlávia	1710854	2227643	2022994	4416450	8123390	5175811
Macedónia						
Szlovénia						
Törökország	53353	62020	81089	108144	111820	914764

5. melléklet: Külföldiek Magyarországon a keleti blokk összeomlása idején (fő), Forrás: KSH, szerkesztette: Pap N. 2007.

ORSZÁG						
	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Albánia	689	668	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Bosznia- Hercegovina						
Bulgária	404710	387123	99671	n.a.	n.a.	n.a.
Ciprus						
Görögország	14673	19765	40199	n.a.	n.a.	n.a.
Horvátország						
Jugoszlávia	603882	517244	760394	n.a.	n.a.	n.a.
Macedónia						
Szlovénia						
Törökország	47628	45367	83760	n.a.	n.a.	n.a.

6. melléklet: Magyarok Délkelet-Európa egyes országaiban a keleti blokk összeomlása idején* (fő), Forrás: KSH, szerkesztette: Pap N. 2007. * a rendszerváltás idején az utazás liberalizálása folytán megszűnt az a lehetőség, hogy állampolgáraink külföldi mozgását követhessük.

	az állam neve	a főváros neve	az államalkotó nép nevéből képzett melléknév
Spanyolország	2150	1110	2580
Portugália	1540	546	1240
Olaszország	2400	1390	2900
Málta	993	0,962	327
Ciprus	1230	385	233
Szlovénia	1610	475	624
Horvátország	2250	146	2170
Szerbia	1150	638	1370
Bosznia - Hercegovina	740	423	346
Albánia	628	396	282
Bulgária	1580	534	1530
Görögország	1810	847	2200
Montenegró	1180	40,4	126
Macedónia	252	24,4	146
Vatikán	686	-	-
Andorra	266	2,65	11,1
San Marino	619	-	5,63
Törökország	1600	422	2560

7. melléklet: A dél-európai internetes tartalmak jelenléte ún. magyar honlapokon (ezer találat),
Forrás: www.google.hu (2007. július 29)

FÜGGELÉK

A „Nyugat-Balkán” válogatott kronológiája

Összeállította: Reményi Péter

1389 – 1. Rigómezei csata

XV.–XIX. század – A török uralom alatt Bosznia és Hercegovina területén a hajdani Szerb Királysággal ellentétben gyorsan terjedt a muzulmán vallás. A katolikus horvátok és az ortodox szerbek közül sokan választják a muszlim vallást, részben a gyenge egyházi hatalom, az egyházak versengése, a zűrzavaros állapotok, csalódottság miatt.

A rengeteg háború következtében az első időszakban a migráció felerősödik, egyes vidékek teljesen elnéptelenednek, sokan Magyarországra menekülnek. A XVII. század utolsó harmadáig Bosznia viszonylagos nyugalmat élvez, bár felkelések, lázadások gyakorta előfordulnak főképp a keresztény népesség körében.

1580 – Bosznia önálló vilajet lesz az oszmán birodalmon belül.

1699 – karlócai béke: a horvát területek zöme felszabadul az oszmán uralom alól, Szlavónia a Habsburgoknak jut, Velence újabb dalmát területekkel gyarapítja birtokait.

A határvonal biztosítására a Habsburgok szabad szláv paraszti közösségekre alapozva létrehozták a katonai határőrvidéket, amely 1881-ig állt fenn. Az Adriától Erdélyig terjedő határterület horvát része magában foglalta Krajinát, Nyugat- és Kelet-Szlavóniát, valamint a Szerbseget. A terület biztonságának növelése érdekében szerb menekülteket telepítettek be.

1718 – Pozsareváci béke, Szerbia és Bosznia egyes részeit Ausztria kapja

1745 – Mária Terézia uralkodása alatt egyesítik Horvátországot Szlavóniával, a Dráva–Száva közének keleti felében felújítják a megyerendszert, de a Katonai Határőrvidék (Vojna Krajina) közvetlenül a bécsi Haditanács igazgatása alatt maradt.

XIX. század eleje – A Török Birodalom folyamatosan gyengül, nő az elégedetlenség. Megjelenik az orosz befolyás: Oroszország nagyhatalmi terveit igyekszik a balkáni szláv „testvérek” megsegítésének köntösébe öltöztetni. A felkeléseket, főleg szerb oldalon egyre jelentősebben támogatja az Orosz Birodalom.

1804–1813 – első szerb felkelés Kara Djordje vezetésével

1816–1848 – Horvátországot Szlavóniával együtt a Magyar Korona társországaként kezelik.

1817 – Szerb autonómia elismerése

1829 – A Porta elismeri Szerbia függetlenségét (Drinápolyi béke)

1830–40-es évek – Ljudevit Gaj ténykedése, az illirizmus horvát politikai és kulturális mozgalmának elterjedése. Gaj a *što nyelvjárásra* alapozva kialakította a horvát irodalmi nyelvet.

1832 – Janko Drašković gróf „Disertatia iliti razgovor” című politikai iratában megfogalmazza a „nagyhorvát” programot.

1868 – a horvát–magyar kiegyezés során Horvátország belső autonómiát kap, de politikailag és gazdaságilag változatlan a magyaroktól való teljes függés. Létrejön egy erős polgári ellenzék a magyar uralommal szemben.

1875 – felkelés Hercegovinában, mely általános törökellenes balkáni felkeléssé változik

1877 – orosz–török háború

1878 – San Stefanoi béke, Berlini kongresszus, Bosznia-Hercegovina okkupációja

1881 – a Határőrvidék végleges egyesítése Horvátországgal.

1882 – Szerbia államformája királyság

1903 – Meggyilkolják I. Sándor szerb királyt, az új uralkodó I. Péter

1908 – Bosznia-Hercegovina annexiója

1910 – Montenegró független királysággá alakul

1912–1913 – 1. Balkán háború

1912 – Albánia kinyilvánítja függetlenségét

1913 – 2. Balkán háború

1913 – Bukaresti szerződés

1913 – Független Albánia

1914 – Sarajevóban merényletet követnek el Ferenc Ferdinánd és felesége ellen. Az elkövető egy szerb nacionalista Gavrilo Princip. A merénylet „casus belli”, a Monarchia hadat üzen Szerbiának, majd kitör a világháború.

1914–18 – A központi hatalmak nehezen, de német és bolgár segítséggel legyőzik Szerbiát (1915). A központi hatalmak uralják is a Balkánt, de 1918 őszén a balkáni front a többi hadszíntér frontjával együtt összeomlik, és maga alá temeti az egész Monarchiát.

1915. május 1. – a Jugoszláv Bizottság megalakulása.

1917. július 20. – a szerb kormány korfui deklarációja a szerbek, a horvátok és a szlovének alkotmányos monarchiájának megalakításáról.

1918. október 6. – Zágrábban megalakul a „Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa”, mely jogot formált magának arra, hogy egyedül képviselje a délszlávokat a pusztuló Monarchiában. Két héttel a megalakulása után a Tanács határozatot hozott az Ausztria–Magyarországtól való elszakadásról.

1918. november 9. – genti egyezmény a délszláv állam létrehozásáról.

1918. december 1. – megalakul a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a szerb Karađorđević dinasztia alkotmányos és örökletes monarchiájának formájában. Tagja 5 független állam: Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina és Montenegró, valamint 3 tartomány: Vajdaság, Dalmácia (később Horvátország része) és Koszovó. Macedónia nagyobb része ekkor a neuilly-i békeszerződés szerint Szerbiáé. (1945-ben a felszabadított Macedónia önálló szocialista köztársaságként csatlakozik majd a szövetséghez.)

1920. február – Tirana lesz az albán főváros

1920. június 4. – a trianoni békediktátum aláírása.

1920. november 28. – az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon a nagyszerb-centralista pártok győznek.

1921. június 26. – a Horvát Blokk memoranduma a horvát szuverenitásról

1921. szeptember 3. – trónra lép Karađorđević Sándor király.

1925. január 1. – a Horvát Parasztpárt (HSS) működésének felfüggesztése, vezetőinek illegálisba vonulása.

1928. június 20. – P. Račić merényletet követ el a parlamentben Stjepan Radić és más HSS vezetők ellen. Zavargások Horvátországban.

1929. január – I. Sándor diktatúrájának kezdete

1929. Október 3. – SZHSZK új neve Jugoszlávia

1934. február 9. – a Balkán-Antant létrejötte Jugoszlávia–Románia–Görögország–Törökország között.

1934. október 9. – sikeres usztasa–VMRO merénylet Marseille-ben Sándor király ellen. Az új uralkodó II. Péter lesz. Kiskorúsága miatt a régens, Pál herceg.

1937. augusztus – Tito átveszi a Jugoszláv Kommunista Párt vezetését.

1939. augusztus 26. – Cvetković kormányfő és Maček HSS-elnök megállapodik abban, hogy Horvátország autonóm bánásgá alakul. Létrejön a szerb–horvát kiegyezés.

1940. december 12. – magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés.

1941. március 25 Jugoszlávia csatlakozik a tengelyhatalmakhoz, két nappal később egy államcsínnel hatalomra kerülők visszavonják a csatlakozást

1941. április 6. – Németország szövetségeseivel lerohanja Jugoszláviát.

1941. április 10. – az NDH, az usztasa Független Horvát Állam kikiáltása.

1942. november 26. – megalakul az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács).

1945. november 29. – a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kikiáltása

1948. június 20–22. – a Kominform első Jugoszlávia-ellenes határozata.

1949. november 15–16. – a Kominform budapesti értekezlete újabb határozatban ítéli el a JKP-t. Jugoszlávia és a többi szocialista ország közti feszültség kiéleződése.

1953 – Jugoszlávia és Albánia újra felveszik egymással a diplomáciai kapcsolatot

1955 – Hruscsov Belgrádba látogat

1956 – Tito Moszkvába látogat

1957 – A szovjet–Jugoszláv kapcsolatok enyhülése

1961. szeptember 1–6. – az el nem kötelezett mozgalom első csúcsértekezlete Belgrádban.

1970. január 15–17. – a horvát KSZKB (Kommunista Szövetség Központ Bizottsága) „reformplénuma”, kibontakozik az ún. „horvát tavasz”.
1975. november 10. – az Osimoi-egyezményben véglegesítik az olasz–jugoszláv határt.
1980. május 4. – 88 éves korában meghal Josip Broz Tito.
- 1986 – A Szerb Tudományos Akadémia elhíresült Memorandumának megjelenése
- 1987 április 27. – Milošević, a Szerb Kommunista Párt vezetője Koszovóba utazik és megígéri a szerbeknek, hogy megvédi őket az albánoktól
1989. február 28. – az első demonstrációk a horvátországi Knin városában.
- 1990-től folyamatosak a koszovói albán megmozdulások a rendkívüli helyzet eltörlését követelve
1990. január – Horvátországban engedélyezik a pártok megalakulását.
1990. május 6–7. – a horvátországi választásokat a Horvát Demokratikus Közösség nyeri.
- 1990 június 26. – eltávolítják az összes albán származású közalkalmazottat koszovói munkahelyéről
- 1990 július 2. – A koszovói parlament albán képviselői kinyilvánítják a tartomány elszakadását Szerbiától
1990. augusztus 12. – a JNA (Jugoszláv Néphadsereg), a horvátországi Szerb Demokrata Párt, illetve a hozzá hű rendőri erők felfegyverzik a krajainai szerb lakosságot.
- 1990 Szeptember 28 – Az új szerb alkotmány megszünteti a Vajdaság és Koszovó autonómiáját
1991. február 21. – a Szábor határoz a Jugoszláviától való elszakadásról.
1991. február 28. – a horvátországi szerbek létrehozzák a Krajainai Szerb Autonóm Területeket. A későbbiekben egyesülni kívánnak Szerbiával és Montenegróval.
1991. március 25. – Milošević és Tuđman tárgyalásai Bosznia-Hercegovina felosztásáról Karađorđevóban.
1991. május 19. – népszavazás, a horvát szavazók 93%-a függetlenség mellett voksol.
- 1991 június 27. – fegyveres összecsapások kezdődnek a JNA és a szlovén területvédelmi egységek között
- 1991 szeptember 25. – ENSZ fegyverembargó kezdete
- 1991 Szeptember 30 – Koszovói népszavazáson a szavazók 99%-a a függetlenségre szavaz
1991. október 1. – a JNA és a montenegrói szabadcsapatok támadást indítanak Dubrovnik ellen.
1991. október 8. – a horvát Szábor kihirdeti a függetlenséget.
1991. október 22. – Albánia elismeri Koszovó függetlenségét
1991. november 8. – Az EU Jugoszlávia elleni gazdasági szankcióinak kezdete

1991. november 18. – Vukovár eleste.

1991. december 23. – Németország 1992. január 15-i hatállyal független államként ismeri el Horvátországot.

1992. január 15. – az EK elismeri Horvátország függetlenségét.

1992 február 29–március 1 – Az elkülönülő boszniai szerb területek által bojkottált népszavazáson a többség az ország teljes önállósága mellett dönt. A szerbek helyi vezetője, Dr. Radovan Karadžić kinyilvánítja a Bosznia-Hercegovinai Szerb Köztársaság megalakulását. A Boszniai horvátok is bejelentik igényüket az ország területének 30%-ra. Áprilisban kitör a háború.

1992. március 1. – Montenegróban egy népszavazáson a szavazók 75%-a a Szerbiával közös államra szavaz, az albánok és muszlimok bojkottálják a szavazást

1992. március 15. – megérkeznek az UNPROFOR (ENSZ-védező) első egységei Horvátországba.

1992. április 27. – elfogadásra kerül a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (Kis Jugoszlávia) alkotmánya

1992. július 21. – a boszniai Horvát Védelmi Tanácsot legitim katonai erőnek ismerik el Boszniában.

1993–1994 – A NATO meghirdeti a boszniai légtér szigorú ellenőrzését. A háború szinte mindenütt fellángol, a hadseregek és a felfegyverzett civil irreguláris erők óriási pusztítást visznek véghez. A szerbeket Szerbia, a horvátokat Horvátország támogatja. Az etnikai átrendeződés lényegében megtörténik, a nemzetközi nyomásgyakorlás nem éri el a célját. Tárgyalások, rendezési tervek követik egymást, de a véres harcok tovább folynak. Különösen sokat szenvednek a vegyes lakosságú területek és a nagyvárosok. Goražde, Bihać, Sarajevo, Mostar, Srebrenica, Tuzla, Brčko stb.

1993. Május 25. – Hágában megalakul a Volt Jugoszlávia területén elkövetett bűnöket vizsgáló Nemzetközi Törvényszék (ICTY)

1994 február 5. – Brutális szerb támadás a szarajevói piactéren, a támadás képei bejárták a világot.

1994–1995 – NATO gépek több helyen bombázást hajtanak végre szerb célpontok ellen.

1994. március 11. – Splitben döntenek a közös horvát–bosnyák katonai parancsnokság létrehozásáról.

1994. november 29. – katonai együttműködési szerződést ír alá a horvát és az amerikai védelmi miniszter.

1995. május 1–2. – a Villám hadművelet során a horvát hadsereg felszabadítja Nyugat-Szlavóniát. Válaszul a szerbek rakétatámadást indítanak Zágráb ellen.

1995. augusztus 4–7. – a HVO (Horvát Védelmi Tanács, a boszniai horvátok katonai alakulata) és a horvát hadsereg felszabadítja a krajínákat, a határon egyesül az 5. bosnyák hadtesttel és felszabadítják Bihać-ot.

1995. szeptember 12. – a horvát–bosnyák offenzíva eléri Banja Luka peremkerületeit. Szeptember 19-én az offenzíva amerikai nyomásra leáll.

1995. november 1. – megkezdődnek a Daytoni tárgyalások.
1995. november 21. – az erdódi egyezmény aláírása
1995. december 14. – a Daytoni Békeszerződés ünnepélyes aláírása Párizsban.
- 1997 – SFOR erők telepítése Boszniába. A stabilizációs nemzetközi haderő, az IFORT váltja.
- 1998 – A Boszniai Szerb Köztársaság Fővárosa Paléból Banja Lukába helyeződik át. Bosznia-Hercegovina új fizetőeszköze a konvertibilis márka lesz.
1998. január 15. – helyreáll Horvátország teljes területi egysége.
1999. március 24. – A Jugoszlávia elleni NATO légitámadás kezdete
1999. december 2. – meghal Franjo Tuđman horvát államelnök.
2000. október 6. – Megbukik Milošević
2000. december – Horvátország csatlakozik a CARDS (Közösségi Támogatás Újjáépítéshez, Fejlesztéshez és Stabilizációhoz) programhoz.
2002. január 1. – EU Stabilitási és Társulási Megállapodást köt Horvátországgal.
2002. április 24 – Bosznia-Hercegovina az Európa Tanács tagja lesz
2002. december 15. – az utolsó ENSZ békefenntartó is elhagyja Horvátországot (Prevlaka-félsziget).
2003. március 12. – Meggyilkolják Zoran Gyíngyicset
2004. május 1. – kereskedelmi megállapodás az EU és Horvátország között.
2004. december 21. – Az Európai Unió és Horvátország aláírja a Stabilizációs és Társulási Egyezmény (SAA) Csatlakozási Jegyzőkönyvét.
2005. október 3. – megkezdődnek Horvátország csatlakozási tárgyalásai az Európai Unióval.
2006. március 11. – Hágában meghal Milošević

SUMMARY

Donji posao je svojevrsni djelomično sumiranje/rezimiranje istraživačkog rada prošlih godina. Autor je proteklih godina proputovao poluotok i tako imao mogućnosti upoznati život ovdašnje žitelji s razne percepcije. Imao je mogućnosti sakupiti iskustava na istraživačkim putovima, fakultetskim studijskim stipendijama, tijekom službenih te privatnih putova, za stolom diplomata i vojnika odnosno u društvu svaskodnevnih ljudi. U ovom je svesku pokušao predstaviti/pisati o prema njemu važnim povezanostima, činjenicama, te postaviti hipoteze koje karakteriziraju ovaj poluotok tako šarene povijesti i zaista bogate proturječnosti.

U sažetku zabilježio je svoja značajnije rezultate.

- Balkan kao prostorna jedinica ima poseban vrijednosni i strukturalni sadržaj. Naša istraživanja upućuju na to da Balkanski poluotok je jedno specifično kontaktno/povezno područje koje posreduje utjecaje između Europe i Azije (ili s Mađarskog pogleda s Istokom). Specifični vrijednosni sadržaj „Balkanizma“ uvijek je bio izražen na način da je bio uspoređen s „Europizmom“. U usporedbi određujuća je bila pojava i isticanje Azijskih crta / karakteristika. Određenje njegovih granica uvijek je bilo polemično, samo dijelom zbog problema širokog „vrata“, više zbog pukotina u društvenoj strukturi (koje je inače karakteriziraju).
- Geopolitičke teorije uglavnom računaju u velikim jedinicama i pored naglašavanja značaja „glavni protagonista“ ostali dobiju manju pažnju. Balkan u tome smislu u modernijim vremenima nikada nije bio u glavno ulozu. Uloga posređivača kojom raspolaže je postalo važno sporedno poprište geopolitičkih igara zbog svoje karakteristike tranzitne regije. Narodi Balkana su unatoč željama za integraciju koje se javljaju s vremenom na vrijeme postigli rezultate na području „fleksibilne prilagodbe“ ili baš ovdje doživjeli svoje neuspjehe. Elitne grupe u regiji ocijenjene europskim mjerilom povremeno dosta često su poromijenili svoje saveznikodržajući pred svojim očima svoje stalne interese. Regija je rascjepkana u više smisla – političkom, jezično-kulturnom i političko-kulturnom.
- Konstantni zemljopisni elementi u političkim igrama su: pristup moru, morski tjesci, planinska karakteristika, Dunav i putevi koji su nastali u dolinama rijeka i karakteristike mreže naselja. U zemljopisnom vidu balkanskih naroda more je nazočno kao specifičan temelj za usporedbu. Njihov vid je pretežito morskog karaktera čije shvaćanje za Mađare s kontinentalnim pogledom znači kontinuirani problem. Problemi koji se javljaju u Europi 20. stoljeća vezani uz morski izlaz upravo u tom području se javljaju u najvećoj mjeri.
- U vezi s Balkanom, Mađarska je prema našim istraživanjima izgradila asimetričan sustav veza. Značaj nastalih kontakata u vezi s tom regijom je sve veći čemu nisu svjesni ni predstavnici vlade, niti civilne odnosno poslovne sfere. Ipak u širokom društvu još uvijek vladaju stereotipije. U razdoblju promijene političkog sistema sigurnosno politički aspekti su bili relevantni, priključenje Mađarske NATO-u s jedne strane je bio razlog a s druge strane posljedica tome. Dok se sljedećih desetljeća povećao značaj gospodarskog

interesa s time da je Mađarska postala članica Evropske Unije. Državni institucijski sistem zasad nije pratio te promjene.

- Jedna od vodećih posredničkih uloga južne regije uz grada Segedina pripada Pečuhu, centru Zadunavske regije. Naša istraživanja pokazuju da njegova snažna regionalna institucijska uloga potječe iz njegove relativne razvijenosti iako koja još nije potpuna. Svoje prestižno mjesto je postigao u krugu mađarskih gradova s pravom da postanu središte županije (MJV) zahvaljujući nerazvijenosti regionalne gradske mreže. Ni u jednoj regiji nema toliko značajnu ulogu grad koji je istodobno i regionalni centar kao što je to u našem slučaju. Nakon što je dobio titulu Europski Grad Kulture (2010) skrenuta je veća pažnja na regionalnu ulogu grada. Intenzitet sadašnjih inozemnih veza ne određuje život grada, može se smatrati tek simboličnim. U vezi s analizom mogućnosti i teškoća grada uspostavilo se da Pečuh ne može postati gospodarskopravni centar nego razvijajući svoj kulturno-obrazovni profil ispuniti jednu limitiranu ali za grad ipak određenu međunarodnu ulogu u takozvanom južnozapadnom smjeru. Taj sustav veza efikasno može funkcionirati na Zapadnom Balkanu i u pojedinim krajevima Italije.